

Verne Gyula

Haza Franciaországba!

Gil Braltar

Fordította: Huszár Imre

Haza Franciaországba!

I.

Delpierre Natalis a nevem. 1761-ben születtem Grattepancheban, a Picardia egy falucskájában. Atyám földmives volt. D'Estrelle marquis birtokán dolgozott. Az anyám tehetségéhez képest segítségére volt. Nővéreim és én az anyánk példáját követtük. Az atyámnak semmi vagyona se volt és holta napjáig semmit se nevezhetett a magáénak. A földmivesség mellett a kántor mesterséget is gyakorolta. Erős hangja volt, melyet a templom mellett levő kicsi temetőben is meg lehetett hallani. Lehetett volna hát belőle plébános is a kit nálunk «tintába mártott parasztnak» szokás nevezni. A hangja volt körülbelől minden, a mit tőle örököltem.

A szülőim egész életükben erősen dolgoztak. Egy és ugyanazon esztendőben, 79-ben haltak meg. Az Isten legyen irgalmas lelküknek.

Abban az időben, a mikor azok a dolgok történtek, a melyeket el fogok beszélni, két néném közül az idősebbik, Firmine, negyvenöt éves volt, a fiatalabbik Irma, negyven éves, én pedig a harminczegyedek évet tapostam. Mikor a szülőink meghaltak, Firmine férjénél volt Escarbotinben, egy Fanthomme Benoni egyszerű lakatos legénynél, a ki soha se tudott önállóságra vergődni, noha nagyon jól értette a mesterségét. 81-ben már három gyermekük volt és néhány év múlva még egy negyedik is született. Irma néném hajadon volt és még ma is az. Nem számíthattam tehát se rá se a Fanthommeéokra, hogy segítségemre legyenek sorsom megalapításában. Megalapítottam magam. Sőt öreg napjaimra a családomat is segíthettem.

Az atyám előbb halt meg; utána fél évvel anyám. Ez nekem nagy fájdalmat okozott. De hiába, ilyen a sors. Az ember elveszti azokat, a kiket szeret, valamint azokat is, a kiket nem szeret. Hanem legyünk rajta, hogy mi is, mikor elköltözzünk, azok közé tartozzunk, a kiket szeretnek.

Az atyai örökség, minden költség levonása után, nem rugott egészen százötven livrere, ennyit birt az atyám hatvan évi munkásság után megtakarítani. Ezt aztán felosztottuk hárman magunk közt. Körülbelől annyi volt, mint kétszer semmi.

Tizenennyolcz éves koromban tehát husz forintnyi vagyonnal rendelkeztem. De erős, izmos voltam és megszoktam az erős munkát. Ezenkívül volt szép hangom is! De nem tudtam írni sem olvasni. Csak később tanultam meg, a mint majd látni fogjátok. És ha az ember nem kezdi korán, akkor később sok fáradságába kerül. A gondolatok kifejezésének nehézsége mindig érezhető marad, a mint ebből az elbeszélésből is tapasztalhatjátok.

Mihez fogjak? Az apám mesterségét folytassam? Idegen ember földjét áztassam saját veritékemmel, hogy öreg napjaimra nyomort arassak? Ez szomorú és éppen nem kecsegtető kilátás volt. Egy körülmény döntött sorsom felett.

Egy szép napon d'Estrelle marquis egyik unokatestvére, Linois gróf érkezett Grattepancheba. Katonatiszt volt és mint százados szolgált a La Fère ezredben. Két hónapi szabadságot kapott és azt a rokonánál töltötte. Nagy hajtóvadászokat tartottak vadkanra, rókára. Nagy ünnepélyeket rendeztek, a melyeken sok előkelő népség vett részt, szép asszonyok, a marquis nején kívül is, a ki igen szép marquisné volt.

De én senkit se láttam Linois grófon kívül. Nagyon nyájas modorú katonatiszt volt, a ki szívesen beszélgetett a magamféle emberekkel. Kedvem kerekedett beállni katonának. Ugyebár, ez a legjobb, mikor az embernek a két karja után kell megélni és mikor ez a két kar egy izmos testbe van bele illesztve? Egyébiránt ha az ember jól viseli magát, ha bátorsága és egy kis szerencséje van, ha a ballábbal elindul és jó lépést tart, mindig viheti valamire.

89 előtt sok ember azt hitte, hogy egyszerű katonából, polgár ember vagy paraszt ember fiából soha se lehet tiszt. Ez tévedés volt. Elszánt akarat és jó magaviselet mellett, az embernek nem nagy fáradságába került, hogy altisztté legyen. Ha aztán ezt a mesterséget béke idején tíz évig, háború idején ötig folytatta, eljutott abba az állapotba, hogy elnyerhesse a vállrojtót. Altiszból hadnagygyá, majd századossá lett. Aztán... megálljunk! Tovább nem mehetett, de már ez is nagyon szép volt.

Linois gróf a hajtóvadászatok alatt gyakran észrevette, hogy izmos, ügyes legény vagyok. Igaz, hogy szimat vagy értelmiség dolgában nem értem fel egy kutyaival. De a nagy napokon egyetlen hajtó se tett túl rajtam, oly sebesen ügettem, mintha az ördög lett volna a sarkamon.

- Tüzes és izmos fiúnak látszol, - mondá egy napon Linois gróf.

- Az vagyok, gróf úr.

- És erős karjaid is vannak.

- Háromszázhusz fontot bírok felemelni.

- Ez nagyon szép.

Ennyiből állt az egész beszélgetés, de a mint látni fogjátok, még se maradt ennyiben.

Abban az időben furcsa szokás uralkodott a hadseregben. Mindenki tudja, hogyan toborzották a katonákat. A toborzók minden évben eljöttek felkutatni a különböző vidékeket. Leitatták a legényeket. Aztán ha tudott írni, aláírtak vele valamiféle nyilatkozatot. A ki nem tudott írni, egy keresztvonást csinált. Ez is éppen annyit ért, mint az aláírás. Aztán a legények kétszáz livret kaptak, a melyet beittak, mielőtt zsebre dugták volna, s az ujoncz, a mi kevés holmija volt, a tarisznyájába dugta és elment beveretni a fejét az állam költségére.

Ezt a divatot én soha se szerettem. Volt ugyan kedvem szolgálni, de nem volt kedvem eladni magamat. Úgy hiszem, hogy meg fognak érteni mindazok, a kiknek van önérzetük és a kik meg tudják becsülni magukat.

Abban az időben, ha egy tiszt szabadságot kapott a szabályok értelmében tartozott visszatértekor magával vinni egy vagy két ujonczot. Ez a kötelesség az altiszteknek is szólt. A toborzási díj akkorában húsz huszonöt frank közt változott.

Én mindezt tudtam és megvolt a tervem s mikor Linois gróf szabadságideje a vége felé járt, el is mentem hozzá és bátran felkértem, hogy fogadjon fel ujoncznak.

- Téged? - kérdé.

- Engem, gróf úr.

- Hány éves vagy?

- Tizennyolcz.

- És katonának akarsz beállni?

- Ha a gróf úrnak úgy tetszik, igen.

- Nem az a kérdés, hogy nekem tetszik-e, hanem hogy tetszik-e neked?

- Nekem tetszik.

- Ah! a húsz livre foglaló, ugyebár?

- Nem azért, hanem mert a hazámat akarom szolgálni. És miután szégyenleném magamat eladni, nem is fogadom el a húsz livret.

- Mi a neved?
- Delpierre Natalis.
- Nos hát, Natalis, te tetszel nekem.
- Nagyon örülök rajta, százados úr.
- És ha kedved van engem követni, messze fogsz menni.
- Követni fogom önt, százados úr, a hova akarja.
- Figyelmeztetlek, hogy kilépek a La Fère ezredből és hajóra fogok szállni. Nem irtózol a tengertől?
- Nem én.
- Annál jobb, mert át kell kelned rajta. - Tudod-e, hogy a tengeren túl hadakoznak azért, hogy kiűzzék az angolokat Amerikából?
- Mi az az Amerika?

Valóban soha se hallottam Amerikáról beszélni.

- Ördögös egy ország az, - felelé Linois gróf, - olyan ország, a mely a függetlenségeért hadakozik, Lafayette marquis ott harcol már két év óta. XVI. Lajos király a múlt évben megígérte, hogy katonákat fog az amerikaiak segítségére küldeni. Rochembeau gróf útra fog kelni De Grasse admirállal és hatezer emberrel. Én is elhatároztam, hogy elmegyek vele az új világba és ha te el akarsz engem kísérni, akkor együtt megyünk felszabadítani Amerikát.

- Menjünk felszabadítani Amerikát!

Így történt, hogy ennél többet se tudván az egész dologról, beálltam Rochembeau gróf csapata közé és 1780-ban partraszálltam Newportban.

Három évig voltam Franciaországtól távol. Láttam Washington tábornokot, egy öt láb tizenegy hüvelyk magas, nagy kezű, nagy lábú óriást, halványvörös hajtókás kék frakkban, fekete kokárdával. Láttam Paul Jones tengerészt «*Bonhomme Richard*» nevű hajóján. Részt vettem több ütközetben, miután a legelső tölténnyel keresztet vettem volna magamra. Jelen voltam a yorktowni csatában, a hol Cornwallis lord egy emlékezetes vereség után megadta magát Washingtonnak, 83-ban tértem vissza Franciaországba. Sebet nem kaptam, de közlegény voltam, mint azelőtt. Hiába! nem tudtam olvasni!

Linois gróf is velünk együtt jött haza. Engem be akart soroztatni a La Fère ezredbe, a hova ismét beállt előbbi tiszti rangjával. De én inkább a lovasságnál akartam szolgálni, Ösztönszerűleg szerettem a lovakat és Isten tudja meddig kellett volna várnom, míg a gyalogságnál olyan tiszti rangra jutok, a hol az ember már lovon is ülhet.

Tudom, hogy a gyalogsági egyenruha nagyon csinos és módos viselet és hogy a czopf, a hajpor, a fehér puska- és patrontáskaszíj nagyon tetszetős. De hiába! ló a ló és jól megfontolván a dolgot, úgy találtam, hogy hivatásom a lovasság felé vonz.

Megköszöntem tehát Linois grófnak a hozzám való szíveségét és miután ajánlólevelet kaptam tőle barátjához, De Lostanges ezredeshez, beálltam a Royal Picardie ezredébe.

Szerettem ezt a szép ezredet és bocsássatok meg, ha talán nevetséges elérzékenyedéssel beszélek róla. Csaknem ott futottam meg egész pályámat, megbecsülve felebbvalóim által, a kiknek pártfogása soha se hiányzott és a kik mindig tolták a szekeremet, a mint a falunkban mondani szokás.

Különben néhány évvel később, 92-ben a La Fère ezred a Beaulieu osztrák tábornokkal való érintkezéseiben oly sajátságosan viselte magát, hogy a kötelékéből való kilépésemet nem sajnálhatom. Nem is fogok róla többet beszélni.

Visszatérek tehát a Royal Picardie ezredre. Ennél szebb ezredet látni se lehetett. Második családommá lett. Hű maradtam hozzá végelbocsátásomig. Az ember igazán boldog volt ebben az ezredben. El tudtam fűtyülni az összes fanfarokat és trombita jeladásokat, mert az a rossz szokásom volt, hogy mindig fűtyültem a fogaim közt. Még ezt is elnézték.

Nyolcz évig egyebet se tettem, mint helyőrségről helyőrségre vándorolni. Legcsekélyebb alkalmunk se volt, akár csak egy lövést is váltani az ellenséggel. De hát ennek az életnek is megvannak a kellemei, ha az ember a dolgot a jobbik oldaláról tudja fogni. Aztán az is valami, ha az ember egy kissé világot láthat. Amerika után Francziaország következett, mielőtt a nagy hadjáratokban végig kalandoztunk volna Európán. 85-ben Sarrelouisban voltunk, 88-ban Angersben, 91-ben a Bretagneba kerültünk és Josselinben, Pontivyben, Ploermelben, Nantesban feküdtünk Serre de Grass ezredes parancsnoksága alatt, 92-ben Charlevillebe mentünk, ebben az évben három ezredesünk is volt egymásután: De Wardner, De Lostanges és La Roque. 93-ban Le Comte lett parancsnokunkká.

De majdnem elfeledtem megemlíteni, hogy 91-ben január 11-én egy törvényt hirdettek ki, a mely megváltoztatta a hadsereg szervezetét. - A Royal Picardieből a 20-ik lovasezred lett. Ez a szervezet 1803-ig tartott. Mindazonáltal nem vesztettük el régi czimünket. Royal Picardienak hívtak még akkor is, mikor Francziaországban már nem létezett király.

Serre de Grass ezredes alatt lettem altisztté, nagy öröömre. Wardner ezredes alatt neveztek ki őrmesterré, a mi nekem még nagyobb örömet okozott, akkor már a tizenharmadik évemet szolgáltam, részt vettem egy hadjáratban és nem voltam megsebesülve. El fogjátok ismerni, hogy ez szép előléptetés volt. Előbbre nem is mehettem, mert ismétlem, hogy nem tudtam sem olvasni, sem írni. Hanem a helyett folyvást fűtyültem, noha nem illik egy őrmesterhez, hogy a rigókkal versenyezzék.

Delpierre Natalis őrmester! Nem volt-e ez elég ok a kevélységre? Nagy hálával is viseltettem Wardner ezredes iránt, noha olyan kemény volt, mint az árpakenyér és erősen követelte, hogy a mondott szót megértse az ember. Ezen a napon a szakaszom emberei szétlőtték a tarisznyámat, én pedig az egyenruhám ujján sujtásokat varrattam, a melyekről nem remélhettem hogy valaha a könyökömig fognak felérni.

Charlevilleben voltunk helyőrségen, mikor kéthónapi szabadságidőt kértem és kaptam. Éppen ennek a szabadságidőnek a történetét akarom híven elbeszélni. Megmondom, hogy miért.

Mióta ott hagytam a katonai szolgálatot, esténként Grattepancheban gyakran el kellett mondanom hadjárataimat. A barátaim mindent félszegen értettek meg és néha éppen nem értettek semmit. Majd az egyik úgy értette, hogy jobbra voltam, mikor voltaképen balra voltam, majd megfordítva. Ilyenkor aztán rendesen szóváltás támadt, a mely végtelen hosszúra nyult két pohár almabor vagy fekete kávé mellett. Főleg a Németországban töltött szabadságidőm felett nem tudtak egyetértésre jutni. Miután tehát utólag megtanultam írni, czélszerűnek véltem tollat fogni és leírni a szabadságidőm történetét. Hozzá fogtam ennél fogva a munkához, noha már hetven éves vagyok. De az emlékezőtehetségem még tiszta és mikor visszatekintek a multba, elég tisztán látok. Elbeszélésemet grattepanchei és a szomszéd helységekbeli barátainak ajánlom, remélvén, hogy nem fognak többé czivakodni miattam.

1792 január 7-én tehát megkaptam szabadságomat. Akkor már némi hire járt, hogy Németországgal háborúnk lesz, de ez még csak nagyon homályos hír volt. Azt beszélték, hogy Európa, jöllehet semmi köze se volt hozzá, rossz szemmel nézi azt, a mi Francziaországban

történik. A király, ha úgy tetszik, még mindig a Tuileriákban volt, de az augusztus 10-ikét már elő lehetett érezni. Mintegy köztársasági szellő fújt az egész országban.

Óvatosságból célszerűnek tartottam meg se mondani, mi célból kérek szabadságot. Voltaképpen dolgom volt Németországban, sőt magában Poroszországban Háború esetén nem lett volna könnyű dolog, a kijelölt helyemen lenni. Hiába, de már az úgy van, hogy az ember nem képes egyszerre harangozni is, meg a proccesszióval is menni.

Ezenkívül, noha a szabadságom két hónapra szól elhatároztam, hogy ezt szükség esetén megrövidítem. Mindazonáltal reméltem, hogy a dolog nem fog a végletekre kerülni.

Most pedig, hogy elkészüljek azzal, a mi engem illet és a derék ezredet, a melyben szolgáltam, a következőket fogom elmondani néhány szóval.

Mindenekelőtt látni fogjátok, mily körülmények közt kezdtem az olvasást, majd az írást megtanulni, a minek következtében főtiszt, tábornok, marsal, gróf, herceg vagy fejedelem lehetett volna belőlem, mint akár Neyből, Davoustból vagy Muratból, a császárság háborúi alatt. Valósággal azonban nem haladtam túl a századosi rangon, a mi szintén igen szép egy parasztember fiára nézve.

A Royal Picardie történetét is befejezhetem néhány szóval.

A mint már említettem, 1793-ban Le Comte úr volt az ezredesünk. Ugyanebben az esztendőben lettünk ezredből féldandárrá, a február 21-én kelt rendelet alapján. 1797-ig részt vettünk az éjszaki, majd a sambrei és a meusei hadsereg harcaiban. Az ezred kitüntette magát a lincellesi és a courtrayi csatákban. Az utóbbi után neveztettem ki hadnagygyá. 97-től 1800-ig Párisban feküdtünk, aztán Olaszországba kerültünk és nagy dicsőséget arattunk Marengonál, a hol hat osztrák gránátos zászlóalját körülkerítettünk, miután egy magyar ezredet szétugrasztottunk volna. Ebben a csatában golyósebet kaptam a csipőmön, de nem panaszkodtam alatta, mert ennek köszönhettem századossá való előléptetésem.

A Royal Picardie ezredet 1803-ban feloszlatták. Én áthelyeztettem magamat a dragonyosokhoz, végigharcoltam a császárság valamennyi háborúját és 1819-ben elbocsáttatásomat kértem.

Ezentul csak magamról fogok beszélni és csupán azért, hogy elbeszéljem mindazt, a mit Németországon töltött szabadságidőm alatt láttam. De ne feledjétek el, hogy éppen nem vagyok valami nagyon tanult ember. Nem igen értek hozzá, hogyan kell a dolgokat szépen elbeszélni.

Csak a benyomásaimat fogom elmondani és nem is iparkodom azok felett okoskodni. Főleg pedig, ha elbeszélésem fonalán kissé pórias vagy nagyon is vidéki zamatú kifejezések csusznának ki a tollam alól, ne nehezteljenek miatta: nem tudok másképp beszélni. Gyorsan fogok haladni elbeszélésemben és nem szándékozom mind a két lábamat egy csizmába dugni. Mindent ki fogok mondani katonásan és miután szabadságot kérek arra, hogy tartózkodás nélkül fejezhessem ki magamat, remélem azt fogjátok felelni: «Csak egészen a tetszése szerint, uram!»

II.

A történelmi könyvekből úgy tanultam azóta, hogy akkoriban Németország tíz kerületre volt felosztva, később újabb átalakulások következtében, 1806 körül felállított a rajnai szövetség, Napoleon védnöksége alatt, majd 1815-ben a német szövetség. E kerületek egyike, a mely a szász és a brandenburgi választó fejedelemséget foglalta magában, akkoriban a Felső-szász kerület nevet viselte.

A brandenburgi választó fejedelemség később Poroszország tartományává lett és a brandenburgi és potsdami kerületekre osztatott fel.

Ezt azért bocsátom előre, hogy az olvasó tudhassa hol keresse a Belzingen nevű városkát, a mely a potsdami kerület délnyugati részén fekszik, néhány mértföldnyire a határtól.

Erre a határra érkeztem június 16-án, miután hátrahagytam azt a százötven mértföldet, a mely köztem és Franciaország közt létezik. Az út azért került kilenc napba, mert a közlekedés nem volt valami könnyű. Több csizmaszeget koptattam el, mint patkót vagy kocsit- azaz helyesebben szekérkeréksínt. Az erszényem se volt éppen duzzadt állapotban. Csak annyi vagyonnal bírtam, a mennyit a zsoldomból megtakaríthattam és általában minél kevesebbet akartam költeni. Szerencsémre, mialatt a német határokon voltam helyőrségen, megtanultam néhány német szót és ez által könnyebben ki tudtam magamat segíteni a zavarból. De mindamellett mégis nehéz lett volna eltitkolnom francia származásomat. Kellett is utamban egynél több sunyi pillantással találkoznom. Természetesen őrizkedtem volna megmondani, hogy Delpierre Natalis őrmester vagyok.

Az olvasó helyeselni fogja óvatosságomat ilyen körülmények közt, mikor háborútól lehetett tartani Poroszországgal és Ausztriával, szóval az egész Németországgal!

A kerület határán kellemes meglepetésben részesültem.

Gyalog folytattam utamat. Egy korcsma felé tartottam, a melynek *Eckwende* volt a neve. Itt akartam reggelizni. A meglehetősen hűvös éjszaka után szép reggel következett. Kellemes idő volt. A nap hét órakor már felszárította a mezők harmatát. A nyírfákon, tölgyeken, szálffákon és fűzfákon madarak csicseregtek. Köröskörül kevés nyoma látszott a művelésnek. Sok föld hevert parlagon. Különben az égalj ezen a vidéken eléggé rideg.

Az *Eckwende* ajtaja előtt egy kis talyiga állt. Egy sovány gebe volt eléje fogva, a mely egy óra alatt legfeljebb csak egy mértföldnyi utat tehetett meg és azt csak úgy, ha az út nem volt dombos.

Egy magas, izmos asszony is állt ott, sujtásos vállfűzőben, sárga szalagos szalmakalappal, vörös és lilaszín csíkos szoknyában, az egész öltözete olyan csinos és tiszta volt, mintha vasárnapi vagy ünneplő ruhája lett volna.

Csakugyan ünnep is volt az asszonyra nézve a mai nap, noha nem vasárnap volt.

Rám nézett és én néztem, a mint rám nézett.

Egyszerre kitárja a két karját, felém iramodik és elkiáltja magát:

- Natalis!

- Irma!

A néném volt. Rám ismert. Valóban, a nőknek jobb vagy legalább gyorsabb szemük van az olyan felismerésekre, a melyek a szívből fakadnak. Már csaknem tizenhárom éve mult, hogy utólszor láttuk egymást és elképzelhető, hogy nem unatkoztam a társaságában.

Milyen csinos és helyre egy fehérchseléd volt még! Nagy és élénk szemeivel és fekete hajával, a mely halántékain öszülni kezdett, egészen az anyánkra emlékeztetett.

Megcsókoltam a falusi levegőtől barnított két orcáját és elhihetitek, hogy ő is ugyancsak czuppanós csókot nyomott az arczomra.

Ő miatta kértem szabadságot, azért, hogy őt láthassam. Kezdtém nyugtalankodni a miatt, hogy Franciaországon kívül volt abban a pillanatban, mikor a dolgok bonyolódni kezdtek. Nagy zavart okozhatott volna egy francia asszony annyi német közt, ha csakugyan háborúra kerülne a dolog. Ily esetben jobb, ha az ember otthon van. Ha a néném beleegyezik, haza viszem őt magammal. Hanem ez esetben el kellene hagyni az asszonyát, Kellerné asszonyságot és kétkedtem ebbeli hajlandóságában. No, majd meglássuk.

- Mily nagy öröm rám nézve, hogy ismét viszontláthatjuk egymást, Natalis, oly messze a mi kedves Picardiántól! Úgy rémlik előttem, mintha magaddal hoztál volna valamit a jó hazai levegőből. Milyen régóta nem láttuk egymást!

- Tizenhárom év óta, Irma!

- Úgy van, tizenhárom év óta! Tizenhárom évi elválás! Milyen hosszú ez, Natalis!

- Kedves Irma! - viszonzám.

S ezzel karonfogva elkezdünk fel s alá sétálni az úton.

- És hogyan érzed magadat? - kérdém.

- Mindig meglehetősen, Natalis. Hát te?

- Én is.

- És már őrmester vagy! Ez nagy tisztesség a családjunkra.

- De nagy ám, Irma! Ki hitte volna, hogy a grattepanchei kis libapásztorból még valaha őrmester is lehessen! De ezt nem kell nagyon fenhangon hirdetni.

- Miért ne?

- Mert ebben az országban baj támadhatna belőle, ha megtudnák, hogy katona vagyok. Már az is komoly dolog francziára nézve, ha Németországban van, mikor háborús hírek járnak. Én egyszerűen testvéred vagyok és egyéb semmi, a ki eljött téged meglátogatni.

- Jól van, Natalis, ígérem, hogy néma leszek.

- Ez igen czélszerű lesz, mert a német kémeknek jó füleik vannak.

- Légy nyugodt.

- Sőt ha a tanácsomat követed Irma, haza jössz velem, Franciaországba.

A néném szemei nagy szomorúságot árultak el és úgy felelt, a mint előre sejtettem.

- Elhagyjam Kellerné asszonyságot, Natalis! Ha őt láttad, meg fogod érteni, hogy nem hagyhatom el.

Máris megértettem és későbbre halasztottam ezt a dolgot.

Erre Irma szeme és hangja megint felvidult. Nem győzött eleget kérdezősködni a falunk és az ismerőseink felől.

- Hát Firmine nénénk?

- Egészséges. Hírt kaptam felőle Letocard szomszédunk által, a ki ezelőtt két hónappal Charlevilleben volt. Emlékszel még Letocardra?

- A fuvaros fiára?

- Arra. Nem tudom, hallottad-e Irma, hogy nőül vett egy Matifas leányt.

- Az öreg Matifas leányát Foencampsból?

- Azt. Tőle hallottam, hogy a nénénk nem panaszkodik betegségről. Ah! azok a szegény emberek Escarbotinben sokat dolgoztak és dolgoznak. Aztán már négy gyermekük van és a legkisebb gyöngé... Szerencsére a sógor becsületes, munkás ember és nem is iszik nagyon sokat, kivéven a hétfői napon. Szóval szegény Firminenek elég baja van mindig.

- Pedig már nem fiatal.

- Öt évvel korosabb nálad, Irma, és tizennégy évvel korosabb nálam! Ez nem csekélység... De hát Firmine derék asszony... olyan mint te!

- Oh! én, Natalis! Ha én szomorúságot ismertem, az csak a mások szomorúsága volt. Mióta Grattepancheből elkerültem, mindig jó dolgom volt. De másokat szomorkodni látni és nem segíthetni...

A néném arca újra elborult. Más tárgyra terelte át a beszélgetést.

- Kellemes volt az utazásod? - kérdé.

- Kellemes. Igen jó idő járt. És a mint láthatod, izmos lábszáraim vannak. Aztán ki törődne a fáradsággal, mikor tudja, hogy a megérkezésekor szívesen fogadják!

- Úgy van, Natalis. Szíves fogadtatásban fogsz részesülni és éppen úgy fognak szeretni a családban, mint engem szeretnek.

- Derék Kellerné asszonyság! Tudod-e néném, hogy nem fogok ráismerni? Rám nézve ő még mindig Acloque úr és Acloquené asszonyság leánya, Saint-Saufliéből. Mikor férjhez ment, a minek már huszonöt éve lehet, én csak suhancz voltam. De a szüleink annyi jót mondtak felőle, hogy ezt mindig az eszemben tartottam.

- Szegény asszony! - mondá Irma, - azóta bizony nagyon megváltozott. Milyen feleség volt, Natalis, és főleg milyen anya még most is!

- És a fia?

- A legjobb fiú a világon. Bátran nekilátott a munkának, hogy helyettesítse az atyját, a ki tizenöt hónap előtt halt meg.

- A derék János úr!

- Imádja az anyját és csupán érte él, a mint az anyja ő érte.

- Én soha se láttam őt, Irma és alig várom, hogy megismerkedhessem vele. Úgy érzem, mintha máris szeretném ezt a derék fiatal embert.

- E felett nem csodálkozom, Natalis. Ezt a barátságot tőlem örökölted.

- Induljunk tehát, néném.

- Induljunk.

- Megálljunk csak! Mily távolságra vagyunk Belzingentől?

- Öt francia mértföldnyire.

- Hej! - felelém, - ha egyedül volnék, megtenném ezt az utat két óra alatt. De így...

- Ohó! Natalis, én sebesebben megyek nálad.

- A te lábaiddal?

- Nem, hanem a lovam lábaival.

És Irma a kocsmá előtt álló talyigára mutatott.

- Te jöttél értem ezen a talyigán?

- Én, Natalis, hogy magammal vigyelek Belzingenbe. Korán reggel elindultam és ide érkeztem, mikor az óra hetet ütött. Sőt ha a leveled korábban megérkezik, még messzebbre mentem volna eléd.

- Oh ez is felesleges volt, néném. Nos hát induljunk! Semmit se kell fizetned a kocsmában? Van néhány krajczárom...

- Köszönöm, Natalis, már fizettem... indulhatunk.

Mialatt beszélgettünk, az *Eckwende* kocsmárosa az ajtóhoz támaszkodva figyelni látszott szavainkra, noha mindenkép igyekezett, hogy észre ne vegyük a hallgatóságát.

Ez nekem nem nagyon tetszett. Talán okosabb lett volna messzebb mennünk csevegni.

A kocsmáros magas, izmos ember volt, nagyon kellemetlen arczczal. Apró szemei fürkészőleg néztek köröskörül, a szája pedig oly nagy volt, mintha gyermekkorában karddal adták volna a szájába a hust. Szóval egészen visszatetsző ficzkó volt.

Utóvégre is nem beszéltünk veszélyes dolgokról.

Különben, ha nem értett francziául, nem is érthette meg, hogy Franciaországból jöttem.

Felültünk a talyigára. A kocsmáros mozdulatlanul nézte, a mint elindultunk.

Kezembe vettem a kantárszárakat és sebesen hajtottam a lovat. Haladtunk is oly gyorsan, mint a januári szél. De e mellett beszélgettünk is és Irma értesíthetett engem mindenről.

Abból, a mit már tudtam s a mit a néném beszélt, ti is meg fogjátok tudni a Keller családot illető dolgokat.

III.

Kellerné asszonyság 1747-ben született, tehát akkoriban negyvenöt éves volt. A mint említettem, Saint-Saufleuben született egy kisbirtokos családból. Atyja és anyja, Acloque úr és neje csekély vagyonnal birtak és az is naponkint fogyott. Gyorsan haltak meg egymásután 1765 körül. Az ifjú leány egy öreg nagynénje gondjaira maradt, de ez is nemsokára meghalt és egyedül hagyta őt a világon.

Ily körülmények közt kérte meg a kezét Keller úr, a ki üzlete miatt jött Picardiába. Azelőtt tizenhatsz hónapig Amiensben és a környékén lakott és szállítási üzlettel foglalkozott. Komoly, csinos külsejű, értelmes, tevékeny ember volt. Akkoriban még nem viseltettünk a német fajból származott emberek iránt azzal az ellenszenvvel, a melyet később a harmincz évig tartó háborúk által táplált nemzeti gyűlölet ébresztett bennünk. Keller úr némi vagyonnal birt, a melyet szorgalma és szakismerete csak gyarapíthatott. Megkérdezte tehát Acloque kisasszonyt, akar-e a nejévé lenni?

Acloque kisasszony habozott, mert el kellett volna hagynia Sain-Saufleut és a Picardiát, a melyeken a szíve csüggött. És nem kellett-e elveszteni e házasság által francia honosságát is? De akkoriban nem volt egyéb vagyona egy kis házikónál, a melyet szintén el kellett volna adnia. Mi lesz belőle, ha ezt az utolsó áldozatot is meghozza? Öreg nagynénje, Dufreneyne asszonyság, végét közeledni érezvén, rettegett attól a gondolattól, hogy az unokahuga védtelenül marad és sürgette, hogy mondjon igent.

Acloque kisasszony beleegyezett. A menyegző Saint-Saufleuben ment véghez. Kellerné asszonyság néhány hónappal később elhagyta Picardiát és követte férjét a határon túl.

Kellerné asszonyságnak nem volt oka megbánni a választását. A férje jó volt hozzá, valamint ő is jó volt a férjéhez. Keller úr iparkodott mindent elkövetni, hogy neje ne érezze nemzetiségének elvesztését. Az érdekházasság ennek következtében csak boldog napokat ismert, a mi nemcsak manapság ritka dolog, de már akkoriban is ritkaság volt.

Egy év múlva Kellerné asszonyságnak fia született Belzingenben. Az ifjú nő egészen a fia nevelésének akarta magát szentelni.

Irma néném, a ki akkoriban tizenkilencz éves volt, e fiu születése után kevéssel, 1771 körül lépett a Keller család szolgálatába. Kellerné még abból az időből ismerte, mikor Irma gyermek, ő maga pedig serdülő leányka volt. Az atyám néha dolgozott Acloque úrnál, kinek neje és leánya érdeklődtek sorsunk iránt. Grattepanchetól nincs messze Saint-Saufleu. Acloque kisasszony gyakran találkozott a nénémmel, megölelte őt, apró ajándékokat adott neki, szóval barátságába fogadta és Irma e barátságot később a legtisztább odaadással hálálta meg.

Mikor Kellerné asszonyság atyánk és anyánk haláláról értesült, vagyontalanságunkat ismerve, az jutott eszébe, hogy Irmát, a ki már Saint-Saufleuben volt elszegődve, kihozassa magával Németországba. A néném szívesen beleegyezett és nem is bánta meg soha.

Keller úr ősei francia vérből származtak. Elmondom hogyan:

Valamivel több mint egy század előtt a Keller család Lotharingia francia részében lakott. A Kellerek ügyes és már akkor is vagyonos kereskedők voltak. Kétségtelenül még inkább fel is virágoztak volna ama komoly esemény nélkül, a mely Franciaország legszorgalmasabb családjai közül néhány ezernek a jövőjét tönkre tette.

A Kellerek protestánsok voltak. Vallásukhoz annyira ragaszkodtak, hogy semmiféle önérdek se lett volna képes őket attól eltántorítani. Ezt be is bizonyították akkor, midőn 1685-ben a nantesi ediktum visszavonatot. Mint annyi másnak, nekik is választaniok kellett a hazájuk elhagyása vagy a vallásuk megtagadása közt. Mint annyi más, ők is a számkivetést választották.

Iparosok, mesteremberek, mindenféle munkások, földmivesek elhagyták Franciaországot, hogy Angliát, a Németalföldet, Schwajczt, Németországot és főleg Brandenburgot gazdagítsák. A porosz választó fejedelem szíves fogadtatásban részesíté őket Berlinben, Magdeburgban, az Oder melletti Frankfurtban. A mint értesültem, a stettini és potsdami virágzó gyarmatokat Metziek alapították.

A Kellerek is elhagyták Lotharingiát, noha nem a visszatérhetés reménye nélkül, miután kénytelenek voltak üzletüket potom áron eladni.

Igen! az ember azzal kecsegteti magát, hogy visszatér a hazájába, mihelyt a körülmények megengedik, de addig is megtelepszik külföldön. Új összeköttetések jönnek létre, új viszonyok támadnak. Az évek elmúlnak és az ember künn marad. Ez történt meg nagyon sok kívándorlással, Franciaország nagy kárára.

Akkoriban Poroszország, a mely csak 1701-ben lett királysággá, a Rajna mellett nem birt egyéb területeket a Klevei hercezségen, a Marck grófságon és Geldern egy részén kívül.

A Keller család éppen ezen utóbbi tartományban, csaknem a németalföldi határon keresett menhelyet. Itt ipartelepeket alapított és újra kezdte a nantesi ediktum igazságtalan és sajnálatos visszavonása következtében félbeszakított üzletét. Nemzetségről nemzetségre összeköttetésekbe és házassági frigyekre léptek új honfitársaikkal, a családok összevegyültek annyira, hogy az egykori francziákból lassankint német alattvalók lettek.

1760 táján az egyik Keller elhagyta Geldernt és megtelepedett a kis Belzingen városkában, a felső-szász kerületben, a mely Poroszország egy részét is magában foglalta. Ennek a Kellernek az üzlete szépen gyarapodott és e körülmény lehetővé tette neki Acloque kisasszonynak felajánlani azt a jólétet, a melyet Saint-Sauflieuben többé fel nem találhatott. Belzingenben született a fia is, a ki az atyja után porosz volt, noha anyai részről francia vér folyt az ereiben.

És oly meghatottsággal mondom, a mely a szívemet még ma is dobogásra kényszeríti: a derék fiatal ember, a kiben az anyja lelke megújult, szíve szerint valódi francia volt. Kellerné asszonyság a saját tejével táplálta őt. A legelső szók, a melyeket gyermekkorában dadogott, francia szók voltak. A mi nyelvünk volt az, a melyet legelőször hallott, majd megtanult, mert e nyelven beszéltek leginkább a belzingeni házban, noha Kellerné asszonyság és Irma néném csakhamar elsajátították a német szót is.

A kis Jánost tehát gyermekkorában a mi hazánk dalai ringatták álomba. Az atyjának soha se jutott eszébe ezt ellenezni. Sőt ellenkezőleg. Hiszen az ő őseinek nyelve is ez a lotharingiai nyelv volt, a melynek tisztaságát a német határ szomszédsága sem volt képes megrontani.

És Kellerné asszonyság nemcsak a saját tejével táplálta gyermekét, hanem a saját eszméivel is, mindenben, a mi Franciaországra vonatkozott. Forrón szerette szülő hazáját. Soha se mondott le a reményről, hogy valaha még visszatérhet. Nem titkolhatta, mily boldognak érezné magát, ha viszontláthatná kedves Picardiáját. Keller úr nem idegenkedett e gondolattól. Miután vagyonát biztos alapokra helyezte, kétségkívül örömeit elhagyta volna Németországot, hogy a neje hazájában telepedjék meg. De még néhány évig kellett dolgoznia, hogy a neje és a fia számára tisztességes vagyoni állást biztosítson. Szerencsétlenségre a halál váratlanul meglepte őt, ezelőtt tizenöt hónappal.

Ezek voltak ama dolgok, melyekről a néném útközben értesített, mialatt a talyiga Belzingen felé robogott. E váratlan halál legelső következménye az volt, hogy késleltette a Keller család visszatérését Franciaországba és mennyi szerencsétlenség következett ebből!

Keller úr halála előtt nagy perbe keveredett a porosz állammal. Két vagy három év óta szállításokat vállalt el a kormány számára és ezen üzletben kockáztatta egész vagyonán kívül a rábízott pénzeket is.

A legelső jövedelmekből kifizethette üzlettársait, de még nem kapta meg a műveletből fennmaradt összeget, a mely csaknem egész vagyonát képviselte. A követelés felszámolása nem akart véget érni. Annyira faggatták és hercze-hurczálták Keller urat, annyi akadályt gördítettek az útjába, hogy utóvégre is kénytelen volt a berlini bíróságokhoz fordulni.

A per nagyon hosszúra elhúzódott. Különböztetve tudva levő dolog, hogy a világ semmiféle államában se kellemes a kormány ellen perlekedni. A porosz bírák nagyon is feltűnő rossz indulatot tanúsítottak, noha Keller úr teljes jóhiszeműséggel felelt meg kötelezettségeinek, minthogy becsületes ember volt.

Több mint húszezer forint forgott szóban, a mi akkoriban nagy összeg volt és a per elvesztése tönkre jutását vonta volna maga után.

Ismétlem, e huzavona nélkül a vagyoni állapotot talán rendezni lehetett volna Belzingenben. Ez volt egyébiránt Kellerné asszonyság főtörekvése a férje halála óta, legforróbb vágya levén visszatérhetni Franciaországba, a mi különben nagyon érthető.

Ezeket beszélte el nekem a néném, a kinek állását a Kellerék házában könnyen el lehet találni. Irma a gyermeket csaknem születése óta segítette nevelni és ápolni és valódi anyai szeretettel ragaszkodott hozzá. Nem is tekintették a házban cselédnek, hanem inkább szerény és önfeláldozó jó barátnak. Úgy bántak vele, mint egy családtaggal, a ki önzetlen hűséggel vonzódott e derék emberekhez. Ha Kellerék elhagyják Németországot, nagy öröm lesz rá nézve őket követhetni. Ha Belzingenben maradnak, ő is itt marad velük.

- Elváljak Kellerné asszonyságtól?... Úgy érzem, hogy belehalnék! - mondá Irma.

Beláttam, hogy semmi se volna képes rábirni nénémet, hogy velem haza jöjjön, miután az úrnője kénytelen volt Belzingenben maradni ügyeik rendezésének befejezéséig. Pedig nagy nyugtalanságokat támasztott bennem az a gondolat, hogy itt hagyjam őt ebben az országban, a mely készen állt harczra kelni a mienkkel. Elég okom is volt a nyugtalanságra, mert ha csakugyan hadüzenetre kerül a sor, az nem lesz valami csekélység!

Miután Irma elmondta a szükséges tudnivalókat a Keller család felől, a következő kérdést intézte hozzám: - Nálunk töltöd az egész szabadságidődet?

- Az egészet, ha lehetséges.

- Nos hát, Natalis, akkor lehetséges, hogy egy menyegzőn fogsz jelen lenni.

- Ki házasodik?... Talán János úr?

- Az.

- És kit vesz nőül?... Német leányt?

- Nem, Natalis, és éppen e felett örülünk legjobban. Az anyja ugyan némethez ment nőül, de az ő neje francia leány lesz.

- Szép?

- Szép, mint a ragyogó hajnal.

- Ez a hír nekem nagy örömet okoz, Irma.
- Hát még nekünk! De hát te, Natalis, nem gondolsz a házasságra?
- Én?
- Vagy tán van is már otthon kedvesed?
- Van, Irma.
- És kicsoda?
- A haza, néném! A katonának nem kell más.

IV.

Belzingen városka Berlintől nem egészen húsz mértföldnyire, Hagelberg falu mellett létezik, a hol a francziák 1813-ban megmértkőztek a porosz Landwehrrel. A városka eléggé csinosan fekszik a Flameng tövében. Kereskedelme lovakra, szarvasmarhára, lenre, lóherére és gabonára terjed ki.

Délelőtti tíz óra tájban érkezünk meg a városba a nénémmel. Nehány percz mulva megálltunk egy szerény, de nagyon tiszta és csinos ház előtt. Ez volt a Kellerné asszonyság háza.

Az ember azt hihette volna, hogy Németalföldön van. A parasztok hosszú kékes kabátot és skarlátvörös mellényt viseltek, a melynek magas és kemény galléra jól megvédelmezhetette volna őket a kardcsapásoktól. Az asszonyok dupla sőt háromszoros szoknyájukkal és fehér leffentyűs fejkötőikkel apáczákhöz hasonlítottak volna, tarka övük és fekete bársony derékfűzőjük nélkül, a melyeknek semmiféle apáczás kinézése sincs. Legalább így vettem észre útközben.

Könnyen elképzelhető, milyen fogadtatásban részesültem! Mert hát nem voltam-e az Irma tulajdon testvéröccse? Azonnal láttam, hogy a néném állása a családban nem csekélyebb, mint a milyennek mondta. Kellerné asszonyság nyájas mosolylyal, János úr két szívélyes kézszorítással tisztelt meg. Elgondolható, hogy ebben franczia voltomnak is lehetett jókora része.

- Delpierre úr, - monda Keller János, - anyámmal együtt számolunk rá, hogy ön itt fogja tölteni egész szabadságidejét. Nehány hetet okvetetlenül kell áldoznia a nénjének, hiszen már tizenhárom év óta nem látták egymást.

- Szívesen áldozom a nénémnek, Kellerné asszonyságnak és önnek, János úr, - viszonzám. - Nem feledtem el, mennyi jót tett az ön családja az enyimmel. Irmára nézve a legnagyobb szerencse volt, hogy őt magukhoz fogadták.

Megvallom, hogy ezt a kis bókot előre kieszeltem, nehogy nagyon ostobának látszassam mindjárt a belépésemkor. De ugyan felesleges volt. Ilyen derék emberekkel szemben elég, ha az ember azt bocsátja ki a száján, a mi a szívéen fekszik.

Mikor Kellerné asszonyságra tekintettem, feltaláltam arczán leánykori vonásait, a melyek emlékezetemben bevésve maradtak. Úgy látszott, mintha szépsége az évek multával nem változott volna. Arczának komolysága már fiatal éveiben is feltűnt és körülbelől olyannak láttam viszont, a milyen akkor volt. Fekete haja ugyan helylyel-közzel megfehéredett, de szemei semmit se vesztek hajdani élénkségükből. Még égett bennük a tűz, daczára a könyeknek, a melyek a férje halála óta oly sokszor áztatták. Magatartása nyugodt volt. Tudott hallgatni, nem tartozván azon nők közé, a kik fecsegnek mint a szarka, vagy zsonganak, mint a méhkas. És megvallom őszintén, az ilyen asszonyokat nem igen szeretem. Érezni lehetett, hogy nagyon okos asszony volt, a ki meg tudja fontolni, mit beszél és cselekszik és a ki jól érti minden dolgát.

Ezenfelül, a mint csakhamar tapasztaltam, a házi tűzhelye mellől csak nagy ritkán távozott. Nem barátkozott a szomszédokkal. Kerülte az ismeretségeket. Jól érezte magát otthon. Ez az, a mi nekem egy asszonyban tetszik. Nem sokat tartok azokról, a kik, mint a muzsikuskok, sehol sem érzik magukat jobban, mint a házukon kívül.

Az is nagy örömet szerzett nekem, hogy Kellerné asszonyság, noha nem vetette meg a német szokásokat, még is megtartott némelyeket picardiai szokásaink közül. Így a háza belseje

egészen a saint-sauflioui házakéra emlékeztetett. A butorok elhelyezéséről, a belső szolgálatról, az ételek elkészítési módjáról ítélve, az ember azt hitte volna, hogy otthon van. Ezt jól megjegyeztem magamnak emlékezetemben.

János úr akkoriban huszonnégy éves volt. Termete meghaladta a középmagasságot, haja és bajusza barna, a szeme pedig oly sötét volt, hogy szinte feketének látszott. Ha németnek született is, semmi se volt benne abból a németes merevségből, a mely egyenes ellentétben állt volna kellemes, hajlékony mozdulataival. Nyílt, őszinte, rokonszenves természete nagy vonzóerőt gyakorolt. Jelentékenyen hasonlított az anyjához. Természeténél fogva komoly volt mint ez, de előzékenysége és szolgálatkészsége mindjárt megnyerte az ember szívét. Nekem legalább a legelső pillanattól fogva megtetszett. Ha valaha szüksége lesz egy hű emberre, azt fel fogja találni Delpierre Natalisban.

Hozzá teszem még, hogy a nyelvünket úgy beszélte, mintha az én hazámban született volna. Hát a német nyelvet beszélte-e? Kétségkívül, és pedig nagyon jól. De valóban, a ki francziául hallotta beszélni, méltán intézhette volna hozzá ezt a kérdést, a melyet nem tudom már melyik porosz királynéhez intéztek, a ki rendesen csak francziául beszélt. János úr ezenkívül élénken érdeklődött a Francziaországot illető dolgok iránt. Szerette, felkereste és segítette földijeinket. Igyekezett értesülni a hírekről, a melyek Francziaországból érkeztek és azokról szeretett legjobban beszélni.

Különben is az üzletemberek és kereskedők osztályához tartozván, sokat kellett szenvednie a hivatalnokok és a katonák fenhéjázása miatt, a mint szenvednie kell minden fiatal embernek, a ki kereskedő vagy üzletember lévén, nem áll közvetlen összeköttetésben a kormánynyal.

Milyen kár, hogy Keller János nem egészen, hanem csak félig volt franczia! Már hiába! én úgy beszélek, a mint gondolkozom s a mint a szívem sugalja, minden okoskodás nélkül. Ha a németeket nem szeretem, az onnét van, mert közelről láttam őket, mialatt a határszéleken feküdtem helyőrségen. A magasabb osztályokban gögjük még akkor is elárulja magát, mikor udvariasak. Nem tagadom, hogy vannak jó tulajdonságaik, de ezek is különböznek a francziákéitól. És ez a kirándulásom Németországba nem változtatta meg a véleményemet felőlük.

János úr, a ki az atyja halálakor a göttingeni egyetemen tanult, kénytelen volt haza jönni és átvenni az üzletet. Kellerné asszonyosság értelmes, tevékeny, szorgalmas segédet talált benne. De képességei itt még nem értek véget. A kereskedelmi dolgoktól eltekintve is, nagyon képzett ember volt, mint a néném mondta, mert én magam nem lettem volna képes ezt megítélni. Szerette a könyveket. Szerette a zenét. Csinos hangja volt, nem olyan erős, mint az enyém, de kellemesebb. Ha csak a szívemre hallgatnék, nem bírnék kifogyni a dicséretéből. De majd ti is megismerkedtek vele olyan körülmények közt, a mikor nem beszélni vagy énekelni, hanem cselekedni kellett. Nem szabad felednünk, hogy az atyja halála után az üzletek egész súlya rá nehezült. Sokat kellett dolgoznia, mert az ügyek meglehetősen össze voltak bonyolódva. Csak egyetlen célja volt: tisztázni a helyzetet és felhagyni üzletével. Szerencsétlenségére a per, a melyet az állam ellen folytatott, még mindig nem látszott a végéhez közeledni. Folyvást kellett azt szorgalmaznia és e miatt gyakran volt kénytelen Berlinbe utazni. Ettől függött a Keller család jövője. Utóvégre is az igazság oly világosan az ő részén volt, hogy a pert nem vesztette el, bármily rossz indulattal viseltettek is iránta a bírák.

Ezen a napon délben, a közös asztalnál ebédeltünk. Egészen egyedül voltunk és engem már is családtagnak tekintettek. Kellerné asszonyosság mellett volt a helyem. Irma néném a szokott helyét foglalta el János úr mellett, a ki velem ült szemközt.

Utazásomról, az útközben felmerült akadályokról és az ország állapotáról beszélgettünk. Tapasztaltam, hogy Kellerné asszonyság és a fia nagyon nyugtalankodott a porosz és osztrák csapatok előnyomulása miatt, a francia határ felé. Érdekeik hosszú időre veszélyeztetve lettek volna a háború kitörése esetén.

De jobb volt nem beszélni ily szomorú dolgokról az első ebéd felett. János úr más térre is vitte át a beszélgetést és én kerültem sorra.

- Hát az ön hadjáratai, Natalis? - kérde. - Ön már szagolta a löporfüstöt Amerikában. Találkozott ön a tengeren túl Lafayette marquisval, a francia hőssel, a ki vagyonát és életét a függetlenség ügyének szentelte?

- Találkoztam, János úr.

- És látta Washingtont is?

- Oly közelről, mint önt látom, - viszonzám. - Gyönyörű ember, nagy lábakkal, nagy kezekkel, valóságos óriás.

Nyilván e tulajdonságok leptek meg leginkább az amerikai tábornoknál.

Aztán el kellett beszélnem mindazt, a mit a yorktowni csatáról tudtam és hogy miképen verte meg derekasan Rochembeau gróf Cornwallis lordot.

- És Franciaországba való visszaérkezése óta nem vett részt több hadjáratban? - kérde János úr.

- Egyszer se, - felelém. - A Royal Picardie egyik helyőrségről a másikra ment. Nagyon el voltunk foglalva...

- Elhiszem, Natalis, sőt annyira el voltak foglalva, hogy soha se maradt ideje életjelt adni magáról, és egy sort írni a nényének.

Itt akaratom ellenére elpirultam. Irma is kissé kényelmetlenül látszott magát érezni. Végre elszántam magamat. Hiszen utóvégre se volt benne semmi szégyenletes.

- János úr, - felelém, - ha a nénémnek nem irtam, az onnét van, hogy mikor a sor az írásra kerülne, akkor mind a két karomra béna vagyok.

- Ön nem tud írni, Natalis? - kiáltá János úr.

- Fájdalom, nem!

- Sem olvasni?

- Azt se! Gyermekkoromban, feltéve, hogy a szüleimnek lett volna néhány garas elkölteni való pénzük a taníttatásomra, nem volt iskolamesterünk sem Grattepancheban sem a környékén. Azóta mindig a tarisznya volt a hátamon és a puska a vállamon, és két állomás közt az embernek alig van ideje tanulni. Így történt, hogy egy őrmester harminczegy éves korában nem tud sem írni, sem olvasni.

- Nos hát, majd mi megtaníttjuk önt, Natalis, - mondá Kellerné asszonyság.

- Ön, asszonyom?...

- Úgy van, - mondá János úr, - ezt az anyámmal együtt magunkra vállaljuk. Önnek két havi szabadságideje van, ugyebár?

- Annyi.

- És azt itt szándékozik tölteni?

- Ha nem leszek terhükre.

- Terhükre? - viszonzá Kellerné asszonyság; - ön, - az Irma bátyja!...

- Oh! asszonyom, - mondá a néném, - Natalisnak többé nem fognak ilyen gondolatai támadni, ha önöket jobban megismeri.

- Tekintse úgy, mintha otthon volna, - tevé utána János úr.

- Otthon!... Megálljunk csak, Keller úr!...

Nekem soha se volt otthonom.

Nos hát, ha jobban tetszik, a nénjénél. Ismétlem, maradjon nálunk minél tovább. Vállalkozom, hogy két hónapi szabadságideje alatt megtanítom önt olvasni. Az írás majd megjön magától.

Nem tudtam, hogyan köszönjem meg ezt a sok szívességet.

- De, János úr, - mondám, - az ön egész ideje el van foglalva.

- Két óra reggel, két óra este éppen elég lesz. Napközben ön el fog készülni a feladataival.

- Én segítségre leszek, - mondá Irma, - mert én is értek valamennyire az olvasáshoz és az íráshoz.

- Elhiszem azt, - mondá János úr; - hiszen ő volt az anyám legjobb tanítványa.

Mit felelhettem volna ily nyájas ajánlatra?

- Ám legyen, elfogadom, János úr, elfogadom, Kellerné asszonyság és ha nem tudom jól a leczkém, állítsanak kuczkóba.

- Lássá, kedves Natalis, - folytatá János úr. - Az olvasás és írás szükséges az embernek. Gondolja csak el, mennyi mindenfélét nem tudhatnak azok a szegény emberek, a kik nem tanulták meg az olvasás mesterségét! Mily sötétség uralkodik az agyvelejükben! Milyen üresség az értelmükben! Éppen olyan nagy szerencsétlenség ez, mintha valamelyik tagjuk hiányoznék. És aztán előléptetésre is számolhatna. Ön most őrmester, ez nagyon szép, de hogyan emelkedhetnék magasabbra? Hogyan lehetne hadnagygyá, századossá, ezredessé? Ott maradna, ahol most van, pedig nem lehet megengedni, hogy a tudatlanság megakaszthassa önt a pályáján.

- Nem a tudatlanság akasztana meg, János úr, - viszonzám, - hanem a katonai törvény. Mink alacsony származásúak, nem vihetjük magasabbra a századosi rangnál.

- Lehetséges, hogy ma még így van, Natalis. De a 89-iki forradalom kikiáltotta Franciaországon az egyenlőséget és meg fogja szüntetni a régi előítéleteket. Önöknél most mindenki egyenlő. Legyen tehát ön egyenlő azokkal, a kik ismeretekkel bírnak, hogy eljuthasson odáig, a hova az ismeretek eljuttathatják az embert. Egyenlőség! Ezt a szót még nem ismerik Németországban! Nos hát megállapodtunk?

Megállapodtunk, János úr.

- Helyes! Még ma a munkához látunk és nyolcz nap mulva ön ismerni fogja az *abc* legutolsó betűjét is. Az ebédnek vége. Menjünk sétálni. Hazaérkezésünk után előveszszük az olvasókönyvet!

Így történt az, hogy elkezdtem olvasni tanulni a Keller háznál.

Lehetséges-e derekabb embereket találni?

V.

Szép sétát tettünk János úrral a Hagelbergre vezető úton Brandenburg felé. Többet beszélgettünk, mint sem nézegettünk, különben nem volt semmi különös látni való.

Annyit azonban észrevettem, hogy az emberek nagyon megbámultak. Mert hát egy új arcz mindig esemény egy kis városban.

Azt is észrevettem, hogy Keller úr közbecsülésben látszott részesülni. Azok közt, a kikkel találkoztunk, kevesen voltak, a kik ne ismerték volna a Keller családot. Köszöntött is mindenki és én kötelességemnek tartottam udvariasan viszonzni a köszöntéseket, habár nem is engem illettek személyesen. Nem akartam véteni a régi francia udvariasság szabályai ellen.

Miről beszélgetett János úr a séta közben? Ah! arról, a mi a család legfőbb gondja volt, a perről, a mely nem akart véget érni.

Hosszasan elbeszélte nekem az egész dolgot. A szállítások megtörténtek a kikötött időben. Keller úr, porosz létére, lelkiismeretesen megfelelt a szerződés valamennyi feltételének és a törvényesen, becsületesen megérdemelt nyereséget ki kellett volna neki szolgáltatni szó nélkül. Ha valamikor peres fél megérdemelte, hogy nyertes legyen, úgy bizonynyal ő volt az. Ebben az esetben az állam ügynökei czudarul viselték magukat.

- De megálljunk csak, - mondtam. - Ezek az ügynökök nem bírák. A bírák ellenben igazságot fognak szolgáltatni, nem hihetem, hogy ön ezt a pert elveszítse.

- Egy pert mindig el lehet veszteni, még akkor is, ha napnál fényesebb igazunk van. Ha a rosszakarat rászolgál, nem is remélhetek igazságot. Beszéltem a bíráinkkal és érzem, hogy el vannak fogulva családunk ellen, a melyet annyi kötelék fűz Franciaországhoz, főleg most, mikor annyira feszültek a viszonyok a két ország között. Ezelőtt tizenöt hónappal, atyám halálakor senki se kételkedett volna ügyünk igazságos voltában. Most, nem tudom mit tartsak felőle. Ha a pert elvesztenők, csaknem egész vagyonunk utána menne... Alig maradna annyink, hogy élhessünk!

- Ez nem fog megtörténni! - kiáltám.

- Mindentől lehet félni, Natalis! Oh! nem magamért félek! - tévé utána János úr. - Én fiatal vagyok, dolgozni fogok. De az anyám! A szívem elszorul arra a gondolatra, hogy míg ismét vagyont szerezhethnék neki, évekig kellene nélkülöznie...

- Szegény Kellerné asszonyság! A néném annyira magasztalta. Ön nagyon szereti őt, ugyebár?

- Ha szeretem-e?

János úr egy pillanatra elhallgatott, aztán folytatta:

- E per nélkül, Natalis, már pénzzé tettem volna a vagyonunkat és miután anyámnak nincs forróbb vágya, mint visszatérni Franciaországba, a melyet huszonöt évi távollét se volt képes vele elfeledtetni; úgy rendeztem volna be ügyeinket, hogy egy év, sőt talán néhány hónap múlva megszerezhettem volna neki ezt az örömet!

- De, - kérdém, - nem hagyhatja el Kellerné asszonyság Németországot, akár megnyerik, akár elvesztik önök ezt a pert?

- Ah! Natalis, milyen kínos dolog volna visszatérnie a hazájába, Picardiába, a nélkül, hogy ott feltalálja a megszokott szerény jólétet! Én bizonyára dolgozni fogok és pedig annál fáradhatlanabban, mert ő érte dolgozom. De ki tudja, lesz-e sikere, főleg az előrelátható zavarok közt, a melyek miatt a kereskedelem sokat fog szenvedni.

János úr szavai oly megilletődést keltettek bennem, a melyet nem is iparkodtam eltitkolni... Több ízben megfogta a kezemet. Viszonoztam a kézszorítást és meg kellett értenie mindazt, a mit éreztem. Ah! mit nem lettem volna kész megtenni, hogy őt és anyját a legcsekélyebb fájdalomtól megkíméljem!

Egyszerre félbeszakította a beszélgetést és szemeit maga elé mereszté, mint egy ember, a ki a jövőbe tekint:

- Natalis, - mondá végre sajátságos hangon, - vette ön már észre, milyen rosszul vannak berendezve a dolgok ezen a világon? Az anyám, házassága által németté lett és én német maradnék még akkor is, ha egy francia leányt vennék nőül!

Ez volt egyetlen célzás arra a tervre, a melyről nekem Irma beszélt a belzingeni úton. De miután János úr nem mondott többet, én se tartottam ildomosnak e tárgyról szólni. Az ember legyen szerény azokkal szemben, a kik barátságot tanúsítanak iránta. Ha Keller úrnak tetszeni fog erről behatóbban beszélni velem, mindig fog találni fület, a mely kész hallgatni a szavait és nyelvet, a mely kész szerencsét kívánni a terveihez.

Tovább folytattuk a sétát. Beszélgettünk egyről-másról, de főleg az engem illető dolgokról. El kellett mondanom néhány eseményt amerikai hadjáratomból.

János úr nagyon helyeselte, hogy Franciaország segítette az amerikaiakat, szabadságuk kivívásában. Irigyelte ama földieinket, a nagyokat úgy, mint a kicsinyeket, a kik vagyonukat vagy életüket ezen igazságos ügy szolgálatára bocsáthatták. Kétségkívül ő se habozott volna, ha oly helyzetben van, hogy ezt tehesse. Ő is beállt volna Rochembeau gróf katonái közé. Ő is rágta volna a töltényt Yorktownnál. Ő is harczolt volna azért, hogy Amerika felszabaduljon az angol uralom alól.

A hangról itélve, a melyen e szokat kiejté és a mely egyenesen a szívemig hatott, merem mondani, hogy János úr bátran teljesítette volna a kötelességét. De az ember ritkán rendelkezhetik az életével. Mennyi nagy dolgot nem visz véghez, a melyeket pedig véghez vihetne! De hát hiába, ilyen a sors és az ember nem változtathat rajta.

Ekkor visszatértünk Belzingen felé, ugyanazon az úton. A nap a legelső házakra sütött, a melyeknek vörös teteje úgy kandikált ki a zöld lombok közül, mint megannyi virág. Alig voltunk két puskalövésnyire a városkától, midőn János úr így szólt:

- Ma este, vacsora után, anyámmal együtt látogatást kell tennünk.

- Miattam ne tartóztassák magukat! - viszonzám. - Én egyedül fogok maradni Irma nénémmel.

- Sőt ellenkezőleg, Natalis, kérni fogom önt, hogy velünk jöjjön.

- A mint önnek tetszik.

- A kiknél látogatást teszünk, az ön honfitársai, Luranay úr és kisasszony, a kik már régóta laknak Belzingenben. Örülni fognak önt láthatni, a ki a hazájukból jön és én óhajtom, hogy megismerkedjenek önnel.

- A mint akarja, János úr, - felelém.

Megértettem, hogy János úr mélyebben be akart avatni a családjuk titkaiba. De, gondolám magamban, nem fog-e ez a házasság akadályul szolgálni a Franciaországba való visszatérés

tervének útjába? Nem fog-e oly köteléket teremteni, a mely ismét szorosabban fűzi Kellerné asszonyságot és a fiát ehhez az országhoz, ha Lauranay úr és leánya itt a visszatérés reménye nélkül telepedtek meg? De hiszen ezzel nemsokára tisztában leszek. Csak türelem. Az a malom, a mely nagyon sebesen forog, rossz lisztet őröl.

Elérkeztünk Belzingen legelső házaihoz. János úr máris befordult a főutczába, mikor egyszerre távoli dobszót hallottam.

Belzingenben akkoriban egy gyalogezred feküdt, Grawert ezredes parancsnoksága alatt. Később megtudtam, hogy ez az ezred már öt vagy hat hónapja állomásozott a városban. A nyugat felé történő csapatelőnyomulások következtében kétségkívül nemsokára a porosz hadsereg zöméhez fog csatlakozni.

A katona mindig szeret nézni más katonákat, még akkor is, ha külföldiek. Iparkodik meglátni, mi jó és mi rossz van rajtuk. Mesterség dolga az egész. A csizmatalptól a csótárig megvizsgáljuk ilyenkor az egyenruhájukat. De még a járásuk és a magatartásuk is igen érdekes a czéhbélire nézve.

Megálltam. János úr is megállt.

A dob egyforma rythmusban pergett és a dobosok után négy század következett.

János úrral együtt félreálltam a katonaság útjából. A dobosok már egy irányban voltak velünk, mikor egyszerre éreztem, hogy János úr élénken megragadja a karomat, mintha kényszeríteni akart volna, hogy a helyemen maradjak.

Rá néztem.

- Mi baj? - kérdém.

- Semmi!

János úr eleinte elsápadt. Most a vér az arczába szökkent. Az ember azt hihette volna, hogy elsédült. Végre a tekintete megmerevedett és nehéz lett volna őt kényszeríteni, hogy a szemeit lesüsse.

Az első század előtt balról, következőleg azon az oldalon, a melyen mi álltunk, egy hadnagy lépdelt.

Egyike volt ama német tisztnek, a kikhez hasonlókat akkor és azóta oly nagy számmal láttunk. Elég csinos, hirtelenszőke haju ember volt, hideg és kemény kifejezésű kék szemekkel, hányi-veti magatartással. Daczára annak, hogy elegansnak igyekezett látszani, az ember észrevehette rajta, hogy nehézkes és félszeg volt. Bennem határozottan ellenszenvet, sőt undort keltett.

Kétségkívül ugyanily érzést, sőt talán még ennél is többet keltett János úrban is. Észrevettem különben, hogy a tiszt se látszott jobb érzelmekkel viseltetni ő iránta. A pillantás, a melyet rá vetett, mindent inkább árult el, mint jó indulatot.

Csak pár lépés volt köztük, mikor a század elhaladt mellettünk. A fiatal tiszt szándékosan egy megvető mozdulatot tett e pillanatban a vállával. János úr keze dühösen megszorította a karomat.

Egy pillanatig azt hittem, hogy ráugrik a hadnagyra. De még is sikerült erőt vennie magán.

E két ember közt nyilván halálos gyűlölség uralkodott, a melynek okát ugyan nem ismertem, de nemsokára megtudtam.

A század elhaladt előttünk és csakhamar az egész zászlóalj eltűnt az utca kanyarulatánál.

János úr egy szót se szólt. Nézte a mint a katonák eltávoztak.

Mintha csak a lábai a földhöz lettek volna szegezve. Ott maradt, mindaddig, míg a dobszó elhangzott.

Ekkor felém fordult és így szólt:

- Jerünk az iskolába, Natalis!

És ezzel visszatértünk Kellerné asszonyság házához.

VI.

Jó tanítóm volt. De nem tudtam, vajjon fog-e velem becsületet vallani! Harminczegy éves korban olvasni tanulni nem könnyű dolog! A tanuláshoz gyermeki agyvelő szükséges, a mely puha mint a viasz és a melybe minden benyomás magától bevésődik. Az én agyvelőm pedig olyan kemény volt, mint a koponyám, a mely befődte.

Elszántan fogtam a munkához és valóban a dolog elég gyorsan ment. A magánhangzókat megtanultam az első lecke alatt. János úr oly nagy türelmet tanusított, a melyért nagy hálával tartoztam neki. Hogy a betűk jobban bevésődjenek emlékembe, leíratta velem azokat tízszer, hússzor, százszor egymásután. Ily módon egyszerre megtanulom az írást és az olvasást. Ajánlom ezt a módot a velem egykorú öreg tanítványoknak.

A buzgalomban és figyelemben nem volt nálam hiány. Egész estig nem mozdultam volna az *abc* mellől, ha hét óra tájban a szolgáló nem jött volna jelenteni, hogy a vacsora az asztalon van. Felmentem kis szobámba, a mely a nénémé mellett volt, megmostam a kezemet és megint lejöttem.

A vacsora nem vett félóránál hosszabb időt igénybe. Miután Laurantay úrhoz csak később szándékoztunk ellátogatni, engedelmet kértem, hogy künn várhassak és az ajtóküszöbön átengedtem magamat a pipázás élvezetének, a melyről, picardai létemre nem birtam volna leszokni.

Miután a pipámat kiszívtam, visszamentem a házba. Kellerné asszonyság és fia készen álltak az indulásra, Irma nem kísért el bennünket, mert otthon volt dolga. Mind a hárman elindultunk és Kellerné asszonyság felszólított, hogy a karomat nyujtsam neki. Megtettem, noha talán eléggé félszegen. De se baj. Büszke voltam, hogy ez a derék asszonyság rám támaszkodott. Ez nagy tisztesség s egyszersmind nagy szerencse volt rám nézve.

Nem soká kellett gyalogolnunk. Laurantay úr az utca felső végén lakott, egy csinos, kellemes külsejű házban, a mely előtt kis virágos kert létezett, mindkét oldalán egy-egy nagy nyirfával és mögötte meglehetősen nagy kert, pázsittal, bokorsűrűségekkel. Ez a ház a tulajdonos jólétére vallott és Laurantay úr csakugyan kellemes anyagi körülmények közt élt.

Mielőtt beléptünk, Kellerné asszonyság értesített, hogy Laurantay kisasszony nem a Laurantay úr leánya, hanem az unokája. A kettőjük közt levő korkülönbség tehát nem is lepett meg.

Laurantay úr akkoriban hetven éves volt. Magas termetét a magas kor még nem görnyesztette meg. Inkább szürke, mint fehér haja, szép és nemes szabású arcot vett körül. Szemeiben nyájas kifejezés csillogott. Modorában észrevehető volt az előkelőség. Egész megjelenése rokonszenvet keltett.

A nemesség és a polgárság közt levő osztályhoz tartozott, a mely nem vetette meg az iparüzést vagy a kereskedelmet, a mit csak dicsérni lehet benne. Laurantay nem foglalkozott üzletekkel mint az atyja és a nagyatyja. De nem lehet neki szemrehányást tenni azért, hogy születésekor már kész vagyont talált.

A Laurantay család is Lotharingiából származott és a protestáns hitet vallotta, mint a Keller család. Elődei ugyan szintén elköltöztek a francia területől a nantesi ediktum visszavonatása után, de nem volt szándékuk külföldön maradni. Vissza is tértek a hazájukba, mihelyt azt a szabadabb eszmék lábrakapása lehetővé tette, és azóta soha se hagyták el Franciaországot.

Lauranay úr azért lakott Belzingenben, mert Poroszország eme szögletében szép birtokokat örökölt egyik nagybátyjától és azokat értékesíteni óhajtotta. Kétségkívül jobban szeretett volna birtokain túladni és visszatérni Lotharingiába. De szerencsétlenségre, nem kínálkozott alkalom. Az idősebb Keller úr, a kire üzleti dolgait bízta volt, csak olyan vásárlókat talált, a kik nagyon hitvány árt kínáltak, mert Németországon nem uralkodott tulságos pénzbőség. Lauranay úr inkább megtartotta a birtokait, hogy sem potom áron elharácsolja.

A Keller és Lauranay urak üzleti viszonyából csakhamar baráti viszony fejlődött ki a két család közt. Ez a barátság már húsz év óta tartott. Soha se homályosította el semmi felhő, az ízlések és szokások hasonlatosságán alapuló meghittséget.

Lauranay még fiatal volt, mikor özvegységre jutott. A házasságából egy fia született, a kit Kellerék alig ismertek, mert Franciaországban nősült meg és mindössze csak egyszer vagy kétszer jött Belzingenbe.

Az atyja látogatta meg őt minden évben - és így Lauranay úrnak évenként alkalma volt néhány hónapot tölteni a hazájában.

Az ifjabb Lauranay úrnak gyermeke született, de ez a különben örvendetes családi esemény az anya életébe került. Lauranay úr, a kit e vesztesség nagyon lesujtott, maga is nemsokára követte nejét a sírba. A leány alig ismerte őt, mert csak öt éves volt, mikor árvaságra jutott. Az egész családjából senki sem élt többé, csak a nagyatyja.

Az idősb Lauranay úr megfelelt a kötelességének. Elment a gyermekért, elhozta őt Németországba és egész életét a nevelésének szentelte. Mondjuk meg mindjárt, hogy e részben nagy segítségére volt Kellerné asszonyság, a ki a kis leányt nagyon megszerette és anyailag gondozta. Szükségtelen hangsúlyozni, mily boldognak érezte magát Lauranay úr, hogy oly nő önfeláldozó barátságát bírta, a milyen Kellerné asszonyság volt.

Irma néném - ezt ugyan elhihetitek - jó szívvel segédkezett úrnőjének. Bizonyos vagyok, hogy számtalanszor tánczoltatta a kisleányt a térdein és altatta el a karján és pedig a nagyapa engedelmeivel, sőt helyesléseivel. Szóval a gyermekből bájos fiatal leány lett, a kit e pillanatban különben csak úgy lopva szemlélgettem, nehogy zavarba ejtsem.

Lauranay kisasszony 1772-ben született, következőleg húsz éves volt. Meglehetősen magas termetével, szőke hajával, nagyon sötét kék szemeivel, bájos vonásaival, kecses, hajlékony mozdulataival legkevésbé se hasonlított azokhoz, a kiket Belzingen női lakosságából eddig láttam. Bámultam szelid s a kelleténél nem komolyabb arczkifejezését, a mely koronkint a boldogságtól sugárzott. Birt bizonyos tehetségekkel, a melyek ő rá magára nézve ép oly kellemesek voltak, mint másokra. Csinosan zongorázott, de erősen védekezett azon állítás ellen, hogy jól zongorázik, noha egy magamforma őrmester felfogásához képest kitűnően játszott. Csinos virágbokrétákat is tudott festeni papirdobozokra.

Nem lehet tehát csodálkozni a felett, hogy Keller János úr beleszeretett a leánykába, sem a felett, hogy Lauranay kisasszony észrevette mind azt, a mi jó és szeretetreméltó volt a fiatal emberben, se végre a felett, hogy a két család örömmel látta, hogyan változik át lassankint gyöngédebb érzelmmé az egymás mellett felnevelkedett két gyermek meghittsége. Meggyőződhetek róla mind a ketten, hogy egymáshoz illenek. És ha a házasság még nem kötött meg, ez csak János úr gyöngédségének volt tulajdonítandó, a melyet minden nemesszívű ember meg fog érteni.

Az olvasó még nem feledte el, hogy a Kellerék vagyoni viszonya koczkáztatva volt. János úr azt akarta, hogy a pere el legyen döntve, mielőtt megnősülne. Ha megnyeri a pert, annál jobb, mert ő is fog ez esetben némi vagyonnal birni. De ha a per elvesznék, János úr teljesen

vagyontalan lenne. Igaz, hogy Mártha kisasszony már is gazdag volt és még gazdagabb lesz a nagyatyja halála után. De János úr nem akart e gazdagság részese lenni. Szerintem e gondolkozásmód csakis becsületére vált.

Azonban a körülmények oly sürgetőkké lettek, hogy János úr kénytelen volt magát elhatározni. A családi viszonyok, a vallás és a származás közössége kívánatosá tették e házasságot. Ha a fiatal pár Franciaországban telepedik meg, miért ne legyenek francziákká a gyermekek, a kik a frigyből születni fognak? Szóval minden összevágott, mint mondani szokták.

Következőleg így vagy úgy, de haladéktalanul el kellett dönteni a dolgot, annál inkább, mert a dolgok mostani állapota bizonyos mértékben feljogosított egy vetélytársat az udvarlásra.

Nem mintha János úrnak oka lett volna a féltékenységre! Hogyan is lehetett volna féltékeny, mikor csak egy szavába kerülne, hogy Luranay kisasszony a neje legyen?

De ha nem féltékenységet, legalább is nagy és igen természetes ingerültséget érzett ama fiatal tiszt iránt, a kit a belzingeni úton tett sétánk alkalmával láttunk.

- Grawert Ferencz hadnagy már néhány hó előtt észrevette Luranay Mártha kisasszonyt. Gazdag és befolyásos család tagja lévén, nem is kétkedett a felől, hogy udvarlását nagy tisztességnek fogják tartani.

Untatta is a hadnagy Mártha kisasszonyt eléggé, az előzékenységeivel. Az utcán oly makacsul követte őt, hogy a leánya nem is ment ki hazulról, ha nem volt vele kénytelen.

János úr mindezt tudta. Már több ízben azon a ponton volt, hogy kérdőre vonja a piperkőczöt, a ki sok port vert fel Belzingen előkelő köreiből. Csupán az tartóztatta vissza, hogy Mártha kisasszony neve pletykába keveredhetnék. Ha majd egybekelnek és a hadnagy nem szünnék meg tolakodó lenni, akkor is lesz elég ideje őt rendreutasítani. Addig is czélszerűbb volt figyelembe se venni a kotnyeleskedéseit. Jobb volt elkerülni a botrányt, a mely a fiatal leányra nézve csak kellemetlen lehetett volna.

De - ezelőtt mintegy három héttel - Luranay kisasszony kezét megkérték a fiatal hadnagy számára. Ferencz atyja, az ezredes megjelent Luranay úrnál és hosszasan kifejtette vagyoni körülményeit, elősorolta czímeit és beszélt a szép jövőről, a mely a fiára vár. Az ezredes a katonai fegyelemhez és parancsoláshoz szokott nyers ember volt - hiszen jól tudjuk, mit jelent ez, - nem tűrt se habozást, se visszautasító választ, szóval porosz volt a sarkantyuja pöngetyűjétől fogva a csótára csúcsáig.

Luranay úr kifejezte köszönetét Grawert ezredes irányában, azt mondta, hogy ajánlata által nagyon megtisztelve érzi magát, de korábbi ígéretük lehetetlenné teszik e házasságot.

Az ezredes, az udvarias visszautasítás után boszusan távozott. Fia, a hadnagy, nagyon ingerült volt. Tudta, hogy Keller Jánost, a ki szintén német volt, mily szívesen fogadják, mint udvarlót, Luranay úr házában. Az ingerültség gyűlölséget, sőt boszúvágyot szült, a mely kétségkívül csak alkalomra várt, hogy nyilvánulhasson.

Mindazonáltal az ifjú tiszt, a féltékenységtől vagy a haragtól indítva nem szünt meg kísérleteket tenni, hogy Mártha kisasszonyhoz közeledhessék. Ennélfogva az ifjú leány elhatározta, hogy ezentúl nem megy ki hazulról sem egyedül, a mit a német szokások megengednek, sem a nagyatyjával, se Kellerné asszonysággal vagy a nénémel.

Mindezt csak később tudtam meg, de czélszerűnek tartottam már most elmondani.

A mi pedig a fogadtatásomat illeti Luranay úr házában, lehetetlen volna szívélýesebbet kívánni.

- Az én jó Irmám testvére, a családunk jó barátja, - mondá Mártha kisasszony, - és boldognak érzem magamat, hogy kezet szoríthatok vele.

És elhiszitek-e, hogy nem tudtam mit feleljek neki? Valóban, ha valamikor ostoba voltam, úgy ez most volt. Némán álltam, mint a hal. Pedig milyen nyájasan nyujtotta felém a kezét!...

Végre megfogtam azt a kis kezet, de alig mertem megszorítani, mert attól féltem, hogy eltöröm. De hát hiába! Csak egyszerű őrmester voltam!

Aztán lementünk a kertbe és sétáltunk. A beszélgetés lassankint felbátorított. Franciaországról beszélünk. Laurantay úr kikérdezett az otthon készülődő események felől. Félni látszott, hogy a viszonyok sok kellemetlenséget fognak okozni Németországon megtelepedett földieinknek. A felett tünődött, nem volna-e czélszerűbb, ha elhagyná Belzingent és Lotharingiában telepednék meg.

- Ön az elköltözködésre gondol? - kérdé Keller úr élénken.

- Attól tartok, kedves János, hogy rá fognak kényszeríteni bennünket, - felelé Laurantay úr.

- És nem akarnánk egyedül utazni, - tevé utána Mártha kisasszony. - Meddig tart az ön szabadságideje, Delpierre úr?

- Két hónapig, - felelém.

- Nos, kedves János, - folytatá Mártha kisasszony, - nem lesz Delpierre úr jelen, elutazása előtt a mi egybekelésünkön?

- Igen... Mártha... igen!

János úr nem tudta mit feleljen. Az elméje harcra kelt a szíve ellen.

- Valóban, kisasszony, - mondtam, - nagyon boldog volnék.

- Kedves János, - mondá a leánya, - nem fogjuk megszerezni ezt az örömet Delpierre úrnak?

- De igen... kedves Mártha!... - felelé János úr, - nem birván egyebet mondani, de ez nekem elégnék látszott.

És abban a pillanatban, mikor távozni készültünk, mert az idő már későre járt, Kellerné asszonyság mély megilletődéssel megölelte Mártha kisasszonyt és így szólt:

- Leányom, boldog leszesz!... Ő méltó hozzád.

- Tudom... hiszen az ön fia! - felelé Mártha kisasszony.

- Haza mentünk. Irma várt bennünket. Kellerné asszonyság azt mondta neki, hogy most már csak a menyegző napjának kitüzése van hátra.

Ezzel elmentünk aludni. És ha valamikor volt kellemes éjszakám, daczára az *abc* magánhangzóinak, a melyek a fejemben kóvályogtak, úgy bizonynyal ez volt az, a melyen egy huzamban reggelig aludtam Kellerné asszonyság vendégszerető házában.

VII.

Másnap nagyon későn ébredtem fel. Legalább is hét óra lehetett. Siettem felöltözni és ismételni a feladatomat vagyis leírni valamennyi hangzót, addig is, míg a mássalhangzókra kerülne a sor.

Mikor a legutolsó lépcsőfokon leértem, Irma nénémrel találkoztam, a ki felfelé jött.

- Épen fel akartalak kelteni, - mondá.

- Valóban, soká aludtam és elkéstem.

- Nem, Natalis, még csak hét az óra. De valaki keres téged.

- Valaki?

- Egy ügynök.

Egy ügynök!... Terringettét! az ilyen látogatókat nem igen szeretem. Mit akarhatnak tőlem? A néném nem látszott nagyon nyugodtnak.

János úr megjelent e perczben.

- Egy rendőrügynök keresi önt, - mondá. - Jól vigyázzon, Natalis, nehogy olyasmit mondjon, a mi önt kompromittálhatná.

- Ugyan szép volna, ha tudná, hogy katona vagyok! - felelém.

- Az nem valószínű!... Ön Belzingenbe jött a nénjét meglátogatni, ennyi az egész.

Úgy is volt. Egyébiránt feltettem magamban, hogy nagyon óvatos leszek.

Az ajtó elé érven, megpillantottam az ügynököt, egy kellemetlen arcú, görbe lábú torzalakot, a kin messziről meglátszott, hogy részeges.

János úr németül megkérdezte tőle, hogy mit akar.

- Önöknél egy utas lakik, a ki tegnap érkezett Belzingenbe.

- Úgy van. S aztán?

- A rendőrfőnök ezennel meghagyja neki, hogy jelentkezék a hivatalában.

- Jól van. El fog menni.

János úr lefordította nekem ezt a párbeszédet. Még nem is meghívás, hanem egyenesen meghagyás volt. Okvetlenül engedelmeskednem kellett.

Az ügynök eltávozott, a mit éppen nem bántam. Semmi kedvem se volt e ficzkó társaságában menni Belzingen utcáin.

A rendőrfőnök hivatalos helyiségét megtalálni nem lesz nehéz dolog.

- Miféle ember ez a rendőrfőnök? - kértem János úrtól.

- Meglehetősen ravasz. Legyen óvatos vele szemben, Natalis. A neve Kalkreuth. És ez a Kalkreuth mindig iparkodott nekünk kellemetlenséget okozni, mert azt találta, hogy nagyon sokat foglalkozunk Franciaországgal. Távol is tartjuk őt e miatt magunktól és ő ezt jól tudja. Nem csodálkoznám rajta, ha bennünket valamely bajba akarnak keverni. Ügyeljen hát a szavaira.

- Miért nem jön velem, János úr? - kérdém.

- Kalkreuth engem nem idéztetett meg és nem valószínű, hogy jó néven venné, ha én is megjeleném.

- De töri-e legalább a franczia nyelvet?

- Tökéletesen beszél francziául. De ne feledje Natalis, hogy minden szót meg kell fontolnia, mielőtt felelne és ne mondjon Kalkreuthnek többet, mint a mennyi épen szükséges.

- Legyen nyugodt, János úr.

Megmutatták a nevezett Kalkreuth lakását, a mely alig volt pár száz lépésnyire Kellerné asszonyság házától. Csakhamar odaértem.

Az ügynök az ajtó előtt állt és azonnal bevezetett a rendőrigazgató irodájába.

Ez az egyéniség úgy látszik, mosolylyal akart engem üdvözölni, mert a szája elnyult az egyik fülétől a másikig. Aztán széket kínált egy kézmozdulattal, a mely az ő nézete szerint igen kecses lehetett.

Egyidejűleg tovább lapozgatta az előtte fekvő iratokat.

Ezt az időt arra használtam fel, hogy szemügyre vegyem az én Kalkreuthomat. Sujtásos dolmányba öltözött, öt láb, nyolcz hüvely magas, sovány, csontos és rendkívül nagy lábú kamasz volt. A felső teste hosszúságánál fogva akár tizenöt bordája is lehetett volna mindegyik oldalán!... Pergamentszerű arcza kétségkívül még a mosakodás után is piszkosnak látszott, széles szája, sárga fogai, lapos orra, ránczos halántékai, apró szemei, sűrű szemöldökei nagyon ellenszenvenessé tették a pofáját. Felesleges volt engem figyelmeztetni, hogy bizalmatlan legyek irányában. A bizalmatlanság magától feltámadt, mihelyt az ember szemközt áll vele.

Miután Kalkreuth megszűnt az iratait lapozgatni, megszólalt és igen tiszta franczia kiejtéssel kérdéseket intézett hozzám. Én azonban, hogy időt nyerjek a gondolkodásra, úgy tettem, mintha csak nehezen érteném a mit mond. Sőt arra is volt gondom, hogy valamennyi mondatát ismételtessem vele.

A kihallgatás lefolyása körülbelül a következő volt:

- Mi a neve?

- Delpierre Natalis.

- Franczia származású?

- Franczia vagyok.

- Mi a mestersége?

- Vásári kereskedés.

- Vásári kereskedés... vásári kereskedés... Magyarázza meg ezt bővebben, mert nem értem, hogy mit jelent.

- Igen!... a vásárokat látogatom... vásárlók, eladók... szóval üzérkedem.

- Ön Belzingenbe jött?

- Alkalmasint, miután itt vagyok.

- És mit keres itt?

- A nővéremet, Delpierre Irmát, akartam meglátogatni, a kit már tizenhárom éve nem láttam.

- Az ön nővére is francia nő és a Keller családnál szolgál?

- Úgy van.

Itt rövid szünet következett a vallatásban.

- Tehát, - folytatá végre Kalkreuth, - az ön utazásának nincs egyéb célja?

- Nincs.

- És mikor elutazik?...

- Megint azon az úton fogok visszatérni, a melyen ide jöttem.

- Azt helyesen fogja tenni. És körülbelül mikor szándékozik elutazni?

- A mikor nekem tetszeni fog. Nem hiszem, hogy egy idegen ne járhasson-kelhessen Poroszországban a tetszése szerint.

- Talán mégis.

E szónál Kalkreuth élesebben tekintett rám. A feleleteimet kétségkívül szabadabbaknak találta, mintsem óhajtotta volna. De ez csak villámlás volt és a mennydörgés még nem kezdődött.

- Vigyázzunk! - mondtam magamban, - ez a ficzkó nekem nyilván gáncsot akar vetni. Eszeden járj, Natalis. Most lesz szükséges az óvatosság.

Kalkreuth ismét folytatá a kihallgatást, édeskés hangon:

- Hány napig jött ön Franciaországból Poroszországba?

- Kilencz napig.

- És melyik utat választotta?

- A legrövidebbet, a mely egyszersmind a legjobb is volt.

- Nem mondaná meg szabatosan, merre jött?

- Uram, - mondtam akkor, - ha szabad tudnom, mire való ez a sok kérdés?

- Delpierre úr, - viszonzá Kalkreuth száraz hangon, - itt Poroszországban ki szoktuk kérdezni az idegeneket, a kik bennünket meglátogatnak. Ez rendőri formáság, a mely alól ön kétségkívül nem szándékozik magát kivonni?

- Ám legyen! Végig jöttem a Németalföldön, a Brabanton, Westphálián, Luxemburgon, Szászországon...

- E szerint elég hosszú kerülő utat tett?

- Miért?

- Mert a thüringiai úton érkezett Belzingenbe.

- Valóban, a thüringiai úton.

Ebből megértettem, hogy ez a kíváncsi ficzkó már tudta, hányadán van velem. Nem volt szabad valamely hamisságon éretnem magamat.

- Nem tudná nekem megmondani, melyik ponton lépte át a francia határt?

- Tournaynál.

- Ez furcsa.

- Miért furcsa?
- Mert azt jelentették, hogy a zerbsti úton jött.
- Ezt a kerülő magyarázza meg, a melyet tettem.

Nyilván szemmel tartottak és a kém, a ki megérkezésemet feljelentette, kétségkívül az *Eckwende* korcsma tulajdonosa volt. Emlékezhettek, hogy ez az ember látta, mikor megérkeztem, mialatt a néném az országúton várt rám. Mindenből láttam, hogy Kalkreuth híreket akar belőlem kicsalni, a franciaországi dolgok felől. Óvatosabb voltam tehát, mint valaha.

Kalkreuth tovább folytatá:

- Ön tehát nem találkozott a németekkel Thionville táján?
- Nem.
- És semmit se tud Dumouriez tábornokról?
- A nevét se hallottam.
- Sem a határon levő francia csapatok mozdulatairól?
- Semmit.

Erre Kalkreuth arcza és hangja szigorubbá lett.

- Vigyázzon magára, Delpierre úr! - mondá.
- Miért? - kérdém.
- A pillanat nem kedvező az idegenekre nézve a Németországban való utazásra, főleg ha az idegenek francziák... és mi nem szeretjük, ha valaki ide jön megnézni, hogy mi történik nálunk.
- De azt nem bánná ön, ha megtudhatná, hogy mi történik másutt. Én nem vagyok kém, uram.
- Ezt az ön saját érdekében óhajtom, - viszonzá Kalkreuth fenyegető arckifejezéssel. Szemmel fogom önt tartani. Ön francia. Ön már is látogatást tett egy francia háznál, Lauranay úr házánál. Ön a Keller családnál lakik, a mely nem szakította meg Franciaországgal való összeköttetéseit. A jelen körülmények közt nem kell egyéb hozzá, hogy valaki gyanusnak tűnjék fel.
- Nem állt-e szabadságomban Belzingenbe jönni?
- Kétségkívül.
- Kitért-e a háború Német- és Franciaország közt?
- Még nem. Mondja csak, Delpierre, ugyebár, önnek jó szemei vannak?
- Kitűnőek.
- Nos hát, azt tanácslom, hogy ne vegye igen sürgőn a hasznukat.
- Miért ne?
- Mert ha az ember néz, akkor lát, és ha lát, kísértetbe jön el is mondani, hogy mit látott.
- Ismétlem uram, hogy nem vagyok kém.
- Én is ismétlem, hogy ezt az ön érdekében óhajtom is, máskülönben?
- Máskülönben?...

- Kénytelen volnék önt a határszélig tolonczoltatni, hacsak...

- Hacsak?...

- Hacsak önt az utazás fáradalmaitól megkímélendők, nem tartanók czélszerűbbnek rövidebb vagy hosszabb ideig az ön élelmezéséről és lakásáról gondoskodni.

E szók után Kalkreuth egy kézmozdulattal jelezte, hogy távozhatom. Ezuttal a karja nem nyitott kézzel, hanem összeszorított ököllel végződött.

Nem lévén kedvem a rendőrségi hivatalban tovább megbámultatnom magamat, a sarkamon fordultam, talán nagyon is gyors és szabályos mozdulattal, a mely katonára vallott. Épen nem vagyok biztos felőle, hogy ez a barom észre nem vette.

Visszatértem Kellerné asszonyság házához. Most már figyelmeztetve voltam. Szemmel fognak tartani.

János úr várt rám. Részletesen elbeszéltem neki, mi történt Kalkreuth közt és köztem, a ki közvetlenül fenyegetve voltam.

- E felett egy cseppet se csodálkozom, - mondá - és ön még nem végezett a porosz rendőrséggel. Attól félek, Natalis, hogy ön még velünk együtt bajba fog keveredni.

VIII.

A napok kellemesen multak séta és munka közt. Fiatal tanítóm meggyőződhetett előmeneteléről. A hangzók már jól megfészkeltek magukat a fejemben. Áttértünk a mássalhangzókra. Némelyek, főleg az utolsók elég bajt okoznak. De végre is, ment a dolog. Nemsokára sikerült a betűket egymás mellé illesztenem és szókat alkotnom belőlük. Úgy látszik, hogy voltak hajlamaim a tanulásra - harminczegy éves koromban!

Kalkreuth felől többé semmit se hallottunk. Nem kaptam újabb idézést. Mindazonáltal kétségtelen volt, hogy szemmel tartanak bennünket, főleg engem, noha életmódom semmiféle gyanúra sem adott okot. Azt gondoltam tehát, hogy az első idézéssel vége van a dolognak, és hogy a rendőrigazgató nem fog sem az elszállásoltatásomról, sem az eltolonczoltatásomról gondoskodni.

A következő héten János úr kénytelen volt néhány napra Berlinbe utazni az átkozott pere végett. Minden áron megoldást akart követelni, mert a helyzet kezdett sürgetővé válni. Vajjon milyen fogadtatásban fog részesülni? Kítűzik-e legalább az ítélethozás napját? Avagy igyekezni fognak időt nyerni? Az utóbbitól lehetett tartani.

János úr távolléte alatt Irma tanácsára magamra vállaltam figyelemmel kísérni Grawert Ferencz üzelmeit. Egyébiránt, Mártha kisasszony nem találkozott a hadnagygyal, miután csak egyszer ment a templomba. A hadnagy azonban mindennap elment a Lauranay úr háza előtt, majd gyalog, erősen feszítve és a csizmáit nyikorgatva, majd lóháton, tánczoltatva a lovát, a mely pompás egy állat volt, mint egyébiránt a gazdája is. De a kapu és az ajtó folyvást zárva volt. Képzeltető, mennyire dühöngött belsőleg. De mindenesetre czélszerűnek látszott siettetni az egybekelést.

János úr főleg e miatt ment még egyszer Berlinbe. Bármi történjék, el volt határozva, hogy mihelyt visszatér Belzingenbe, kítűzik a menyegző napját.

János úr június 18-án utazott el és 21-én készült visszatérni.

Ezalatt szorgalmasan dolgoztam és Kellerné asszonyság helyettesítette a fiát a tanításban, fáradhatlan türelemmel. Képzeltető, mily nyugtalanul vártuk a távollevő visszaérkezését! A körülmények valóban sürgetőkké váltak. Ezt magatok is megítélhetitek az alább következőkből, a miket később hallottam és minden megjegyzés nélkül fogok elbeszélni, mert szívesen bevallom, hogy a mi a politika csinját-binját illeti, ahhoz bizony egy csöppet sem értek.

90 óta a francia emigránsok Koblentzbe menekültek. A mult évben, 91-ben XVI. Lajos király elfogadta az alkotmányt és ezt az elfogadást tudatta a külhatalmakkal. Angolország, Ausztria és Poroszország biztosították őt barátságos hajlamaikról. De vajjon lehetett-e hozzájuk bizalma? Az emigránsok nem szüntek meg a háborút sürgetni. Szállítási szerződéseket kötöttek, katonákat toboroztak. Daczára annak, hogy a király megparancsolta nekik, hogy térjenek vissza Franciaországba, nem szüntették meg hadi készülődéseiket. Noha a törvényhozó testület felszólította a trieri és mainzi választófejedelmeket és a német birodalom többi fejedelmeit, a határon levő csapatok szétszlatására, azok bizony csak ott maradtak és készen álltak a betörő csapatokat Franciaország ellen vezetni.

Ekkor a keleti határokon három hadsereget szerveztek, a melyek együttesen működhettek.

Egykori tábornokom, Rochembeau gróf átvette Flandriában az éjszaki hadsereg vezényletét, Lafayette, Metzben, a központi hadseregét és Luckner az elszászi hadseregét. E három sereg

összesen mintegy kétszázezer emberből állt. A mi pedig az emigransokat illeti, miért mondtak volna le ezek a terveikről és miért engedelmeskedtek volna a király parancsának, mikor II. Lipót német császár a segítségükre készült sietni?

Ez volt a dolgok állapota 91-ben. Most elmondom, milyen volt 92-ben.

Franciaországban a Jakobinusok, Robespierre-el az élükön, erélyesen a háború ellen nyilatkoztak. Hozzájuk csatlakozott a Cordelierek clubja is, attól félvén, hogy katonai diktatura ragadhatná kezébe a hatalmat.

A Girondisták ellenben, a kiknek szószólói Louvet és Brissot voltak, minden áron kívánták a háborút, hogy általa a királyt kényszerítsék, leleplezni a szándékait.

Ekkor jelent meg Dumouriez, a ki eddig a Vendeé-ben és Normandiában állt a csapatok élén. Visszahívták, hogy katonai és politikai lángelméjét a haza rendelkezésére bocsássa. A tábornok elfogadta a megbízatást és azonnal haditervet készített, a mely a támadásra s egyszersmind a védelemre is kiterjeszkedett. Biztosra lehetett venni, hogy ő nem fogja hosszú pórázra bocsátani a dolgokat.

Mindeddig azonban Németország meg se mozdult. Hadai nem fenyegették a francia határt, sőt nem szünt meg hirdetni, hogy semmi se lehetne ennél károsabb az európai érdekekre nézve.

E közben II. Lipót császár meghalt. Vajjon mit fog tenni az utóda? Híve lesz-e a mérsékelt politikájának? Nem. Bécsből egy jegyzék küldetett szét, a mely a monarchia visszaállítását követelte a 89-iki királyi nyilatkozat alapján.

Képzeltető, hogy Franciaország nem fogadhatta el e követelést, a mely túlment a megengedett határokon. A jegyzék nagy felindulást keltett az egész országban. XVI. Lajos kénytelen volt a nemzetgyűlést felhívni, hogy izenjen háborút I. Ferencznek, Magyar és Csehországok királyának. A hadizenet megtörtént és határozatba ment, hogy mindenekelőtt I. Ferencz belga birtokait támadják meg.

Biron nem is késett elfoglalni Quiévraint és már remélni lehetett, hogy semmi se fogja megakasztani a francia csapatok diadalmas előhaladását, mikor Mons előtt egy váratlan körülmény egyszerre megváltoztatta a helyzetet. A katonák árulást gyanítván, felkonczolták Dillon és Berthois nevű tisztjeiket.

Lafayette az esetről értesülvén, czélszerűnek tartotta Givetnél megállapodni.

Ez április utolsó napjaiban történt, mielőtt még elhagytam volna Charlevillet. A mint látjuk, Németország e pillanatban még nem volt hadilábon Franciaországgal.

Junius 13-án Dumouriez kineveztetett hadügyi ministerré. Ezt Belzingenben tudtuk meg, mielőtt János úr visszatért volna Berlinből. E hír rendkívül fontos volt. Könnyen előre lehetett látni, hogy az események nagy változáson fognak keresztül menni és e helyzet tisztázása elmaradhatlan. Poroszország eddig teljesen semleges volt, de félni lehetett, hogy a semlegességével egyik percztől a másikig felhagyhat. Már is arról beszéltek, hogy nyolczvanezer ember volna úton Koblenz felé.

Egyidejűleg az a hír terjedt el Belzingenben, hogy Nagy Frigyes régi csapatainak vezényletét a braunschweigi herczegre fogják bízni, a ki Németországban bizonyos hírnévvel bírt.

Elképzeltető, milyen hatást tett e hír, még mielőtt megerősítést nyert volna. Ezenkívül a katonák átvonulása mind sűrűbben ismétlődött.

Sokat adtam volna érte, ha a Grawert ezredes és a fia ezredét a határszélek felé elindulni láthatom, mert így megszabadultunk volna tőlük. Szerencsétlenségre ez az ezred semmiféle parancsot se kapott. Grawert Ferencz hadnagy nem is szünt meg a járdát koptatni Belzingen utcáin, főleg pedig Luranay úr háza előtt, a mely folyvást zárva volt.

A mi engem illet, okom volt a helyzetemet fontolóra venni.

Igaz, hogy szabadságon voltam ennek rendje szerint és oly országban, a mely még nem állt hadilábon Franciaországgal. De elfeledhettem-e, hogy a Royal Picardie ezredhez tartozom, és hogy bajtársaim Charlevilleben voltak helyőrségben, csaknem a francia határszélen.

Ha összeütközésre kerül a sor osztrák Ferencz és porosz Frigyes Vilmos katonáival, a Royal Picardie első sorban fog állni és kétségbe lettem volna esve, ha jelen nem lehetnék e mulatságon.

Kezdem tehát komolyan nyugtalankodni. Azonban töprengéseimről senkinek se szóltam, nem akarván megszorítani Kellerné asszonyságot, sem Irma nénémet, de csakugyan nem tudtam, mire határozzam el magamat.

Szóval ily körülmények közt egy francia ember helyzete igen nehéz volt. Ezt a testvérem is belátta, a maga személyére vonatkozólag. A saját jó szántából bizonyára nem fogja elhagyni Kellerné asszonyságot. De nem volt lehetetlen, hogy bizonyos rendszabályokat fognak életbe léptetni az idegenek ellen. Hátha Kalkreuth meghagyást küld ránk, hogy huszonnégy óra alatt takarodjunk ki Belzingenből?

Elképzелhető, milyen nagy volt a nyugtalanságunk, a mely még inkább fokozódott, mikor Luranay urra gondoltunk. Ha kényszeritenék elhagyni az országot és átkelni egy területen, a hol a háború dühöng, mily veszélyes utazás volna ez rá és az unokájára nézve? És hol és mikor történnék meg az egybekelés? Volna-e még idő, ezt megülni Belzingenben? Valóban, semmire se lehetett biztosan számítani.

Naponkint keltek át csapatok a városon, Magdeburg felé, gyalogság, lovasság, főleg dsidások, majd társzekerek százával. A dob szünet nélkül pergett, a trombita folyvást harsogott. A csapatok koronkint néhány órai pihenőt tartottak a főpiacon. Ilyenkor nagy volt a járás-keles, sürgés-forgás és a pálinkaivás, mert már meleg idők jártak.

Természetesen nem tartóztathattam magamat, hogy oda ne menjek nézni a katonákat, ha mindjárt ez talán nem is volt Kalkreuth ügynökeinek inyére. Valahányszor trombita- vagy dobszót hallottam, ki kellett mennem a házból, ha éppen egyéb dolgom nem volt. Mondom, ha egyéb dolgom nem volt, mert azon esetre, ha Kellerné asszonyság leczkét adott volna, a világon semmi se lett volna képes rábirni, hogy eltávozzam az oldala mellől. Hanem szabad óráimban kimentem a házból, gyors léptekkel utolértem a csapatokat, elkísértem őket a főpiaczig és ott néztem... néztem, noha Kalkreuth meghagyta, hogy semmit se lássak.

Szóval, ha mindez a mozgás érdekelt is, mint katonát, francia létemre csakis azt mondhattam magamban, hogy biz ez nem jó dolog. Nyilvánvaló volt, hogy az ellenségeskedések rövid idő alatt meg fognak kezdődni. János úr 21-én megérkezett Berlinből. A mint előre félni lehetett, utazása eredménytelen volt. A per nem mozdult el arról a pontról, a melyen megfeneklett. Lehetetlen lett volna megmondani, hogyan fog végződni és mikor. Valóban kétségbeejtő állapot volt.

A többire nézve János úr mindenből, a mit hallott, azt a meggyőződést merítette, hogy Poroszország rövid időn hadat izen Franciaországnak.

IX.

Másnap és a következő napokon mindketten elmentünk híreket hallani. Azt beszélték, hogy nyolcz nap alatt el fog dőlni a kérdés így vagy amúgy. 21-én, 22-én és 23-án még vonultak át csapatok Belzingenen, sőt még egy tábornokot is láttunk a törzskarával. Azt mondták, hogy Kaunitz gróf volt. Ez a sok katonaság mind Koblenz felé nyomult, a hol az emigransok vártak rájuk. Poroszország, Ausztriával egyesülvén, nem titkolta többé, hogy Franciaország ellen indul.

Bizonyos tehát, hogy a helyzetem Belzingenben napról-napra rosszabbra fordult. Világos volt az is, hogy Luranay úr és leánya, sem Irma néném helyzete nem fog javulni a hadizenés esetén. Ilyen körülmények közt Németországban való maradásom csak újabb komoly veszélyek és kellemetlenségek forrásává lett volna és készen kellett lenni mindenféle eshetőségre.

Gyakran beszélgettem e felől a nénémmel. Ez a jó teremtés hasztalan igyekezett eltitkolni nyugtalankodását. A félelem, hogy el kellene válnia Kellerné asszonyságtól, egy pillanatig se hagyta őt nyugodni. Elhagyni ezt a családot! Soha se hitte volna, hogy a jövő ilyen szerencsétlenséget tartson fel a számára! Elszakadni e lényektől, a kiknek oldalán vélte egész életét eltölthetni, s elszakadni tőlük a nélkül, hogy tudhatná, fogja-e őket valaha viszontlátni, ha netalán a dolgok rosszabbra fordulnak, ez olyan gondolat volt, a melyet alig viselhetett el.

- Belehalok, Natalis, - ismétlé több ízben, - belehalok!

- Értelek, Irma, - felelém, - a te helyzeted igen nehéz, de mindent el kell követnünk a megváltoztatására. Lássuk csak! nem lehetne-e rábírni Kellerné asszonyságot, hogy elhagyja Belzingent most, mikor semmi oka nincs többé ebben az országban maradnia. Sőt úgy találom, hogy bölcs dolog volna elszánni magát az elköltözésre, mielőtt a dolgok nem kerülnek a végletekre.

- Bizonyynal bölcs elhatározás volna, Natalis, de nem hiszem, hogy Kellerné asszonyság rábírható lenne, hogy elutazzék a fia nélkül.

- De hát miért ne kísérné el őt János úr? Mi tartja őt vissza Poroszországban? Az ügyei?... Azokat majd eligazíthatja később!... A pere, a mely nem akar véget érni?... De hát a mai körülmények közt nem kell-e majd hónapokig várnia, míg ítéletet kaphat?

- Ez nagyon valószínű, Natalis.

- Ezenkívül főleg az nyugtalanít, hogy János úr és Mártha kisasszony egybekelése még nem ment véghez. Ki tudja, milyen akadályok és késedelmek fognak még felmerülni! Ha a francziákat kiutasítják Németországból, - a mi könnyen megeshetik, - akkor Luranay úr és leánya kénytelenek lesznek huszonnégy óra alatt elutazni. Milyen fájdalmas lenne ez az elválás a fiatalokra nézve. Ellenben, ha az egybekelés megtörtént, János úr magával viheti a feleségét Franciaországba, vagy ha kénytelen volna Belzingenben maradni, a felesége is itt maradna vele.

- Igazad van, Natalis!

- A te helyeden, Irma, beszélnek erről Kellerné asszonysággal, ő meg beszélne a fiával, sietnének megtartani a menyegzőt, a melynek megtörténte után nyugodtan be lehetne várni a dolgok további fejlődését.

- Igen, - mondá Irma; - az egybekelésnek haladéktalanul meg kell történnie. Egyébiránt Mártha kisasszony bizonyára nem fog akadályokat gördíteni eléje.

- Oh! az a kedves kisasszony bizonyára nem! Aztán egy férj és még hozzá olyan férj, mint János úr, milyen biztosíték volna ez rá nézve! Képzeld csak Irma, hogy öreg nagyatyjával legyen kénytelen elhagyni Belzingent és végig menni a katonaságtól hemzsegő Németországon! Mi lenne mind a kettőjükből?... Végezni kell tehát ezzel a dologgal és nem szabad addig várni, míg lehetetlenné válnék.

- Hát azzal a tiszttel találkozol-e néha? - kérde a néném.

- Csaknem naponkint, Irma. Valódi szerencsétlenség, hogy az ezrede még mindig Belzingenben van. Óhajtottam volna, hogy Lauranay kisasszony menyegzője csak az ő eltávozása után jusson köztudomásra.

- Valóban, ez kíváncsú volt!

- Félek, hogy a hadnagy valami bolondot tesz, ha megtudja. János úr képes rendreutasítani és akkor... Szóval én nem vagyok nyugodt.

- Magam se, Natalis. A menyegzőt tehát meg kell tartanunk mielőbb. Bizonyos formásoknak kell előbb megtörténniök és mindig attól tartok, hogy a dolog kitudódik.

- Beszélj hát Kellerné asszonysággal.

- Még ma fogok vele beszélni.

Igaz, födolog volt sietni, sőt talán már most is késő volt!

Egy váratlan esemény kétségkívül arra fogja indítani Poroszországot és Ausztriát, hogy az inváziót siettesék. Arról a merényletről akarok szólni, a mely Párisban június 20-án követtezett el és a melynek hírére a két szövetséges hatalom ügynökei szándékosan terjesztették.

Június 20-án a Tuillériák megostromoltak. A csőcselék, Santerre vezetése alatt, miután a törvényhozó gyülekezet előtt elvonult volna, megrohanta XVI. Lajos palotáját. Az ajtókat fejszecsapásokkal zúzták be, a vasrácsokat szétrombolták, az ágyukat felvontatták az első emeletre, szóval minden arra mutatott, hogy a nép kész volna a legvégső erőszakosságra is. A király nyugalma, hidegvérűsége és bátorsága megmentette nemcsak őt magát, de a nejét, a nővérét és a két gyermekét is. De milyen áron! Meg kellett engednie, hogy a fejére nyomják a vörös főveget.

A palota e megostromlását az udvari és az alkotmánypárt nyilván bűnnek tekintette. Azonban a király még is király maradt. Bizonyos hódolatot még megadtak neki... Olyan volt az, mint az orvosság a halál után. És aztán meddig fog tartani? E fenyegetések és megaláztatások után a legvérmesebbek se jövendöltek volna XVI. Lajosnak két hónapnál hosszabb uralmat. És a mint tudjuk, nem is csalódtak volna, mert két héttel később, augusztus 10-én XVI. Lajost elűzték a Tuillériákból, trónvesztettnek jelentették ki, bezárták a Templebe, a melyet el se hagyott többé mindaddig, míg fejét a vérpadra nem vitte.

Ez az esemény nagy hatást keltett Párisban és az egész Franciaországon, de alig lehet elképzelni, milyen benyomást tett külföldön. Koblenzben, fájdalom, gyűlölet- és boszúkiáltások hangzottak és nem lehet csodálni, hogy a viszhangjuk eljutott Poroszország ama zugába is, a hol mi laktunk. És ha az emigránsok kiállnak a síkra és a császáriak, a mint őket már is nevezték, a segítségükre sietnek, ebből ugyan borzasztó háború fog keletkezni.

Ezt belátták Párisban is és erélyes óvintézkedéseket tettek, hogy minden eshetőséggel szembe szállhassanak. A föderáltak gyorsan szervezkedtek. A hazafiak a királyt és a királynét tették felelősekké az invázió miatt, a mely Franciaországot fenyegette, a törvényhozó gyűlés bizott-

sága pedig elhatározta, hogy az egész nemzet fegyvert ragad és maga fogja intézni a sorsát, mindennemű kormányi beavatkozás nélkül.

És mi kellett ahhoz, hogy az általános lelkesedés lángra lobbanjon? Egy ünnepélyes jelszó, a törvényhozó gyűlés következő nyilatkozata: «A haza veszélyben van!»

Ezeket a híreket, a melyek rendkívüli izgatottságot idéztek elő, János úr visszaérkezése után néhány nappal hallottuk meg!

23-án reggel terjedt el az első hír. Minden órán el kellett rá készülni, hogy Poroszország hadizenettel fog válaszolni. Az egész országban óriási mozgalom támadt. Futárok, nyargoncok vágattak a városon keresztül. A nyugat felé előnyomuló és a Németország éjszaki részeiből közeledő hadtestek folyvást parancsokat váltottak egymással. Azt is beszélték, hogy a sardiniai csapatok szintén a császáriakhoz fognak csatlakozni, hogy már elindultak és a határszéleket fenyegetik. Fájdalom, ez a hír is igaz volt!

Mindezek a dolgok rendkívüli nyugtalanságot okoztak a Keller és Luranay családoknak. Az én helyzetem is mind nehezebbé vált. Mindnyájan érezték ezt és én csak azért nem beszéltem róla, mert nem akartam fokozni az aggodalmakat, a melyek a két családot már a nélkül is eléggé gyötörték.

Nem volt veszteni való idő. Mihelyt a házasság el volt határozva, mielőbb meg kellett tartani a menyegzőt.

Ezt el is határozták még ugyanaz nap.

Közös egyetértéssel június 29-ik napját tűzték ki határidőül. Néhány nap alatt el lehetett végezni a formaságokat, a melyek akkoriban nagyon egyszerűek voltak. A szertartás a templomban fog véghez menni a szükséges tanúk előtt, a kiket a Keller és Luranay családokkal összeköttetésben álló egyének közül választottak. Én is köztük voltam. Mily nagy megtisztetés egy őrmesternek!

Az is határozatba ment, hogy a dolgot lehetőleg titokban fogják tartani. Csupán a tanukat fogják értesíteni a történendőkről. E zavaros időkben nem volt czélszerű figyelmet kelteni. Kalkreuth csakhamar beleütötte volna az orrát a dologba. Ezenkívül Grawert is botrányt idézhett volna elő merő boszúvágyból. Ebből könnyen támadhattak oly bonyodalmak, a melyeket el kellett kerülni minden áron.

Az előkészületek csak nagyon kevés időt vettek igénybe. Az egész szertartás nagyon egyszerű lesz, minden ünnepélyesség és vigalom nélkül, a mely nyugalmasabb időben el nem maradhatott volna. Csak esküvő lesz, de dárídót nem tartanak.

Sietni kellett, minden idővesztés nélkül. Ezuttal érvényét veszttette a régi picardiai közmondás: Nincs miért sietni, nem a hidon tartják a vásárt.

De bizony a hidon tartották most és az utat minden pillanatban elzárhatták előttünk.

Azonban daczára minden elővigyázatnak, úgy látszik, hogy a titkot még sem őrizték meg kellőleg. Bizonyára a szomszédokban - oh azok a falusi szomszédok! - ébredt fel a kíváncsiság az iránt, hogy mi történik a két családban. Szükségképen gyakoribb volt a járás-kelés a szokottnál. Ebből eredt a kíváncsiság.

Ezenfelül Kalkreuth se feledkezett meg rólunk. Ügynökei kétségkívül meghagyást kaptak, hogy szemmel tartsanak bennünket. Lehet, hogy a dolog nem fog egészen simán lefolyni.

De a legsajnosabb az volt, hogy az egybekelés hire eljutott Grawert hadnagy füléhez is.

Ezt Irma néném tudta meg Kellerné asszonyság szolgájától. Az ezred tisztjei beszélgettek e tárgyról az utcán.

Irma véletlenül meghallotta a beszélgetésüket és a következő híreket hozta.

Mikor a hadnagy meghallotta, hogyan állnak a dolgok, rendkívül felbőszült, kijelenté a társai előtt, hogy ez az egybekelés nem fog megtörténni, mert ő el van határozva, minden áron megakadályozni.

Reméltem, hogy János úr ezt nem fogja megtudni. Szerencsétlenségre csalódtam. János úr beszélt előttem a hadnagy nyilatkozatáról és nem tudta fékezni elkeseredését. Alig birtam őt lecsillapítani. Fel akarta keresni a hadnagyot és kényszeríteni, hogy magyarázatot adjon, noha nagyon kétséges volt, hogy egy katona szóba fog állani egy polgári állású emberrel.

Végre sikerült őt lecsillapítanom, miután megérttettem vele, hogy ilyen fellépéssel mindent elronthatna.

János úr tágított. Megigérte, hogy többé nem fog vele törődni akármit beszéljen is a hadnagy és ezentúl csakis az esküvő előkészületeivel foglalkozott.

Junius 25-én semmi különösebb se történt. Már csak négy nap volt hátra. Én az órákat, sőt a perczekeket is számláltam. Az egybekelés után végleg el fogják dönteni a Belzingenből való elköltözés fontos kérdését.

De a vihar a fejünk felett volt és a villám még ugyanaz este lecsapott. A borzasztó hír este kilencz óra tájban érkezett.

Poroszország hadat izent Franciaországnak.

X.

Ez volt az első kemény csapás. Pedig hát még keményebbek is következtek utána. De ne vágjunk az események elé és vessük alá magunkat a gondviselés határozatainak, a mint a plébánosunk szokta mondani a kakasülőjéről.

A háborút tehát megízézték Franciaországnak is és én francia létemre ellenséges földön voltam. Ha a poroszok nem tudták, hogy katona vagyok, ez annál kellemetlenebb helyzetbe juttatott engem önmagammal szemben. A kötelességem azt parancsolta, hogy titokban vagy nyíltan elhagyjam Belzingent és minél hamarább visszatérjek az ezredemhez.

Szó se lehetett többé a szabadságomról, mely még hat hétig tartott volna. A Royal Picardie ezred Charlevilleben állomásozott, csak néhány mértföldnyire a francia határtól. Következőleg részt fog venni a legelső ütközetekben. Nekem ott volt a helyem.

De mi lesz nénemből, Lauranay úrból és Mártha kisasszonyból? Nem fog-e nemzetiségük nekik nagyon komoly kellemetlenségeket okozni? A németek nagyon keményszívű emberek, nem ismernek kiméletet, ha a szenvedélyeik fel vannak korbácsolva. Reszkettem attól a gondolattól, hogy Irma, Mártha kisasszony és a nagyatyja útnak induljanak abban a pillanatban, mikor az egész porosz hadsereg a határok felé előnyomul.

Nem volt mit tenni, mint velem együtt útrakelni és felhasználni ezt az alkalmat a Franciaországba való visszatérésre, azonnal és a legrövidebb úton. Rám minden körülmények közt számolhattak. Ha János úr az anyját rábeszélvén, szintén hozzánk csatlakoznék, minden valószínűség szerint célzott érhetnénk.

De vajjon el fogja-e magát szánni Kellerné asszonyság és a fia? Elöttem a dolog nagyon egyszerűnek látszott. Nem volt-e Kellerné asszonyság francia származású? Nem volt-e ennél fogva János úr is félig francia? Attól nem tarthatott, hogy a Rajna túlsó partján nem fog szíves fogadtatásban részesülni. Az én véleményem szerint tehát nem volt szabad habozni. Az esküvő három nap múlva megtartatik. Semmi ürügy se fog többé létezni a Poroszországban való maradásra és másnap túl lehetünk a porosz területen. Igaz, hogy ez a három nap olyan hosszú lesz, mint három század és a türelmemet nagy próbára fogja tenni. Ah! miért is nem voltak János úr és Mártha kisasszony már férj és feleség!

Igen, de ez a házasság, a melyet mindnyájan annyira óhajtottunk, ez a házasság egy német fiatal ember és egy francia leány közt, lehetséges volt-e most már, miután a két ország háborút viselt egymás ellen?

Valóban, nem mertem e kérdéssel szembe nézni és nem egyedül én éreztem a helyzet komolyságát. A két családban óvakodtak e tárgyról beszélni... Mindenki úgy érezte, mintha óriási súly nehezednék ránk. Mi fog történni?... Alig birtam elképzelni, milyen lesz az események lefolyása, a melyet pedig megváltoztatni nem állt hatalmunkban.

26-án és 27-én semmi újabb se történt. A városon folyvást újabb csapatok vonultak át. Azonban úgy véltem észrevehetni, hogy Kellerné asszonyság házát erősebben szemmel tartották, mint eddig. Több ízben találkoztam Kalkreuth ügynökével, a kit már ismertem. Olyan szemeket vetett rám, a melyekért bizonyosan felpofoztam volna, ha attól nem kell tartanom, hogy ez által még jobban összebonyolítom a dolgokat. De a felügyelet nem kevésbé nyugtalanított, annál inkább, mert főleg engem illetett. A Keller családot nem kevésbé gyötörte az aggodalom, mint engem.

Mártha kisasszonyon is meglátszott, hogy sokat sirt. János úr igyekezett magán erőt venni, de annál többet szenvedett. Figyelmesen néztem őt. Mind komorabbá lett. Egy szót se szólt a jelenlétünkben. Félre vonult. Valahányszor Laurantay uréknál volt látogatóban, úgy látszott, mintha egy gondolat gyötörné, a melyet nem mer kimondani, és mikor az ember azt hitte, hogy szólni fog, az ajkai hirtelen összecsukódtak.

28-án este Laurantay úr szalonjában gyűltünk egybe. János úr mindnyájunkat felkért, hogy vele menjünk. Azt mondta, hogy közlendője van, a melyet nem lehet elodáznia.

Eleinte egyről-másról beszélgettünk, de a társalgás csakhamar megakadt. Egy bizonyos kínos érzés kerekedett felül, ugyanazon érzés, a mely mint már előbb említettem, a hadizenet óta erőt vett rajtunk.

A hadizenet még élesebbé tette a különbséget a franczia és német faj között. Mindnyájan beláttuk, hogy ez a sajnos komplikáció legsúlyosabban nehezül János úrra.

Noha az egybekelésnek másnap kellett volna megtörténni, senki se beszélt róla. Pedig ha semmi se változik, Keller János és Mártha kisasszony holnap a templomba megy és onnét mint férj és feleség tér vissza, a kik életük fogytáig egymáshoz vannak fűzve!... És minderről egy szó említés se történt.

Ekkor Mártha kisasszony felkelt. János úrhoz közeledett, a ki egy sarokban ült és oly hangon, a melynek megatottságát hiába akarta eltitkolni, így szólt hozzá:

- Mi baja van?

- Hogy mi bajom van, Mártha! - kiáltá János úr fájdalmas hangon, a mely a szívemig hatott.

- Szóljon, János, - folytatá Márton! - szóljon, bármily kínos legyen is az, a mit mondani fog.

János úr felemelte a fejét, úgy látszott, mintha érezte volna, hogy előre is megértették.

E jelenet részleteit el nem feledném soha, ha mindjárt száz éves kort érnék is el.

János úr Laurantay kisasszony előtt állt, megfogta az ifjú leány kezét és így szólt nagynehezen erőt vevén magán:

- Mártha, mielőtt a hadizenet Németország és Franciaország közt meg nem történt, szabad volt arra gondolnom, hogy önt nőmmé tegyem. Most a háboru kiütött az én hazám és az öné közt, és most nem merek többé arra gondolni, hogy önt egybekelésünk által elraboljam Franciaországtól... Ehhez nincs jogom! Az egész életem egy hosszú lelkiismereti furdalás volna!... Ön ért engem... Nem tehetem!

Ha értették-e őt! Szegény János úr! Alig talált szavakat! De kellett-e beszélnie, hogy megértesse magát?

- Mártha, - folytatá, - vér lesz közöttünk, még pedig franczia vér...

Kellerné asszonyság mereven ült a karszékén, lesüté a szemeit és nem mert a fiára tekinteni. Ujjainak reszketése, ajkainak vonaglása, minden arra vallott, hogy a szíve közel van a megrepedéshez.

Laurantay úr a kezeibe rejté arcát. A néném szemeiből a könnyek peregtek elé.

- Azok, a kikhez én tartozom, Franciaország ellen fognak indulni, harcolni fognak azon ország ellen, a melyet én szeretek!... És ki tudja, nem lesz-e én is kénytelen rövid idő múlva hozzájuk csatlakozni.

Nem fejezhette be a szavait. A melle zihált, csaknem megfojtotta a zokogás, a melyet csak emberfeletti erőfeszítéssel birt visszafojtani, mert egy férfinak nem illik sirni.

- Beszéljen, János, - mondá Luranay kisasszony, - beszéljen, míg erőm van a szavait meghallgatni!

- Mártha, - felelé az ifjú, - ön tudja, mennyire szeretem... De ön franczia nő és nekem nincs jogom önt németté, Francziaországnak ellenségévé tennem.

- Én is szeretem önt János, - viszonzá Mártha kisasszony!... - és bármit hozzon a jövő, semmi se lesz képes megmásítani érzelmeimet... Szeretem önt és szeretni fogom örökké!

- Mártha! kiáltá János úr és az ifjú leány lábai elé borult, kedves Mártha! e szókat hallani öntől és mondhatni: Igen! holnap mint jegyesek megyünk a templomba... Holnap ön a nőm lesz és semmi se fog bennünket többé elválaszthatni egymástól!... Nem!... ez lehetetlen.

- János, mondá Luranay úr, a mi ma lehetetlennek látszik...

- Később lehetséges lesz! - kiáltá János úr. - Úgy van! Luranay úr!... Ez a gyűlöletes háboru is véget fog érni valaha!... Akkor Mártha, újra fel fogom önt találni... és a férjévé lehetek, lelkiismereti furdalás nélkül!... Ah! mily borzasztóan szenvedek!

És a szerencsétlen ifjú, a ki e közben felkelt, úgy tántorgott, hogy csaknem lerogyott.

Mártha kisasszony odament hozzá és gyöngéd hangon így szólt:

- János, csak egy dolgot mondhatok önnek!... Bármikor találkozunk is megint, ugyanaz leszek, a ki most vagyok... Felfogom azt az érzést, a mely önnek kötelességévé teszi, hogy így cselekedjék. Igen! látom, hogy e pillanatban áthidalhatlan mélység tátong köztünk!... De esküszöm önnek a mindenható Istenre, hogy senkié se leszek, ha az öné nem lehetek!

Kellerné asszonyság szenvedélyesen a karjai közé szorította Mártha kisasszonyt.

- Mártha, - mondá, - az, a mit a fiam cselekszik, még méltóbbá teszi őt hozzád! Igen... később... nem ebben az országban, a melyet bár elhagytam volna már, hanem Francziaországban... viszontlátandjuk egymást!... A leányom leszesz... az én igazi leányom!... És a te kedvéért a fiam meg fogja nekem bocsátani... hogy németnek született.

Kellerné asszonyság ezt oly kétségbeesett hangon mondá, hogy János úr félbeszakítá a szavait és odarohant hozzá:

- Anyám!... Anyám!... - kiáltá. - Én tennék neked szemrehányásokat?... Annyira elvetemült volnék, hogy...

- János, - viszonzá Mártha kisasszony, - az ön anyja az én anyám is!

Kellerné asszonyság feltárta a karjait és a keblére ölelte két gyermekét.

Ha az egybekelés nem történt is meg az emberek előtt, miután a jelen körülmények nem engedték meg, legalább megtörtént az Isten előtt. Most már csak az elutazás tárgyában kellett intézkedni.

Még ugyanaz este elhatározottatott végleg, hogy elhagyjuk Belzingent, Poroszországot, Németországot, a hol a hadizenet a francziák állását tarthatlanná tette. A per kérdése nem tartóztat-hatta többé vissza a Keller családot. Különben is kétségtelen volt, hogy az ítélethozatal bizonytalan időre el fog napoltatni, azt lehetetlen bevárni.

Ezenfelül még határozatba ment, hogy Luranay úr és kisasszony, valamint Irma az én kíséretemben visszatérjenek Francziaországba. E tekintetben nem volt helye a habozásnak,

miután valamennyien francziák voltunk. A mi Kellerné asszonyságot és a fiát illetve, az ildomosság azt követelte, hogy külföldön maradjanak a szerencsétlen háború befejezéseig. Franciaországban poroszokat találhattak volna azon esetre, ha a szövetségesek megszállják országunkat. Elhatározták tehát, hogy Németalföldön fogják bevárni az események fejlődését. Magától értetődő dolog volt, hogy együtt utazunk el és csak a francia határon fogunk egymástól elválni.

Előkészületeink még néhány napot igényeltek, következőleg az elindulás július 2-ára tűzetett ki.

XI.

E pillanattól fogva a két család helyzetében bizonyos megkönnyebbülés állt be. A bizonytalanságnak vége szakadt. János úr és Mártha kisasszony helyzete olyan volt, mint a házastársaké, a kik kénytelenek egymástól elválni bizonyos időre. Az út legveszélyesebb részét, a határszélig, az előnyomuló csapatok közepette együtt fogják megtenni. Aztán elválnak egymástól a háború végeig. Akkor még senki se sejthette, hogy ez csak a kezdete lesz egy hosszú küzdelemnek egész Európa ellen, egy háborúnak, a melyet a császárság évek során át dicsően fog végigküzdeni, de a mely mégis a Franciaország ellen szövetséget kötött hatalmak javára fog eldőlni.

A mi engem illet, én is végre visszatérhettem az ezredemhez és azt reméltem, hogy Delpierre Natalis idejekorán fog megérkezni és már az állomásán lesz, mikor az első lövés eldördül Poroszország és Ausztria katonái ellen.

Az úti előkészületeket czélszerű volt lehetőleg titokban tartani. Veszélyes lett volna felkölteni a figyelmet, főleg a rendőrügynökök figyelmét. Jobb volt elhagyni Belzingent úgy, hogy senki se tudjon róla.

Remélem, hogy semmiféle akadály se fogja utunkat állni, de a vendégem nélkül csináltam a számadást. Csak úgy szójárásképen mondom, hogy a vendégem nélkül, mert drága pénzért sem adtam volna neki éjjeli szállást, Grawert Ferencz hadnagyról lévén szó.

Fennebb említettem, hogy daczára a titoktartásnak, mégis híre kelt a városban Keller János úr és Luranay Mártha kisasszony házasságának. Mindazonáltal azt nem tudták, hogy az egybekelés a múlt este későbbre halasztatott.

Ennélfogva a hadnagynak azt kellett hinnie, hogy a menyegző legközelebb megtörténik és félni lehetett attól, hogy megvalósítja a fenyegetéseit.

Grawert Ferencznek nem volt egyéb módja, ezt a házasságot megakadályozni vagy késleltetni, mint János urat párbajra kihívni, megverekedni vele, megsebesíteni vagy megölni.

De oly heves lesz-e a gyűlölsége, hogy elfeledtesse vele állását, születését annyira, hogy lealázza magát és megverekedjék Keller úrral?

Nos hát, a felől nyugodt lehetett, ha a dolog idáig jut, lesz a ki szembe áll vele. Csakhogy a mi mostani körülményeink közt, abban a pillanatban, mikor a porosz területet el akartuk hagyni, méltán lehetett félni egy párbaj következményeitől. Aggódtam is nagyon e miatt. Azt beszéltek, hogy valamely erőszakosságra vetemedik.

Milyen szerencsétlenség volt, hogy az ezred még nem kapott indulási parancsot! Az ezredes és a fia már messze volnának. Koblenz vagy Magdeburg felé. Én is nyugodtabb lettem volna, meg a néném is, a ki szintén aggódott. Napjában tizszer is elmentem a kaszánya felé, hogy lássam, nem történnek-e készülődések. A legcsekélyebb jel is a szemembe szökött volna. De mindeddig semmi se vallott arra, hogy rövid idő alatt el fognak indulni.

Így volt 29-én és 30-án is. Nagyon boldognak éreztem magamat arra a gondolatra, hogy már csak huszonnégy órát fogunk a határ innenső részén tölteni.

Említettem, hogy mindnyájan együtt szándékoztunk utazni. Azonban a gyanú elkerülése végett elhatározatott, hogy Kellerné asszonyság és fia nem fognak velünk egyszerre elindulni, hanem néhány mértfölddel Belzingenen túl csatlakoznak hozzánk. A porosz tartományokon túl kevesebb okunk lesz Kalkreuth és ügynökeinek üzelmeitől tartani.

E napon a hadnagy több ízben haladt el Kellerné asszonyság háza előtt. Sőt egyszer meg is állt, mintha be akart volna lépni, hogy személyesen igazítsa el a dolgát. A nélkül, hogy sejtette volna, az ablakredőnyökön keresztül láttam görcsösen összeszorított fogait és ökleinek összecusukódását és kinyílását, szóval a legnagyobb fokú harag minden jelét tapasztaltam nála. Egy cseppet se csodálkoztam volna, ha kinyitja az ajtót és kérdezősködik. Szerencsére, János ur, a kinek a szobája ablaka a ház másik oldalára nyílt, mindebből semmit se látott.

De a mit a hadnagy meg nem tett, mások megtették helyette.

Négy óra tájban az ezred egy katonája kereste Keller János urat.

János ur egyedül volt velem otthon és átvette a levelet, a melyet a katona hozott a számára.

Milyen dühös lett, mikor végigolvasta!

A levél lehetőleg szemtelen volt János úr irányában és sértéseket foglalt magában Laurantay úr ellen is. Igen! Grawert hadnagy annyira lealacsonyította magát, hogy még egy ilyen öreg embert is sértegetett! Egyszersmind kétségbe vonta Keller János bátorságát is - hiszen félfrancia létére csak félbátorsága lehetett! Végül azt írta, hogy ha vetélytársa nem gyáva-e, majd megítélhető lesz arról, hogy két bajtársát, a kik estefelé eljönnek hozzá, mily fogadtatásban fogja részesíteni.

Elöttem kétségtelen volt, hogy a hadnagy tudta, hogy Laurantay úr elhagyni készül Belzingent és Keller János követni szándékozik őt. Ezt megtudván, a szenvedély erőit vett gögijén és az elutazást mindenáron meg akarta akadályozni.

Miután a sértés nem csak az ő személyére, de Laurantay úr családjára is vonatkozott, el voltam rá készülve, hogy nem sikerül lecsillapítanom János urat.

- Natalis, - mondá a haragtól reszkető hangon, - nem indulok el, mielőtt ezt az arczátlant meg nem fenytettem! Nem fogok elindulni ezzel a szégyenfolttal az arczomon. Gyalázat engem így megsérteni mindabban, a mi szent előttem. Meg fogom mutatni unnak a ficzkónak, hogy egy német előtt még egy félfrancia sem hátrál meg.

Csitítani igyekeztem János urat és elősoroltam a hadnagygyal való összeütközése lehető következményeit. Ha megsebesíti őt, oly megtorlásokra lehet elkészülve, a melyek ezer bajt okozhatnak. Ha ellenben ő sebesül meg, hogyan induljunk útnak.

János úr mindezekről hallani sem akart. Voltaképen nem is csodálkoztam rajta. A hadnagy levele túlment minden határon. Nem! ilyen dolgokat nem szabad írni. Ah! milyen elégtétel lett volna rám nézve, ha magamra vállalhatom az egész dolgot! Találkozni ezzel a szemtelen emberrel, kiállni vele kardra vagy pisztolyra vagy akármilyen fegyverre és verekedni addig, míg egyikünk le nem rogyik! És ha ő esnék el, bizony egy tenyérynyi nagyságú kendőre se volna szükségem, hogy megsirassam.

Miután a hadnagy két barátjának látogatása be volt jelentve, várnunk kellett rájuk.

Mindketten megjelentek este nyolcz óra tájban.

Szerencsére Kellerné asszonyság éppen látogatóban volt Laurantay úrnál. Jobb ha nem tudja meg, mi fog történni.

Irma is elment hazulról, még némi utolsó bevásárlások miatt. A dolog tehát köztem és János úr közt marad.

A két hadnagy veleszületett gögijével lépett fel, a min nem is csodálkoztam. Mindenekelőtt igyekeztek hangsúlyozni, hogy mikor egy nemesember, egy tiszt annyira leereszkedik, hogy megverekedjék egy polgári származású egyénnel... De János úr a szavukba vágott és csak

annyit mondott, hogy Grawert Ferencz úr rendelkezésére áll, következőleg sürgősen a levélben foglalt sértéseket új sértetésekkal megtoldani. A visszavágás kitünő volt.

A tisztek el is határozták alább hagyni hetvenkedéseikkel.

Az egyik megjegyezte, hogy célszerű volna a párbaj feltételeit azonnal megállapítani, mert a dolog sürgős.

János úr azt felelte, hogy előre is elfogad minden feltételt. Csupán azt követelte, hogy idegen neveket ne keverjenek bele ebbe az ügybe és hogy az egész dolog lehetőleg titokban tartassék. - Ez ellen a két tiszt semmiféle kifogást se tett. De nem is tehetett, miután János úr végre is rájuk bízta a feltételek megállapítását.

Junius 30-ika volt. A párbaj másnap reggeli kilencz órára tűzetett ki, egy kis erdőben balra azon úttól, a mely Belzingenből Magdeburg felé vezet. E tekintetben nem forgott fenn semmiféle nehézség.

A két ellenfél kardra fog megverekedni és pedig az egyik fél végkimerüléseig.

Ez is elfogadtatott. János úr az indítványozott feltételekre csak egy fejbiccentéssel felelt.

Ekkor az egyik tiszt, a henczegési viszketeg felülkerekedvén benne, azt mondta, hogy Keller úr kétségkívül meg fog jelenni a helyszínen a kitűzött órában...

Keller János úr erre azt felelte, hogy ha Grawert úr épp oly kevésbé fog magára várni mint ő, akkor egy negyed tíz órára vége lehet mindennek.

Erre a két tiszt felkelt, meglehetősen gögösen köszöntöttek és elhagyták a házat.

- Tud ön a karddal bánni? - kérdém azonnal János úrtól.

- Tudok, Natalis. De most beszéljünk a segédekről. Ön lesz az egyik.

- Rendelkezésre állok és büszke vagyok e kitüntetésre. A mi a másodikat illeti, kétségkívül van önnek Belzingenben olyan jó barátja, a ki nem tagadja meg azt a szolgálatot.

- Inkább Laurantay úrhoz fordulok, a kiből megbízhatom.

- Minden bizonynyal.

- Mindenek felett azt kell elkerülni, hogy az anyám, Mártha és Irma valamit megtudjanak, sürgősen újabb nyugtalansággal szaporítani aggodalmaikat.

- Kellerné asszonyság és Irma nemsokára haza fognak térni, János úr és miután holnap reggelig nem hagyják el a házat, lehetetlen, hogy megtudják...

- Erre számolok is Natalis és minthogy nincs vesztegetni való időnk, menjünk Laurantay úrhoz.

- Menjünk, János úr. Az ön becsülete nem is lehetne jobb kezekben.

Kellerné asszonyság és Irma, Laurantay kisasszony kíséretében éppen e pillanatban érkeztek haza. János úr azt mondta az anyjának, hogy körülbelül egy órára el kell távoznunk az előfogatok megrendelése miatt. Együttal kérte Kellerné asszonyságot, hogy kísérje haza Mártha kisasszonyt, ha valamivel tovább elmaradnának.

Kellerné asszonyság és Irma semmit se sejtett. Laurantay kisasszony azonban egy nyugtalan pillantást vetett Keller Jánosra.

Tíz percz múlva Laurantay úr házához érkeztünk. Egyedül volt, szabadon beszélhattunk tehát vele.

János elmondott neki mindent. Megmutatta Grawert hadnagy levelét. Lauranay úr reszketett a felháborodástól, mikor elolvasta. Nem! János nem utazhatik el ilyen sértés sulya alatt. Számolhat a készségére.

Lauranay úr is el akart jönni Kellerékhez, unokájáért.

Mindhárman egyszerre indultunk el. Az utcán találkoztunk Kalkreuth ügynökével. Nagyon gyanús pillantást vetett rám. És miután a Keller ház felől jött, előérzetem azt sugta, hogy ez a gazember örül, mert valamely kellemetlenséget szerzett nekünk.

Kellerné asszonyság, Mártha kisasszony és a néném a földszinti kis teremben voltak és nyugtalanoknak látszottak. Talán megtudtak valamit?

- János - mondá Kellerné asszonyság, - ezt a levelet a Kalkreuth, ügynöke hozta számodra.

A levélben a katonai hatóság pecsétje volt látható.

Tartalma így hangzott:

«Az összes porosz származású fiatal emberek, a kik huszonöt éves életkorukat még el nem érték, behivatnak a katonai szolgálattételre. Keller János beosztatik a Belzingenben állomásozó ezredhez, a hol holnap, július 1-jén délelőtti tizenegy óra előtt jelentkezni tartozik.»

XII.

Mily csapás volt a porosz kormány ezen általános rendszabálya, mely Keller Jánost is sújtotta, a ki még nem volt huszonöt éves. És nem volt mód e kötelezettség alól menekülni!

És különben is nem követett volna-e el kötelességmulasztást? Ő porosznak született! Megszökjék? - Nem! arra gondolni se lehetett.

Aztán, hogy a szerencsétlenség teljes legyen, éppen abba az ezredbe osztották be, a melynek főparancsnoka Grawert ezredes, Grawert Ferencz hadnagy, eddigi vetélytársának és ezentúli felebbvalójának atyja volt!

Mit tehetett volna még a sors egyebet a Keller család és a hozzá tartozók lesujtására?

Valóban még szerencsének lehetett tartani, hogy a menyegzőt elhalasztották. Milyen lenne János úr kedélyállapota, ha tegnap megnősülvén, holnap kénytelen volna az ezredénél jelentkezni és a neje honfitársai ellen harcolni!

Mindnyájan elnémultunk. Mártha kisasszony és Irma néném szemeiből a könnyek peregtek. Kellerné asszonyság nem sirt. Nem birt volna sirni. Mozdulatlanul ült a helyén, mint egy halott. János úr összefont karokkal nézett körül és késznek látszott dacolni a sorssal. Én magamon kívül voltam. Vajjon azok az emberek, a kik nekünk annyi szomorúságot okoztak, nem fognak-e egykor megfizetni érte?

Ekkor János úr így szólt:

- Barátim, terveitekben ne történjék semmi változás. Holnapra volt kitűzve elutazástok Franciaországba... utazzatok el. Egy óráig se maradjatok tovább ebben az országban. Én az anyámmal valamely félreeső vidékre akartam visszavonulni... Ez most már nem lehetséges. Natalis, ön magával fogja vinni nénjét.

- János, én Belzingenben maradok és nem fogom elhagyni az édes anyját, - felelé Irma.

- Azt nem teheti...

- Mink is itt maradunk! - kiáltá Mártha kisasszony.

- Nem! - mondá Kellerné asszonyság, - felkelvén a helyéről, utazzatok el mindnyájan. Én itt maradhatok! Nekem nincs mitől tartanom a poroszok részéről!... Hiszen én is német vagyok!

Ezzel az ajtó felé indult, mintha a vele való érintkezés undort ébreszthetett volna bennünk.

- Anyám!... - kiáltá János úr és feléje rohant.

- Mit akarsz, fiam?

- Azt akarom, hogy te is elutazzál. Azt akarom, hogy kövesd barátainkat Franciaországba, a hazádba! Én katona vagyok! Az ezredem minden perczen indulási parancsot kaphat... Te egyedül, egészen egyedül maradhatnál itt és ennek nem szabad megtörténni.

- Én itt maradok, fiam!... Itt maradok, miután te nem jöhetsz velem!

- És ha el kell hagynom Belzingent?... - mondá János úr, megragadván az anyja karját.

- Akkor utánad megyek, János.

E szókat oly elszánt hangon ejtette ki, hogy János úr elhallgatott. E perczen nem lehetett Kellerné asszonysággal vitatkozni. Később, holnap beszélni fog vele és megérteti vele a

helyzetet. Kísérhet-e egy nő egy úton levő ezredet? Milyen veszélyek fenyegetnék! Ismétlem, e pillanatban nem lehetett vele ellenkezni. Ha gondolkozik a dolog felett, majd megengedi magát győzetni.

Mély izgalomban váltunk szét.

Kellerné asszonyság meg sem ölelte Mártha kisasszonyt - azt, a kit egy órával ezelőtt leányának nevezett!

Felmentem kis szobámba, de nem feküdtem le. Hiszen a nélkül se tudtam volna aludni. Még csak az elutazásunkra se gondoltam, a melynek pedig meg kellett történnie a kitűzött időben. Csupán Keller Jánoson járt az eszem, a kit abba az ezredbe be fognak sorozni és talán éppen közvetlenül Grawert Ferencz parancsa alá. Erőszakos jelenetek foglalkoztatták a képzelő tehetségemet. Hogyan tűrje ezt el János úr e tisztől? És mégis meg kell lenni!... Hiszen katona lesz... Nem szabad többé egy szót se szólnia, egy mozdulatot se tennie!... A borzasztó porosz fegyelem fogja őt bilincsbe verni!... Ez a gondolat borzasztó volt.

- Katona? - mondtam magamban. - Nem, még nem az. Csak holnap lesz katonává, miután beosztották az ezredébe. Addig a maga ura.

Így okoskodtam, vagyis helyesebben ilyen bolond következtetésekre jutottam. Csapatostól tódultak efféle gondolatok az agyamba! Nem voltam képes józanul elmélkedni.

- Igen, - ismétlem, - holnap tizenegy órákor, miután az ezredénél jelentkezett, katona lesz!... De addig jogában áll megverekedni a hadnagygyal!... És meg fogja őt ölni!... Meg kell hogy ölje, különben a hadnagnak később nagyon is sok alkalma volna magát megboszulni.

Ilyen éjszakát, mint az enyém volt, leghalálosabb ellenségemnek se kívánnék.

Hajnali három óra tájban felöltözve leheveredtem az ágyamra. Öt órákor felkeltem és óvatosan odalopóztam János úr ajtaja elé.

Már ő is ébren volt. Visszafojtott lélekzettel hallgatóztam.

Hallani véltem, hogy János úr írt. Kétségkívül rendelkezéseket tett azon esetre, ha a párbaj szerencsétlenül végződne.

Néha felkelt, két vagy három lépést tett, aztán ismét leült és a toll tovább nyikorgott a papíron. Egyéb nesz nem hallatszott a házban.

Nem akartam János urat zavarni, visszatértem a Szobába és hat óra tájban lementem az utcára.

E közben a fiatalság behívásának híre elterjedt a városkában és rendkívüli izgalmat okozott. E rendszabály csaknem az összes helybeli fiatal embereket érintette és úgy tapasztaltam, hogy általános visszatetszéssel fogadtatott. Kemény csapás is volt, mert a családokat senki se készítette rá elő. Senki se várta a bekövetkezését és néhány óra múlva indulni kellett, felszerelve, csatakészben.

Fel s alá sétáltam a ház előtt. Abban állapotunk volt meg János úrral, hogy nyolcz órákor együtt megyünk el Laurantay úrért, mert gyanut ébreszthetett volna, ha Laurantay úr jön el hozzánk ily korán.

Nyolczadfél óráig vártam. János úr még nem jött le.

E pillanatban Irma csatlakozott hozzám.

- Mit csinál, János úr? - kértem tőle.

- Még nem láttam, - felelé. - Pedig bizonynyal a szobájában van. Talán jó volna ha felmennél és utána néznél...

- Szükségtelen, Irma, hallottam őt fel s alá járni a szobában.

Aztán beszélgettünk, nem a párbajról, a melynek titokban kellett maradnia, hanem arról a nehéz helyzetről, a melyet a behivatás teremtett János úr számára. Irma kétségbe volt esve, a szíve vérzett arra a gondolatra, hogy ily körülmények közt kell elhagynia úrnőjét.

A felső emeleten némi nesz hallatszott. A néném bement és azzal a hírral tért vissza, hogy János úr az anyjánál van.

Azt gondoltam, hogy meg akarja őt csókolni, mint a hogy minden reggel szokta tenni. Talán azt hitte, hogy ez lesz az utolsó csók, az utolsó Isten hozzád!

Nyolcz óra tájban János úr lejött és megjelent az ajtóban.

Irma elment.

János úr felém jött és kezét nyújtá.

- János úr, - mondtam neki, - már nyolcz óra, indulnunk kellene...

Csak a fejével intett, mintha a beszéd nagy fáradságába került volna.

Ideje volt elmennünk Lauranay úrért.

Elindultunk tehát, de alig mentünk háromszáz lépésnyire, mikor egy katona a helybeli ezredből megállt János úr előtt.

- Ön Keller János? - kérdé.

- Az vagyok.

- Ez önnek szól.

És ezzel egy levelet adott át.

- Ki küldte önt? - kérdém.

- Melhis hadnagy úr.

Ez egyike volt Grawert Ferencz segédeinek. Megborzadtam.

János úr felbontotta a levelet, a mely a következő sorokat tartalmazta:

«Közbejött körülményeknél fogva a párbaj jelenleg lehetetlen Grawert Ferencz hadnagy és Keller János közkatona közt.

Melhis R. G.»

A vér megfordult bennem. Ám legyen! egy tiszt nem verekedhetik meg egy közlegénnyel. De Keller János még nem volt «közlegény». Nehány óráig még a maga ura lesz!

Lelkemre mondom, nem hiszem, hogy egy francia tiszt így tett volna! Egy francia tiszt elégtételt adott volna egy embernek, a kit halálosan megsértett, meggyalázott... Kiállt volna a síkra.

De hallgassunk... nagyon sokat találnék mondani! És mégis, ha megfontolom a dolgot, lehetséges volt-e ez a párbaj?

János úr széttepte a levelet, a darabokat eldobta egy megvető mozdulattal és ajkai csak e szót ejtették ki:

- A nyomorult!

Aztán intett, hogy kövessem és lassan elindultunk hazafelé.

A harag annyira fojtogatott, hogy kénytelen voltam künn maradni a szabadban. Sőt el is mentem a ház előtt és azt se tudtam, merre megyek. A bonyodalmak, a melyekkel a jövő fenyegetett, folyvást az elmémben keringtek. Csupán arra emlékezem, hogy értesítettem Lauranay urat, hogy a párbaj nem fog megtörténni.

Azt kell hinnem, hogy elvesztettem az időről való fogalmamat, mert mikor tíz óra tájban megint a Keller ház előtt találtam magamat, azt gondoltam, hogy csak az imént váltam el János úrtól.

Lauranay úr és kisasszony is eljött. János úr azon a ponton volt, hogy elbúcsúzzék tőlük.

Mellőzöm a következő jelenetet. Tollam nem volna képes leírni a részleteket. Csupán azt említem, hogy Kellerné asszonyság el volt szánva nagy önuralmat tanúsítani, nem akarván fia előtt gyöngének látszani. János úr is annyira erőt vett magán, hogy megállta a helyét az anyja és Lauranay kisasszony jelenlétében.

Mielőtt elváltak volna, ő és Mártha kisasszony még egyszer Kellerné asszonyság keblére borultak... Aztán a ház ajtaja becsukódott.

János úr elment... Porosz katona volt!... Vajjon viszontlátjuk-e még valaha?

Az ezred még ugyanazon este parancsot kapott elindulni Bornába. Ez a kis falucska néhány kilométernyire fekszik Belzingentől csaknem a potsdami kerület határán.

Meg kell jegyeznem, hogy Kellerné asszonyság Lauranay úr összes érvelései és a mi könyörgéseink daczára, ragaszkodott ahhoz a gondolathoz, hogy a fiát kövesse. Az ezred Bornába megy, ő is Bornába fog menni. Ez irányban János úr semmit se birt tőle kieszközölni.

A mi elutazásunknak másnap kellett volna megtörténni. Mily szívrepesztő jelenet lesz az, mikor a néném elbúcsúzik Kellerné asszonyságtól. Irma szeretett volna maradni és elkísérni az úrnőjét bárhova... Nekem nem lesz erőm őt elvinni akarata ellenére!... De Kellerné asszonyság visszautasította az ajánlatot... A néném kénytelen volt engedni.

Úti előkészületeink mind el voltak intézve délutánig, mikor ismét kérdésessé vált minden.

Öt óra, tájban Kalkreuth személyesen kereste fel Lauranay urat.

A rendőrigazgató tudtára adta, hogy miután elutazási szándékáról értesült, kénytelen neki meghagyni, hogy e szándékkal - legalább egyelőre - felhagyjon. Be kell várni az intézkedéseket, a melyeket a kormány fog tenni a porosz területen időző francziákra nézve. Addig Kalkreuth nem adhat ki útleveleket, a melyek hiányában az elutazás lehetetlen volna.

A mi Delpierre Natalist illeti, azzal egészen másképp áll a dolog. Engem, mint mondani szokták, megcsiptek! Irma öcscsét úgy látszik feljelentették kémkedés miatt és Kalkreuth, a kinek nagyon kedvére volt, hogy őt kémnek tekinthesse, ehhez képest készült vele elbánni. Utóvégre talán azt is megtudták, hogy a Royal Picardie ezredhez tartozott. A császári seregek sikerére nézve kétségkívül igen fontos volt, hogy egy emberrel kevesebb legyen a franczia hadseregben. Háborús időben az ember nem árthat eléggé az ellenségnek!

Még ugyanaz nap letartóztattak Kellerné asszonyság és a néném könyörgései ellenére, állomásról állomásra elvittek Potsdamig és végre bezártak az ottani várba.

Nem kell mondanom, mily dühös voltam! Elszakítva mindazoktól, a kiket szerettem! El nem szökhetni és vissza nem térhetni ezredemhez, a határszélre abban a pillanatban, mikor az első lövés eldördül!

De miért beszéljek hosszadalmasan e dolgokról! Csak annyit mondok, hogy még csak ki se hallgattak, magán börtönbe zártak, a hol nem érintkezhettem senkivel és hat hétig semmiféle hírt se hallottam a külvilágról. De fogságom elbeszélése nagyon messzire vinne. Grattepanchei barátaim várjanak, míg majd egyszer később apróra elbeszélem nekik. Egyelőre ériék be azzal, hogy az idő nagyon hosszú volt és hogy az órák nagyon lassan multak! Mindazonáltal úgy látszik, boldognak kell magamat éreznem, hogy ítélet alá nem kerültem, mert «az ügyem egészen világos volt», mint Kalkreuth mondta. Ebben az esetben attól tarthattam, hogy legalább is fogoly maradok a hadjárat befejezéseig.

Nem úgy történt. Másfél hónap múlva, augusztus 15-én a várparancsnok visszaadta a szabadságomat és visszakisértetett Belzingenbe és még csak olyan udvariasak se voltak, hogy megmondták volna, miért zártak be.

Mondanom se kell, mennyire örültem, hogy viszontláthattam Kellerné asszonyságot, a nénémet, Laurant urat és kisasszonyt, a kik nem hagyhatták el Belzingent. Miután az ezred még nem hagyta el Bornát, Kellerné asszonyság is Belzingenben maradt. János úr írt koronkint - kétségkívül valahányszor csak szerét tehette. Daczára levelei tartózkodó hangjának, érezni lehetett, milyen borzasztó volt a helyzete.

Mindazonáltal, habár visszaadták is a szabadságomat, nem volt szabad Poroszországban maradnom - de elhihetitek, hogy e miatt nem keseregtem.

A kormány egy rendelettel kiutasította a francziákat a porosz területről. Nekünk huszonnégy óra alatt el kellett hagynunk Belzingent és további húsz nap alatt Németországot.

Két héttel előbb jelent meg a braunschweigi herczeg manifesztuma, a mely Franciaországot a szövetségesek inváziójával fenyegette.

XIII.

Egy napi veszteni való időnk se volt. Körülbelül hatszáz kilométernyi utat kellett megtennünk, mielőtt a francia határt elérhetjük - hatszáz kilométernyi utat ellenséges országban, előnyomuló csapatok által megszállt utakon, nem is említve a martalócokat, a kik egy úton levő hadsereget mindig kísélni szoktak. Noha a szállítási eszközökről jó előre gondoskodtunk, még se volt lehetetlen, hogy ilyenekben majd hiányt kell szenvednünk. Ez esetben kénytelenek leszünk tovább gyalogni. Mindenesetre számot kellett vetni ilyen hosszú út fáradalmaival. Bizonyosak lehettünk-e a felől, hogy állomásról állomásra fogadókat fogunk találni, a hol megpihenhetünk és étkezhetünk? Bizonyynal, nem. Én megszoktam a nélkülözéseket és a hosszú gyaloglásokat, ez irányban való képességeim nem egyszer ejtették csodálkozásba a legizmosabb gyaloglókat is, ha tehát egyedül lettem volna, legcsekélyebb aggodalmak se gyötörték volna az iránt, hogyan segítek magamon. De Laurantay úrtól a hetven éves aggasztántól és a két nőtől, Mártha kisasszonytól és a nénemtől nem volt szabad lehetetlenséget követelni.

Utóvégre is mindent el fogok követni, hogy épen és szerencsésen haza vezessem őket Franciaországba és tudtam, hogy mindenki fog tenni annyit, a mennyi tőle kitelik.

Tehát, a mint mondtam, nem vesztegethettük az időt. A rendőrség is nyomunkban lehetett volna. Huszonnégy óra elég lehetett arra, hogy elhagyjuk Belzingent és husz nap arra, hogy elhagyjuk Németországot, ha útközben fel nem tartóztatnak. Az útlevelek, a melyeket Kalkreuth még ugyanazon este kiszolgáltatót, a határidőn túl elvesztették érvényüket. A határidőn túl letartóztathattak bennünket és fogva tarthattak a háború végeig. Az útlevelek kijelölték az utazás irányát is, a melyről nem volt szabad eltérnünk és kötelesek voltunk okmányainkat az esetről-esetre kijelölt helyeken láttamoztatni.

Ezenfelül valószínű volt, hogy az események rendkívül gyorsan fognak kibonyolódni. E perczben talán már szól is az ágyú a határszélen.

A francia nemzet, a braunschweigi herczeg manifesztumára, képviselői által úgy válaszolt, a mint tennie kellett és a törvényhozó gyülekezet elnöke kimondotta a szót, a melyek egész Franciaországban visszhangot keltettek:

«A haza veszélyben van.»

Augusztus 16-án hajnalban készen álltunk az indulásra. Minden ügy el volt intézve. Laurantay úr házát egy svájci származású öreg cseléd őrizetére bízta, a ki sok év óta szolgált nála és a kinek hűségében megbízhatott. E derék ember bizonyára el fog követni mindent, hogy az urának tulajdona sértetlen maradjon.

Kellerné asszonyság házában, míg alkalmas vevő akad, a porosz származású cseléd fog lakni.

Ugyanez nap reggel megtudtuk, hogy János úr ezrede elhagyta Bornát és Magdeburg felé nyomult.

Laurantay úr, Mártha kisasszony, a néném és én még egy kísérletet tettünk rábírni Kellerné asszonyságot, hogy velünk jöjjön.

- Nem, barátim, ne szóljatok erről! - felelé. - Még ma elindulok Magdeburg felé. Előérzetem azt súgja, hogy valamely nagy szerencsétlenség fenyeget és ott akarok lenni!

Beláttuk, hogy hiába volna minden rábeszélés és hogy csak Kellerné asszonyság megmásíthatlan elhatározásába ütköznénk. Nem marad tehát egyéb hátra, mint elbúcsuzni tőle és közölni vele ama városok és falvak neveit, a melyeken a rendőrségi utasítás következtében át kellett utaznunk.

Maga az utazás a következő módon volt tervezve:

Lauranay úrnak volt egy régi és tágas hintaja, a melyet többé nem használt. Ezt a hintót alkalmasnak tartottam a hatszáz kilométernyi út megtételére. Rendes időben könnyű az utazás váltott lovakkal a német szövetség országutain. De háború idején, mikor a hadsereg szolgálatára, a löszerek és élelmi szerek szállítására, minden eszközt igénybe vettek, vigyázatlanság lett volna rendes előfogatokra számolni.

E bajt elkerülendő, más módot gondoltunk ki. Lauranay úr megbízott, hogy szerezzek két jó lovat, tekintet nélkül az árakra. Alapos lóismerő levén, jó alkut kötöttem. Találtam két lovat, a melyek kissé nehézkesek, de e mellett igen szívósak voltak. Aztán azt gondolván, hogy kocsist se fogunk mindenütt találni, vállalkoztam e feladatra és ajánlatomat természetesen készséggel elfogadták. A lóhajtás nem volt ismeretlen dolog egy katona előtt, a ki a Royal Picardie ezredben szolgált!

Augusztus 16-án reggel készen állt minden. Csak a bakra kellett felülnöm. Fegyver dolgában volt két jó nyeregpisztolyunk, a melyekkel távol lehetett tartani a martalóczokat. Élelmi szerek dolgában ládáink annyit tartalmaztak, a mennyi a legelső napok szükségletére elég volt. Lauranay úr és kisasszony a hátulsó ülést foglalták el, néném pedig szemközt ült az ifjú leánynyal. Én, jó erős ruhámmal és köpenyemmel bizvást daczolhattam a rossz idővel.

Az utolsó búcsuzáson is túlestünk. Mindnyájan megöleltük Kellerné asszonyságot azzal a szomorú gondolattal: «Viszontlátjuk-e még egymást valaha?»

Elég szép idő volt, de délfelé valószínűleg nagy hőség lesz. Déli tizenkét és délután két óra közt szándékoztam pihenőt tartani lovaimmal, a mi mellőzhetlen volt, ha a szegény állatokat nem akartuk mindjárt kezdetben elcsigáztatni.

Végre elindultak, hatalmas ostorcsattogások közt.

Belzingenen túl minden különösebb nehézség vagy tolongás nélkül átkeltünk azon utakon, a melyeken a Koblenzt felé előnyomuló hadsereg haladt.

Belzingen körülbelül nyolcz kilométernyire van Bornától, következőleg két óra alatt a kis faluba értünk.

Itt állomásozott János úr ezrede néhány hétig és innét indult el Magdeburg felé, a hová Kellerné asszonyság utána sietett.

Mártha kisasszony mélyen meg volt illetődve, mikor áthaladtunk Borna utczáin. Képzelmében felmerült János úr, a ki Grawert Ferencz hadnagy parancsa alatt követte azt az utat, a melyet nekünk dél nyugati irányban el kellett hagynunk a rendőrség utasításai következtében.

Nem állapodtam meg Bornában, csak tizenhat kilométernyivel tovább akartam pihenőt tartani a brandenburgi tartomány mostani határszélén. A régi felosztás szerint ez azonban még mindig felső-szász terület volt.

Delet ütött az óra, mikor a határszél e pontjára értünk, a hol néhány lovas szakasz táborozott. Az út mellett egy magános korcsma állt; e korcsmában takarmányt találtam a lovaim számára.

Három óráig maradtunk e helyen. Czélszerűnek tartottam ezen az első napon kimélni az állatokat, ne hogy mindjárt kezdetben kimerüljenek.

Ugyanitt az útleveleinket is láttamoztatnunk kellett. Francia létünkre nem egy kancsal pillantással kellett találkozunk. Sebj! Okmányaink rendben voltak. Különbön miután kiutasítottak bennünket Németországból és húsz nap alatt el kellett hagynunk a német területet, a legcsekélyebb a mit tehettek, csakugyan az volt, hogy útközben fel ne tartóztassanak bennünket.

Az éjszakát Zerbstben szándékoztunk tölteni. Elhatároztuk, hogy csak egészen kivételes körülmények esetén fogunk éjjel utazni. Az utak nem látszottak elég biztosaknak arra, hogy tanácsos lett volna a sötétben való utazást kockáztatni. Nagyon sok gézengúz csavargott országszerte. Tanácsos volt kerülni a kellemetlen találkozásokat.

Megjegyzem, hogy ezeken az éjszaki vidékeken az éjszakák még rövidek augusztus havában. A nap reggel három óra előtt kél és nem nyugszik le esti kilencz óra előtt. Csak néhány órai pihenőt fogunk tehát tartani, éppen annyit, hogy ember és állat kinyugodhassa magát. Ha szükségesnek mutatkoznék aztán sebesebben hajtani, az is megtörténhetik.

A határszéltől, a hol a hintó déltájban megállt, legfeljebb huszonöt-harmincz kilométernyi a távolság Zerbstig. Ezt az utat tehát megtehettük délutáni három és esti nyolcz óra közt.

Mindazonáltal jól láttam, hogy egyszerűen többször kell majd számolnunk az akadályokkal és késedelmekkel.

Ezen a napon az országúton bajunk volt egy lóbiztos-félével. Ez a ficzkó, a ki olyan sovány volt, mint a nagypéntek és olyan fecsegő, mint egy lócsiszár, minden áron le akarta foglalni a fogatunkat. Azt mondta, hogy az állam szolgálata érdekében követeli a lovakat. Úgy hiszem, hogy mint XIV. Lajos, ő maga volt az állam és hogy a saját javára harácsolt.

De hiába, bármennyire fájt is a foga a lovaimra, kénytelen volt tiszteletben tartani útleveleinket és a rendőrigazgató aláírását, De mégis egy órát vesztettünk, mi alatt ezzel a gazemberrel czivakodtunk. Végre a hintó sebes ügetve elindult, hogy pótolhassa az eltékozolt időt.

Arra a területre jutottunk, a melyből azóta az anhalti herczegséget alakították. Az országutak itt kevésbbé voltak katonasággal ellepve, mert a porosz hadsereg zöme inkább éjszakon, Magdeburg irányában nyomult előre.

Minden nehézség nélkül eljutottunk Zerbstbe, egy jelentéktelen és meglehetősen mindenből kipusztított városkába, este kilencz óra tájban. Meglátszott, hogy a martalóczok jártak itt és az egész környéken harácsoltak. Bármily igénytelen legyen is egy utas, a legkevesebb, a mit követelhet, az éjjeli szállás. Nem csekély fáradságba került, míg ilyenre szert tehattunk a házak egyikében, a melyek óvatossági szempontból mind be voltak zárva. Már attól féltem, hogy az egész éjszakát a hintóban kell töltenünk. Mink még csak meglettünk volna valahogy, de a lovaink! Ezeknek okvetlenül takarmány kellett és alomszalma. Mindenekfelett a szegény állatok miatt töprenkedtem és megborzadtam arra a gondolatra, hogy útközben kidőlhethének.

Azt indítványoztam tehát, hogy folytassuk utunkat egy legközelebbi állomásig, például Ackenig, a mely Zerbstől tizenkét kilométernyire fekszik délnyugatnak. Éjfél előtt odaérhetünk, aztán másnap csak reggel tíz órakor indulnánk el, hogy a lovak jól kipihenhessék magukat.

De Lauranay úr azt az ellenvetést tette, hogy az Elbén kellene átkelnünk egy kompon és ezt az átkelést czélszerűbb volna nappal megkísérteni.

Lauranay úrnak igaza volt. Mielőtt Ackenbe érnénk, az Elbén át kell kelnünk s ez némi nehézségekkel járhat.

Nehogy elfeledjem, itt kívánom megjegyezni, hogy Luranay úr jól ismerte a német területet Belzingentől a francia határig. A fia életében több esztendőn át minden évszakban megtette ez utat és a földabrosza segélyével könnyen tudta magát tájékozni. Én csak másodszor jártam erre. Luranay úr tehát biztos kalauznak bizonyult és igen okos dolog volt a tanácsait követni.

Végre sok keresgélés után sikerült Zerbstben jó pénzért lovaink számára istállót és takarmányt, a magunk számára pedig éjjeli szállást és eleséget felfedeznem. Ezzel a hintóban levő készletet megkimélhettük.

Az éjszaka tehát jobban mult el Zerbst városkában, mint eleinte remélni lehetett.

XIV.

Mint említém, valamivel Zerbst előtt az anhalti herczegségek területére jutottunk, a melyen másnap éjszak-déli irányban végig kellett mennünk, hogy eljuthassunk Acken városkába, a hol ismét visszakerültünk a szász területre és a mai magdeburgi kerületbe. Később megint Anhaltba kerülünk, ha majd Bernburg, a hasonló nevű herczegség fővárosa felé utazunk. Innét aztán harmadszor is visszatérünk Szászországba a merseburgi kerületen keresztül. Ilyen volt akkoriban a német szövetség, néhány száz apró államával és közbeékelte területeivel, a melyek közül a mesebeli óriás kettőn-hármon is keresztül mehetett volna egyetlen lépéssel.

Képzeltetik, hogy ezeket a dolgokat Lauranay úr után beszélem el, a ki megmutatta nekem a földabroszát és kijelölte a tartományok és a nevezetesebb városok fekvését, valamint a folyókák irányát. Bizony az ezrednél nem tanulhattam geografiát. Csak legalább olvasni tudtam volna!

Ah! az én szegény *abc*-ém! Milyen hirtelen szakadt félbe éppen akkor, mikor elkezdtem a hangzókat és a mássalhangzókat egybefűzni. És a szegény tanárom, János úr, most a puskát czipeli a vállán az egész tanuló és kereskedő fiatalsággal egyetemben!

De ne tépelődjünk e dolgok felett, hanem folytassuk az utunkat.

A múlt este óta meleg, tikkasztó, borús idő járt, a felhők közt csak itt-ott mutatkozott egy darabka kék ég, alig akkora, hogy egy csendőr számára nadrágot lehetett volna belőle kiszabni. E napon erősen hajtottam a lovaimat, mert nagyon fontos volt, hogy az éjszaka beállta előtt érkezzünk Bernburgba, a mely negyvennyolcz kilométernyire volt. A dolog nem látszott lehetetlennek, ha az idő végkép el nem romlik és főleg ha semmi akadályra se bukkanunk.

De éppen az Elbe volt az utunkban és attól féltem, hogy itt majd tovább kell időznünk, mint éppen szükséges volna.

Reggel hat órakor indulván el Zerbstből, két órával később az Elba jobb partjára értünk. Ez a szép folyam itt már meglehetősen széles; magas partok közt folyik tova és számtalan nádas borítja a széleit.

De szerencsére a véletlen kedvezett. A komp éppen a jobb parton volt és miután Lauranay úr nem kimélte sem a forintokat, sem a krajczárokat, a révész nem sokáig várakoztatott bennünket. Egy negyed óra alatt a lovak hintóstól együtt a kompon voltak.

Az átkelés minden baj nélkül ment véghez. Ha a többi folyóknál is így lesz, akkor nem fogunk panaszkodhatni.

A folyón túl Acken városkába értünk, a melyen áthaladtunk megállapodás nélkül és folytattuk utunkat Bernburg felé.

Olyan sebesen hajtottam, a mint csak lehetett. Képzeltető, hogy az utak nem voltak olyanok, mint most és inkább a kocsikerekek készítették az egyetlen talajon, mint emberi kezek. Az esős évszakban járhatatlanok lehettek, de még nyáron is sok kívánni valót hagytak fenn. Hanem hát nem lehetett válogatni.

Egész reggel akadály nélkül folytathattuk utunkat. Azonban dél felé - szerencsére éppen a pihenőnk alatt - egy pandurezred került elénk. Ekkor láttam először ezt a félvad osztrák lovasságot. Sebes vágatva folytatták útjukat. Óriási porfelhőt vertek fel és a forgószelekből elő-elő világított a vörös köpenyegek visszfénye és a bárányszőr-süvegek feketesége.

Szerencséről beszélhettünk, hogy félreálltunk az úttól, egy kis fűzfaerdő árnyékába. Nem láttak meg bennünket. Ilyen ördögös ficzkókkal ki tudja, mi történhetett volna. Ha az úton vagyunk, kétségkívül nem vártak volna, míg kitérünk, hanem egyszerűen elsöpörtek volna bennünket.

Délutáni négy óra tájban egy magasan fekvő pontot mutattam Lauranay úrnak, a mely már körülbelül négy kilométernyi távolságból látszott a síkon, nyugat felé.

- Az a bernburgi vár lesz, - mondá Lauranay úr.

Csakugyan az volt. E várat a hegytetőn már messziről lehet látni.

Erősen nógattam a lovaimat. Fél óra mulva áthajtottunk Bernburgon, a hol útleveleinket láttamozták. Végre a nyomasztó nap hevétől kimerülve, miután a Saal folyón egy komp segítségével átkeltünk, este tíz óra tájban Alstlebenbe értünk. Itt jó éjszakát töltöttünk. Meglehetősen tisztességes fogadóban kaptunk szállást, a hol nem voltak porosz tisztek, - a mi az éjjeli nyugalmost biztosította, - és másnap délelőtt pontban tíz órakor útnak indultunk.

Nem fogom részletesen leírni a városokat, mezővárosokat és falvakat. Keveset is láttunk belőlük, mert nem a saját multságunk kedvéért utaztunk, hanem mint utasok, a kiket elkergettek egy országból, a melyet ugyan nem éppen nagyon sajnálkozva hagytunk el.

E különböző helységekben az volt a legfontosabb, hogy semmi kellemetlenségre se bukkanunk és akadály nélkül utazhattunk tovább.

18-án délben Hettstadtban voltunk. Itt át kellett kelniünk a Wipperen, a melyet az ezrednél bizonyára elneveztek volna Viperának. Három óra tájban eljutottunk Leimbachba a Wipper és a Thalbach egyesülésénél. Mansfelden túl, a hol egy magas domb tetejét egy napsugár aranyozta meg a sűrű eső közepette, a Gena mellett fekvő Sangerhausen vidékén bányákban gazdag területen utaztunk végig. A láthatáron a Harz hegység ormai tűntek fel. Estefelé Arternbe értünk, az Unstrut partján.

Valóban fárasztó nap volt. Csaknem hatvan kilométernyi utat tettünk meg, egyetlen pihenővel. Jól is gondoztattam a lovaimat és bőven adtam nekik takarmányt. Igaz, hogy elég pénzbe is került. De Lauranay úr nem nézett egy pár krajczárnyi túlkiadásra és jól tette. Mikor a lónak nem fáj a lába, az utasnak sincs oka lábfájástól tartani.

Másnap csak nyolcz órakor indultunk el, miután egy kis szóvitánk volt a fogadóssal. Tudom ugyan, hogy ingyen semmit se szokott kapni az ember, de az arterni fogadó tulajdonosát mégis a német birodalom legkegyetlenebb embernőzői egyikének kell nyilvánítanom.

Az idő egész nap gyalázatos volt. Nagy vihar támadt. A villámok szinte elvakítottak bennünket. A borzasztó mennydörgés elrémitette csontig ázott lovainkat. Egyike volt azon zápor-esőknek, a melyekről nálunk azt mondják, hogy plébánusok esnek.

Másnap 19-én az idő jobbnak ígérkezett. Harmat borította el a vidéket. Az eső megszűnt. De a meleg tikkasztó volt és újabb zivatarral fenyegetett. Lejtős úton haladtunk. A lovaim kifáradtak. Előre láttam, hogy nemsokára kénytelenek leszünk huszonnégy órai pihenőt tartani. De reméltem, hogy előbb elérjük Gothát.

Az út meglehetősen jól művelt vidéket szelt át, a mely a Schmucke partján fekvő Heldmungenig terjed, a hol állomást tartottunk.

Egészben véve ama négy nap alatt, mióta Belzingent elhagytuk, nem nagyon sokat kellett szenvednünk és én így gondolkoztam magamban.

- Ha valamennyien együtt utazhattunk volna, mennyire szorunkodtak volna a hintóban, hogy helyet csináljanak Kellerné asszonyság és a fia számára! De hiába!...

Útunk ekkor azon a vidéken vitt keresztül, a mely ez erfurthi kerületet, a szász tartomány három kerületének egyikét képezi. A meglehetősen jó út lehetővé tette a sebesebb hajtást. Kétségkívül még gyorsabb ügetésre kényszerítettem volna a lovaimat, ha az egyik keréknek baja nem esik, a melyet Weissenseeben nem lehetett megorvosolni. Csak Tennstedtban segített rajtunk úgy a hogy egy nem épen ügyes bognár. A kerék állapota nem is szűnt meg engem folyvást nyugtalanítani.

Noha hosszú volt az út, a melyet ezen a napon hátra kellett hagynunk, mégis biztatott a remény, hogy estére eljutunk Gotháig. Itt majd pihenni fogunk, ha ugyan kaphatunk alkalmas éjjeli szállást.

Nem az én számomra, oh! nem. Én úgy voltam szoktatva, hogy beértem mindennel. De Lauranay úr és Mártha kisasszony nagyon kimerülteknek látszottak, noha nem panaszkodtak soha. Irma néném erősebben tartotta magát, de mikor az egész kis társaság olyan szomorú volt!

Miután estefelé átkeltünk a Schambachon és a szász területől átkeltünk a szász-koburgi területre, tizenegy óra tájban megérkeztünk Gothába. Szándékunk volt itt huszonnégy órai pihenőt tartani. Szegény lovaink jól kiérdemelték az egy napi és egy éjszakai nyugalmat. Határozottan szerencsés kezem volt, mikor kiválasztottam őket. Lóvásárnál fő dolog, hogy az ember alapos lóismerő legyen és ne törődjék az árral.

Mint említém, csak este tizenegy órakor értünk Gothába. A városkapunál teljesítendő formságok némi késedelmet okoztak. Kétségkívül letartóztattak volna, ha a papírjaink nincsenek rendben. A polgári és katonai ügynökök egyaránt nagy szigorral jártak el. Szerencsés körülmény volt, hogy a porosz kormány, mikor a kiutasításunkat elrendelte, egyúttal módot is nyújtott, hogy a parancsnak engedelmessékedhessünk. Ebből azt következtettem, hogy ha eredeti tervünk mellett maradunk és útnak indulunk János úr besoroztatása előtt, Kalkreuth nem adott volna útlevelet és ez esetben soha se érhetünk volna el a határszélre. Mindenekelőtt tehát az Istennek, aztán pedig Frigyes Vilmos ő felségének tartoztunk hálával a miatt, hogy megkönnyítették az utazásunkat. De a közmondás azt tartja, hogy nem kell lementé előtt dicsérni a napot.

Gothában jó fogadók vannak. A *Porosz címernél* könnyen találtam négy csinos szobát és istállót a lovaim számára. Bármennyire sajnálkoztam a késedelem felett, beláttam, hogy meg kell lenni. Szerencsére az utazásra engedélyezett húsz napból még csak négy mult el és már egy harmada az útnak mögöttünk volt. Ha tehát ezentúl is így haladhatunk, a kitűzött időben elérhetünk a francia határra. Én csak azt az egyet óhajtottam, hogy a Royal Picardie ne kerüljön az ellenség elé a hónap vége előtt.

Másnap reggel nyolcz óra tájban lementem a fogadó társalgó szobájába, a hol a néném is csakhamar megjelent.

- Lauranay úr és Mártha kisasszony? - kérdém.

- Még nem hagyták el a szobájukat, - felelé Irma. - Ne is háborgassuk őket a reggeli idejéig.

- Helyes. Hát te hova akarsz menni?

- Sehova, Natalis, De délután szeretnék némi bevásárlásokat tenni és a készleteinket kiegészíteni. El fogsz kísérni?

- Szívesen. Készen leszek. Egyelőre pedig elmegyek kissé szétnézni az utcákon.

S ezzel elindultam találomra.

Mit mondjak nektek Gotháról? Nem sokat láttam belőle. Sok katonaság tartózkodott itt, gyalogság, tüzérség, lovasság és szekeresek. Sok trombitaszó hallatszott. Láttam, a mint felváltották az őrseget. A szívem összeszorult arra a gondolatra, hogy ez a sok katona mind Franciaország ellen indul. Mily fájdalmas volt az a gondolat, hogy a haza földét talán ezek az idegenek el fogják lepni. Hány bajtársunk fog elesni a haza védelmében! Igen, nekem is ott kell lennem, hogy együtt harcolhassak velük! Delpierre Natalis őrmester nem olyan, mint azok a pléhedények, a melyek nem állják ki a tüzet.

Hogy visszatérjek Gothára, megemlítem, hogy bejártam néhány városrészt és láttam néhány templomot, a melynek tornya belebökött a ködbe. De határozottan, nagyon sok volt itt a katona. A város olyan hatást tett rám, mint egy óriási kaszánya.

Tizenegy óra tájban haza mentem, miután az útlevelemet óvatosságból szabályszerűen láttamoztattam volna. Laurantay úr még a szobájában volt az unokájával. Érthető, hogy a szegény kisasszony nem igen kívánczolt az utcára, emberek közé.

Mit is látott volna egyebet, mint csupa olyan dolgot, a melyek János úr helyzetét juttatták volna az eszébe. Vajjon hol lehetett ő most? Találkozhatott-e vele Kellerné asszonyság, vagy legalább követheti-e a fiát állomásról állomásra? Vajjon hogyan utazik az a bátorszívű nő? Mit tehet, ha csakugyan bekövetkeznek azok a szerencsétlenségek, a melyeket előérzett? És János úr, ez a porosz, ki kénytelen azon ország ellen harcolni, a melyet szeret, a melyet óhajtott volna védelmezni és a melyért oly szívesen ontaná a véré!

A reggelizés természetesen nagyon szomorú volt. Laurantay úr a szobájában akart étkezni. Miután a német tisztek nagy része a *Porosz címernél* étkezett, czélszerű volt elkerülni a velük való találkozást.

Reggeli után Laurantay úr és kisasszony a fogadóban maradt a nénémmel. Én elmentem megnézni, nem hiányzik-e valamijök a lovaimnak. A fogadás elkísért az istállóba. Észrevettem, hogy ez az ember kérdezősködni akar Laurantay úr, az utazásunk, szóval csupa olyan dolgok felől, a melyekhez semmi köze se volt.

Roppantul csacska emberrel volt dolgom!... De vigyáztam is a nyelvemre és a fogadás fáradsága kárba veszett.

Három órakor kimentem a nénémmel elvégezni a bevásárlásokat. Miután Irma jól beszélt németül, nem jött zavarba sem az utcán, sem a boltokban. Mindamellet könnyen észrevehették rajtunk, hogy francziák vagyunk és ez a körülmény nem biztosított számunkra szíves fogadtatást.

Három és öt óra közt meglehetősen sokat sétáltunk és kisült, hogy ily módon bejártam Gotha összes nevezetesebb városrészeit.

Szerettem volna híreket hallani azokról a dolgokról, a melyek akkoriban Franciaországon történtek. Tanácsoltam is Irmának, hogy jól figyeljen arra, a mit az utcákon vagy a boltokban beszélnek. Sőt azt is megtettük, hogy közeledtünk olyan csoportokhoz, a melyekben az emberek élénkebben társalogtak és igyekeztünk meghallani a szóváltást, a mi részünkről nem nagyon okos dolog volt.

Valóban, a mit hallottunk, nem volt alkalmas arra, hogy egy francziát megörvendeztessen. De végre is, jobb volt rossz híreket hallani, mint éppen semmit.

Sok hirdetést láttam a falakon kiragasztva. A legnagyobb részük csak csapatmozdulatokról vagy szállítási feltételekről szólt. De a néném koronkint megállt előttük és elolvasta a legelső sorokat.

Az egyik hirdetés különösebben magára vonta figyelmemet. Nagy fekete betűkkel volt nyomtatva sárga papírra. Még ma is látom a falon, egy csizmadia boltja mellett.

- Nézd csak ezt a hirdetést, - mondtam Irmának. - Nem számok azok ott az első sorban?

A néném oda közeledett és olvasni kezdett.

Egyszerre elsikoltotta magát. Szerencsére egyedül voltunk! Senki se hallotta a sikoltását.

A hirdetés tartalma következő volt:

«1000 forint jutalom adatik annak, a ki beszolgáltatja Keller János közkatonát. A nevezett közkatona halálra ítéltetett egy tiszt ellen elkövetett tetteleges erőszakoskodása miatt.»

XV.

Hasztalan igyekszem visszaemlékezni, hogyan tértem vissza a nénémrel a *Porosz czímerhez* és hogy mit beszélhettünk egymással útközben. Talán egyetlen szót se váltottunk. Zavarunk feltűnhetett, sőt gyanút ébreszthetett volna, pedig ennél több se kellett ahhoz, hogy a hatóság elé idézzenek bennünket. Kihallgattak, sőt talán le is tartóztattak volna, ha megtudják, hogy milyen összeköttetésben állunk a Keller családdal.

Végre a szobánkba értünk, a nélkül, hogy valakivel találkoztunk volna. Tanácskozni akartam a nénémrel, mielőtt Luranay urat és kisasszonyt viszontlátnók, hogy előre megállapodhasunk a teendőkre nézve.

Csüggedten néztünk egymásra és egyikünk se mert megszólalni.

- A szerencsétlen!... a szerencsétlen!... mit cselekedett! - kiáltá végre a néném.

- Mit cselekedett? - felelém. - Azt cselekedte, a mit én is megtettem volna a helyén. A hadnagy bizonyosan kínoztta és sértegette János urat!... A fiatal ember aztán megboszulta magát... Ennek előbb-utóbb be kellett következnie. Én is ugyanezt tettem volna.

- Szegény János!... Szegény János!... - suttogá a néném, a kinek szeméből a könnyek hullottak.

- Bátorság, Irma! - mondtam.

- Halálra ítélték!

- Igen, de megszökött!... Nem került a kezükre és bárhol legyen is, jobb helyen van, mint ama két gazember, a két Grawert ezredében.

- És az ezer forint jutalom, a melyet a fejére kitűztek, Natalis?

- Az az ezer forint még senkinek sincs a zsebében, Irma, és valószínűleg nem is lesz.

- De hogyan menekülhessen meg a szegény János. A hirdetést közhírré tették minden faluban, minden városban! Hány nyomorult ember van, a ki kész volna őt kiszolgáltatni! A legjobb emberek se szánnák rá magukat, hogy csak egy órára is a házukba fogadják.

- Ne essél kétségbe, Irma! - viszonzám, - Még semmi sincs elveszve! Mindaddig, míg a puskát nem szegezték valakinek a mellére...

- Natalis!... Natalis!...

- És még akkor csütörtököt mondhat a puska... Az ilyesmi is megtörtént már... Ne szomorodjál!... János úr megszökött és megmenekülhetett!... Nem azok közé az emberek közé tartozik, a kik egykönnyen el hagyják magukat fogatni!...

Őszintén mondom, nem csupán azért beszéltem így, hogy a nénémet vigasztaljam. Nem! Én magam is reméltem. János úrra nézve kétségkívül az volt a legnehezebb, hogy az eset után megszökjék. Nos hát, ez sikerült és úgy látszott, hogy nem volt könnyű dolog őt kézrekeríteni, miután 1000 forint jutalmat ígértek annak, a ki beszoigáltatja. Nem! én nem akartam kétségbeesni, noha Irma semmikép sem akart vigasztalódni.

- Hát Kellerné asszonyság? - monda.

- Igaz! Vajjon mi történt Kellerné asszonysággal!... Találkozhatott-e a fiával?... Tudja-e, mi történt?... Kiséri-e János urat a szökésében?

- Szegény asszony!... szegény anya... - mondá a néném. - Tudnia kell mindent, hiszen Magdeburgba utazott! Tudja, hogy a fiát halálra ítélték!... Ah! Istenem! Istenem! mennyi csapást mértél rá!

- Irma, - mondtam, - az ég nevére, csöndesülj!

Ha valaki meghallaná! Hiszen tudod, hogy Kellerné asszonyság erélyes nő! Talán megtalálhatták egymást János úrral! Lehet, hogy különösnek látszik, de ismétlem, egészen őszintén beszéltem. Nem fekszik a természetemben, hogy egy könnyen átengedjem magamat a kétségbeesésnek.

- És Mártha!... - mondá a néném.

- Az én nézetem az, hogy semmit se szóljunk neki, - felelém. - Így jobb lesz, Irma, mert elhagyná egész bátorsága, ha beszélénk. Még hosszú út van előttünk és Mártha kisasszonynak egész lelki erejére szüksége lesz. Nem tudom, mi történne vele, ha értesülne az esetről, ha megtudná, hogy János urat halálra ítélték, hogy szökésben van, hogy díjat tűztek ki a fejére!... Vonakodnék tovább jönni velünk...

- Igazad van, Natalis. De Lauranay úrnak se szóljunk semmit?

- Annak se, mert céltalan volna. Ah! ha módunkban volna Kellerné asszonyság és a fia felkeresésére indulni! Igen, ez esetben mindent meg kellene mondanunk Lauranay úrnak. De az időnk szűkre van kiszabva. Nem szabad német területen maradnunk. Csakhamar letartóztatnának bennünket s ezzel ugyan nem volna segítve a János úr dolgán... Eszünkön kell járnunk, Irma. Mindenekfelett Mártha kisasszony észre ne vegye, hogy sirtál...

- De ha ő kimegy hazulról szintén elolvashatja a hirdetést és abból megtudhatja.

- Nem valószínű, - felelém, - hogy Lauranay úr és kisasszony este kimenjenek a fogadóból, miután egész nap itthon maradtak. Ezenkívül a sötétségben nehéz is volna elolvasni a hirdetést. Nem kell tehát attól félnünk, hogy megtudják... Te pedig, néném, vigyázz magadra és légy erős...

- Erős leszek, Natalis. Érzem, hogy igazad van... Igen!... Uralkodni fogok magamon. Az arczomon semmit se fognak látni, de belsőleg...

- Belsőleg sírj, Irma, mert mindez valóban nagyon szomorú. Sírj, de hallgass!... Ez a jelszó.

Vacsora után, a mely alatt mindenfélét össze-vissza beszéltem, hogy magamra vonjam a figyelmet és ez által megkönnyítsem Irma feladatát, Lauranay úr és kisasszony a szobájukban maradtak. Én ezt előre láttam és sokkal jobb is volt így. Miután körülnéztem az istállóban, visszamentem hozzájuk és azt tanácsoltam, hogy jókor feküdjenek le. Másnap reggel pontban öt órakor akartam elindulni, mert habár nem is nagyon hosszú, de nagyon fárasztó utat kellett tennünk, hegyes-völgyes vidéken.

Lefeküdtünk. Én részemről rosszul aludtam. Az összes események megfordultak a fejemben. A bizalom, a melyet éreztem, mikor a nénémet kellett vigasztalnom, úgy látszott, mintha teljesen elhagyott volna... A dolgok rosszra fordultak... János urat üldözték, elfogták...

De hiszen mindig így szokott lenni, mikor az ember félálomban tépelődik.

Öt órakor felkeltem. Felébresztettem mindenkit és elmentem befogni a lovakat. Alig vártam, hogy elhagyjuk Gothát.

Hat órakor mindenki elfoglalta a helyét a hintóban, és körülbelül húsz kilométernyi úton sebesen hajtottam jól kipihent lovaimat. Elérkeztünk Thuringia legelső hegyeihez. Itt nagy nehézségek vártak ránk, a melyek nagy kiméletet igényeltek.

Nem mintha ezek a hegyek oly magasak volnának, mint a Pyrenéek vagy az Alpések. De nehéz rajtuk az út és épp úgy kellett vigyázni a hintóra, mint a lovakra. Akkoriban még alig léteztek kellőleg épített utak. Nem volt veszélytelen végig haladni a szűk hegytorkolatokon vagy a sűrű fenyő-, tölgy- és nyírfa erdők közt. Gyakran megesett, hogy a hintó alig birt elmenni a tekervényes ösvényeken, meredek sziklák és nagy mélységek közt, a melyeknek fenekén egy-egy rohamos hegyi patak zúgott.

Koronkint leszálltam a bakról és a kantárszárnál fogva vezettem a lovaimat. A magasabb emelkedéseknél Luranay úr, Mártha kisasszony és a néném is kiszálltak a hintóból. Valamennyien bátran gyalogoltak és nem panaszkodtak; dacára annak, hogy Luranay kisasszony gyöngé testalkatú, Luranay úr pedig öreg volt. Különben gyakran meg is kellett állapodni, hogy a lovak kifújhassák magukat. Mennyire örültem, hogy semmit se szóltam nekik János úr ügyeiről! Ha már a néném is kétségbeesett vigasztalásaim dacára, milyen lett volna még Mártha kisasszony és a nagyatyja kétségbeesése!...

Augusztus 21-én csak húsz kilométernyi utat tettünk meg, már tudniillik egyenes irányban, mert az út oly tekervényes volt, hogy néha úgy látszott, mintha megint oda kerültünk volna vissza, a honnét elindultunk.

Talán szükségünk is lett volna kalauzra? De kire bizhattuk volna magunkat? Hiszen francziák nem bizhattak meg egy németben, mikor a hadüzenet már megtörtént! Nem! jobb volt csupán magunkban bízni.

Ezenkívül Luranay úr oly gyakran utazott már Thuringián keresztül, hogy minden különösebb nehézség nélkül tudta magát tájékozni. Legnehezebb volt az irányt eltalálni az erdőkben. De ez is sikerült a nap segélyével, a mely nem csalhatott meg bennünket, minthogy nem volt német származású.

A kocsi megállt este nyolcz óra tájban egy nyírfaerdő szélén, a mely a Thüringer-Wald heglánczának egyik magas gerinczét borította. Nagy meggondolatlanság lett volna éjszaka ide behatolni.

Ezen a helyen nem hogy fogadó, de még csak szénégető kunyhó se létezett. A hintóban vagy az erdő legelső fáit alatt kellett töltenünk az éjt.

A vacsorát a ládákban levő élelmiszer-készletek szolgáltatták. A lovakat kifogtam. A fű buján tenyészett a hegy tövében, ennél fogva szabadon engedtem őket legelészni és feltettem magamban, hogy az éjjel ébren fogok rájuk vigyázni.

Felkértem Luranay urat, Mártha kisasszonyt és a nénémet, hogy foglalják el megint helyeiket a hintóban, a hol legalább föld alatt lennének. Permeteg eső esett és nagyon hideg volt, mert már meglehetősen magasán jártunk.

Luranay úr ajánlkozott, hogy velem együtt fogja tölteni az éjszakát. Ajánlatát nem fogadtam el. A virrasztás nem való ilyen öreg embernek. Ezenkívül én magam is elég leszek. Jó meleg köpenyembe beburkolva, a lombok védelme alatt semmi okom se lesz a panaszra. Voltam én már rosszabb helyzetben is az amerikai síkokon, a hol a tél zordonabb, mint bárhol másutt és éppen nem féltem a szabad ég alatt töltendő éjszakától.

Minden úgy történt, a mint óhajtottuk. Semmi se zavarta meg a nyugalmat. A hintó nem volt rosszabb valamely falusi korcsma szobájánál. Ablakai jól be lévén csukva, a nedvesség nem hatolhatott be. Az úti köpenyekkel védekezhetni lehetett a hideg ellen. Az egész társaság jól aludt volna, ha gondok nem gyötrik a távollevők miatt.

Hajnali négy óra tájban Luranay úr kiszállt a hintóból és ajánlkozott helyettem virrasztani, hogy én is pihenhessek egy vagy két óráig. Attól féltem, hogy meg találnám bántani, ha még egyszer visszautasítanám az ajánlatát, beleegyeztem tehát és becsavarván magamat a köpenyembe, jó nagyot aludtam.

Hetedfél órakor mindnyájan talpon voltunk.

- Ön bizonyosan nagyon fáradt, Natalis úr! - mondá Mártha kisasszony.

- Én? - felelém. - Hiszen úgy aludtam, mint a lajhár, mialatt Luranay úr virrasztott. Ez az igazi derék ember.

- Natalis kissé túloz, - viszonzá Luranay úr. - És a jövő éjjel meg fogja nekem engedni...

- Semmit se fogok önnek megengedni, Luranay úr. Szép is volna, ha az úr reggelig virrasztana, míg a cseléd...

- Cseléd! - vágott közbe Mártha kisasszony.

- Úgy van! cseléd... kocsis... Vagy talán nem vagyok kocsis és pedig hizelgek vele magamnak, hogy ügyes kocsis vagyok? Vagy ha úgy tetszik, mondjuk postalegény, a hiuságom kimélése végett. Azért mégis csak a szolgáljuk vagyok...

- Nem... barátunk, - felelé Mártha kisasszony, és a kezét nyujtá, - még pedig a leghívebb barátunk, a kit az Isten küldhetett, hogy visszavezessen bennünket Francziaországba.

Ah! a derék kisasszony! Mit nem tenne meg az ember olyanokért, a kik így beszélnek, és pedig a legőszintébb barátság hangján. Igen! vajha elérnök mielőbb a határt! Vajha Kellerné asszonyságnak és fiának sikerülne külföldre jutni addig is, míg mindnyájan ismét összerúghatunk!

A mi engem illet, ha alkalom kínálkozik, hogy ismét bebizonyíthassam önfeláldozásomat... *Sufficiat!*... és ha az életembe kerülne is... *Amen!* a mint a plebánusunk szokta volt mondani.

Hét órakor úton voltunk. Ha ezen a napon se találunk több akadályra, mint tegnap, akkor az éj beállta előtt túl leszünk Thüringián.

Annyi bizonyos, hogy a nap jól kezdődött. Igaz, hogy a legelső órák kissé nehezek voltak, mert az út olyan meredekké lett, hogy helyenkint tolni kellett a kerekeket. De ezen is túlestünk minden nagyobb baj nélkül.

Déltájban elértük ama hágó legmagasabb pontját, a melynek, ha nem csalódom, Gebauer a neve és a mely e hegyláncz legmagasabb torkolatán vezet keresztül. Ezután az ereszkedő következett nyugat felé. Itt már gyorsan haladhattunk, sebes vágatás nélkül is, a mi veszélyes lett volna.

Az idő folyvást viharos volt. Habár napfelkelte óta nem esett is az eső, az eget mégis nehéz felhők boríták. A zivatar minden pillanatban kitörhetett, az pedig ilyen hegyes vidéken mindig veszélyes.

Este hat óra tájban csakugyan mennydörgés hallatszott. A vihar még messze volt ugyan, de rendkívül gyorsan közeledett.

Mártha kisasszony a hintó szögletébe vonult és gondolataiba lévén elmerülve, nem igen látszott félni. A néném behunyta a szemeit és mozdulatlanul ült a helyén.

- Nem jobb volna megállapodnunk? - kérdé Luranay úr, kihajolván a kocsiablakból.

- Alkalmasint - felelém, - és meg is fogunk állni, ha alkalmasabb helyet találok éjjeli állomásra.

De ezen a lejtőn nem maradhatunk.

- Csak vigyázat, Natalis!

- Legyen nyugodt, Luranay úr.

Alig mondtam ki e szót, mikor egy óriási villám szinte megvakított. A mennykő lecsapott, egy nyírfába jobbról. Szerencsére a fa az erdő felé dőlt le.

A lovak vad futásnak eredtek. Éreztem, hogy többé nem voltak a hatalmamban. A szegény állatokat épp úgy, mint engem, elvakították a villámok és elkábította a mennydörgés. Ha a megrémült lovak letérnek a csapásról, a hintó menthetetlenül lezuhan az út mellett tátongó mélységbe.

Egyszerre a gyeplő elszakadt. A lovak, szabadabban érezvén magukat, még sebesebben kezdtek nyargalni. Elkerülhetetlen katasztrófa fenyegetett bennünket.

Hirtelen erős lökést éreztem. A hintó egy fatörzsbe ütődött, a mely részut feküdt az úton. Az istrángok elszakadtak, a rúd eltört. A lovak átugrották a fatörzset. E helyen a hegyszoros hirtelen bekanyarult és a szerencsétlen állatok a kanyarodón túl eltűntek a mélységben.

Az ütődéstől az első kerekek is eltörték, de a hintó nem dőlt fel. Luranay úr, Mártha kisasszony és a néném minden baj nélkül kiszálltak. Én ugyan leestem a bakról, de semmi bajom sem esett.

Mily helyrehozhatatlan szerencsétlenség volt ez! Mi lesz most belőlünk e néptelen vidék közepette? Borzasztó éjszakát töltöttünk.

Másnap, augusztus 23-án folytatnunk kellett a kínos utat, miután hátrahagytuk a hintót, a melyet még azon esetre se használhattunk volna, ha helyettesítjük elveszett lovainkat.

Némely élelmiszereket és nélkülözhetlen úti cikkeket egy csomagba kötöttem és egy bot végén a vállamon vittem tovább. Lementünk a szűk hegysoron, a melynek, ha Luranay úr számítása nem csalt, a síkságra kellett levezetnie. Én elől mentem. A néném, Mártha kisasszony és nagyatyja mögöttem jöttek, a mint tőlük kitelt. Nem becsülöm tizenkét kilométernyinél kevesebbre az utat, a melyet ezen a napon megtettünk. Mikor este megállapodtunk, a lenyugvó nap világította meg ama tágas síkságot, a mely a thüringiai hegyek tövében terül el.

XVI.

A helyzet igen komoly volt. És mennyivel komolyabbá lesz, ha nem pótolhatjuk elveszett lovainkat és a thüringiai erdőben hátrahagyott hintót!

Mindenekelőtt éjjeli szállást kellett találnunk. A későbbi teendőkről majd azután fogunk tanácskozni.

Nagy zavarban voltam. Még csak egy kunyhó se látszott sehol. Nem tudtam mit tegyek, míg végre jobbról az erdő szélén egy viskófélét pillantottam meg.

E viskó két oldalról és elülről úgy szőlván nyitva volt. Szuette deszkafalain szabadon befújhatott a szél és bezuhoghatott a zápor. Azonban teteje legalább mégis volt.

A tegnapi vihar annyira megtisztította az égboltozatot, hogy egész nap nem esett az eső. Szerencsétlenségre este felé nyugaton megint sűrű felhők mutatkoztak, alattuk pedig olyan vizenyős felhők képződtek, a melyek szinte a földön látszottak tova mászni. Szerencsésnek éreztem magamat, hogy most, mikor már hintónk nem volt, e viskóra bukkantunk, bármily nyomorúságos volt is.

Lauranay urat nagyon leverte balesetünk, főleg az unokája miatt. Hosszú út választott el bennünket a francia határszéltől. Hogyan tehessük meg ezt az utat a kitűzött időben, ha kénytelenek leszünk gyalogolni? Mindezt meg kellett beszélnünk. De volt ennél sürgősebb teendőnk is.

Úgy látszott, hogy a viskó a legutóbbi időkben el volt hagyatva. A padlót megszáradt fű borította. Kétségkívül ide szoktak menekülni a pásztorok, a kik nyájaikat a thüringiai hegy-láncz legutolsó lejtőin legeltették. A lejtő tövében a szászországi síkság terült el a Fulda felé a felső rajnai tartomány területén keresztül.

A lenyugvó nap rézsutos sugaraitól megvilágítva, a síkság a nyugati láthatáron némi csekély hullámlásokat mutatott, a melyek közt azonban az út semmi esetre se lehetett oly keserves, mint az volt, a melyen Gothától fogva idáig eljutottunk.

A mint az éjjel közelgett, a néném segítségével előszedtem élelmiszereinket. Luranay úr és kisasszony, kétségkívül nagyon el lévén fáradva az egész napi gyaloglástól, alig nyultak hozzájuk. Irmának se volt étvágya. A fáradtság legyőzte az éhséget.

- Rosszul cselekesznek! - mondtam. - Előbb enni, aztán pihenni, ez a katona-regula. Nagy szükségünk lesz a lábainkra. Önnek okvetlenül vacsorálnia kell, Mártha kisasszony.

- Ha akarnám se tehetném, Natalis... De holnap reggel, mielőtt útnak indulnánk, meg fogom kísérleni valamit enni.

- Ezzel nem pótolja, a mit ma elmulaszt.

- Igaz, de ne féljen! Nem fogom késleltetni az útunkat.

Legélénkebb rábeszélésemnek se volt foganatja, noha jó példával mentem elől és mohón falatoztam. El voltam határozva, hogy négy emberre való erőt gyűjtök, mintha másnap négy ember munkája várt volna rám.

A kunyhótól néhány lépésnyire kristálytisza patak folyt, a mely egy keskeny vízmosásban tűnt el. Néhány csöpp ebből a vízből, égetett borral vegyítve, üdítő italt nyújtott.

Mártha kisasszony ivott belőle két vagy három kortyot. Laurantay úr és a néném követték a példáját. És jól érezték magukat mellette.

Aztán mind a hárman leheveredtek a viskóban és nem sokára elaludtak.

Én is megígértem, hogy aludni fogok, de el voltam szánva, hogy nem teszem. Azért ígértem meg, mert különben Laurantay úr is virrasztani akart volna velem együtt és semmi szüksége se volt erre a felesleges fáradtságra.

Fel s alá jártam tehát, mint egy őr, a mi egy katonára nézve egészen nem volt újság. Óvatságból övembe dugtam a két pisztolyt, a melyet magamhoz vettem a hintóból, azt gondolván, hogy talán nem lesznek feleslegesek.

Erősen fel is tettem magamban, hogy ellent fogok állni az álomnak, noha a szempilláimat nagyon nehezeknek éreztem. Néha, mikor a lábaim már nagyon elzsibbadtak, leheveredtem a kunyhó mellé, de a szemem és a fülem folyvást nyitva volt.

Nagy sötétség uralkodott, jóllehet az alatt járó párák lassankint felemelkedtek a magasabb rétegekbe. Egyetlen hasadás se volt a sűrű fátyolon, sehol se ragyogott egyetlen csillag se. A hold csaknem egyszerre nyugodott le a nappal. Sehol se látszott fény az egész térségen.

Mindazonáltal a láthatárt nem lepte köd. Ha akár az erdő mélyében, akár a síkságon valahol tüzet gyújtottak volna, bizonyára meg kellett volna látnom egy mértföldnyi távolból is.

Nem! sötét volt minden, elől, a lapály felé és hátul a sűrű erdőben, a mely rézsut nyult alá a szomszédos hegygerinczről és a viskó sarkánál szűnt meg.

Különben épp oly mély csönd, mint mély sötétség uralkodott. A legcsekélyebb szellő se háborgatta a légkör nyugalma, a mint ezt gyakran tapasztaljuk tikkasztó időben, mikor a vihar még csak villogásban se nyilatkozik.

De mégis! Hallható volt valami és ez a valami nem volt egyéb füttyölésnél, a mely a Royal Picardie ezred trombitajeleit utánozta. Az olvasó már kitalálta, hogy Delpierre Natalison erőt vett a rossz szokás. Nem füttyült kivülről senki más ebben az órában, mikor a madarak a nyár- és tölgyfák lombjai alatt aludtak.

Füttyörészve a multra gondoltam. Felmerült emlékezetemben mindaz, a mi Belzingenbe való megérkezésem óta történt: a menyegző, a melyet abban a pillanatban halasztottak el, mikor véghez kellett volna mennie; a meghiusult párbaj Grawert Ferenczczel; János úr besoroztatása; a mi kiutasításunk a német területről. Szinte előre láttam a jövő fenyegető viszontagságait: Keller János, a kinek fejére díjat tűztek ki, szökésben volt egy nehéz golyóval a lábán - a halálos ítélet súlyos golyójával...

És ha felfedezték volna őt, ha nyomorult emberek kiszolgáltatták volna, az ezer forintnyi jutalomért!... Nem! ezt nem voltam képes elhinni! János úr, bátor és elszánt ember lévén, nem tartozott azok közé, a kik elfogatják és eladatják magukat.

Mialatt e dolgok felett elgondolkoztam, éreztem, hogy a szempilláim akaratom ellenére lecsukódtak. Felegyenesedtem, nehogy az álom erőt vegyen rajtam. Szinte sajnáltam, hogy ez éjjel a természet oly nyugodt és a sötétség oly sűrű volt. Nem hallatszott semmi nesz, nem látszott sem a földön, sem az égen semmiféle világosság, a melyre a figyelmemet irányozhattam volna. Az akaraterőmet folyvást meg kellett feszítenem, hogy le ne engedjem magam győzetni a fáradtság által.

E közben az idő mult. Vajjon hány óra lehetett? Elmult-e már éjfél? Meglehet, mert az éjszák még rövidek ebben az évszakban. Nézegettem is, hogy nem pillantok-e meg az égen némi szürkület, kelet felé, a legvégső hegyek taraja fölött. Nem; még semmi se jelezte a hajnal közeledését.

Ekkor eszembe jutott, hogy napközben Luranay urral megtekintvén a földabroszt, arra az eredményre jutottunk, hogy a legvégső nevezetes város, a melyen át kell mennünk, Tann lesz, a Hessen-Nassau tartomány kasseli kerületében. Itt bizonyára módot találunk pótolni a hintót. Bármilyen székér jó lesz, hogy eljuthassunk rajta Franciaországba. Mindazonáltal még messze vagyunk Tanntól és éppen az út hosszúsága felett tűnődtem javában, mikor egyszerre megrezzentem.

Felugrottam és hallgatóztam. Úgy rémlett előttem, mintha a távolban lövést hallottam volna. Mi lehetett ez?

Csaknem közvetlenül utána második dördülés hallatszott. Nem lehetett többé semmi kétség, puska- vagy pisztolylövés volt. Sőt mintha gyorsan felvillanó fényt is láttam volna a kunyhó mögött levő sűrűségben.

Abban a helyzetben, a melyben mi voltunk a csaknem teljesen elhagyatott vidéken, mindentől lehetett félni. Ha egy csapat elmaradozott katona vagy martalócz vonul el erre, könnyen felfedezhet bennünket. És ha nem is volnának hatnál többen, hogyan védelmezhetnék magunkat?

Egy óranegyed mult el. Nem akartam felkelteni Luranay urat. Lehetséges volt, hogy valamely vadász lesett vadkanra vagy őzre. A felvillanó világosság után ítélve, az ismeretlen mintegy fél kilométernyire lehetett tőlünk.

Mozdulatlanul álltam és néztem azon irány felé. Semmi neszt se hallván többé, kezdtem megnyugodni és tűnődni a felett, vajjon nem a szemem és a fülem káprázott-e. Némelykor az ember azt hiszi, hogy ébren van, pedig alszik, s a mit valóságnak tart, csupán egy álom mulékony benyomása.

El lévén határozva küzdeni az álom ellen, fel s alá sétáltam, tudtomon kívül a legharsogóbb trombitajeleket füttyörészttem. Sőt elmentem az erdő sarkára a viskó mögött és mintegy száz lépésnyire előrehatoltam a fák alatt.

Nem sokára úgy rémlett előttem, mintha valamit mozogni hallanék a sűrűségben. Lehetséges, hogy róka vagy farkas volt. Felhúztam a pisztolyom sárkányát, hogy megtámadtatás esetén mindenre készen álljak. És oly hatalmas a szokás ereje, hogy a mint később megtudtam, még ebben a pillanatban is füttyültem, noha ez által jelenlétemet könnyen elárulhattam volna.

Egyszerre úgy véltem, hogy egy árnyékot láttam eltűnni. A pisztolyomat taláломra elsütöttem. De ebben a pillanatban egy ember egyenesedett fel előttem...

A lövés felvillanó fényénél ráismertem: Keller János volt.

XVII.

A dördülésre Lauranay úr, Mártha kisasszony és a néném felriadtak és kirohantak a viskóból. Nem is sejtették, hogy a férfi, a ki velem együtt kijött az erdőből, János úr volt, sem azt, hogy Kellerné asszonyság nyomon követett bennünket. János úr oda rohant hozzájuk, de mielőtt egy szót szólhatott volna, Mártha kisasszony megismerte és a keblére ölelte.

- János!... - suttogá.

- Igen, Mártha!... Én vagyok és az anyám!... Végre!

Lauranay kisasszony Kellerné asszonyság karjaiba borult.

De nem volt szabad elveszteni a hidegvérűséget, sem valamely vigyázatlanságot elkövetni.

- Menjünk mindnyájan a viskóba, - mondtam. - Az ön élete forog koczán, János úr.

- Hogyan... ön tudja... Natalis?

- Én és a néném mindent tudunk.

- És te, Mártha, és ön, Lauranay úr? - kérde Kellerné asszonyság.

- Mit?... Mi történt? - kiáltá Mártha kisasszony.

- Mindent meg fognak tudni, - felelém. - Menjünk a viskóba.

A legközelebbi pillanatban a kunyhóban ültünk. Ha nem láthattuk is egymást, legalább hallottuk egymás hangját. Én az ajtóban álltam és míg a beszédre figyeltem, nem szüntem meg szemmel tartani az utat.

János úr a következő eseményeket beszélte el és elbeszélését csak olyankor szakítá félbe, mikor a külső neszre figyelt.

János úr különben lihegve, szakgatottan beszélt és sűrűn lélegzett, mintha a hosszú út kifárasztotta volna.

- Kedves Mártha, - monda, - ennek be kellett következnie... és jobb nekem itt lennem, e kunyhóban,... mint az ezredemnél, Grawert ezredes parancsnoksága alatt... Grawert Ferencz hadnagy szakaszánál.

Ezután Mártha és a néném megtudták néhány szóból, mi történt Belzingenből való elutazásunk előtt: a hadnagy sértő kihívását, a párbaj kitűzését és a hadnagy elutasító levelét, miután Keller János besoroztatott a közkatonák közé.

- Igen! - monda János, - e tiszt parancsa alá kerültem. Tetszése szerint boszut állhatott rajtam, a nélkül, hogy karddal a kezemben láthatott volna maga előtt. Ah! megöltem volna ezt az embert, a ki önt megsértette, Mártha.

- János!... szegény Jánosom!... - suttogá az ifjú leány.

- Az ezred elment Bornába, - folytatá Keller János. - Itt egy hónapig a legdurvább munkát kellett végezni, a szolgálatban folyvást megaláztak, igazságtalanul büntettek, úgy bántak velem, a mint egy kutyával se volna szabad bánni!... Megfékeztem magamat!... Elszenvedtem mindent... önre gondoltam, Mártha és az anyámra és barátainkra!... Ah! mennyit szenvedtem!... Végre az ezred elindult Magdeburgba... Anyámmal itt találkozhattam újra. De itt történt az is, ezelőtt öt nappal, hogy az esthomályban, egy utcán, a hol egyedül találkoztam

vele, Grawert Ferencz hadnagy, miután szitkokkal elhalmozott volna, rám vágott a korbácsával!... Ezt nem bírtam elviselni!... Rá rohantam és én is kezet emeltem rája...

- János!... Szegény János! - suttogá ismét Mártha kisasszony.

- Veszve voltam, ha nem sikerül menekülnöm, - folytatá János úr. - Szerencsémre anyámat a fogadóban találtam, a melyben lakott... Nehány percz alatt felcseréltem egyenruhámat egy paraszt öltönyre és elhagytam Magdeburgot. Más nap megtudtam, hogy a haditörvényszék kimondta rám a halálos ítéletet... Jutalmat tűztek ki a fejemre... - Ezer forintot kap, a ki feljelen!... Hogyan fogok menekülhetni? Magam se tudtam... De élni akartam, Mártha... élni akartam, hogy mindnyájukat viszontláthassam.

E pillanatban János úr félbeszakítá a szavait.

- Nem hallani valamely neszt?... - kérdé.

Kilopóztam a viskóból. Az út teljesen elhagyatott volt. Lehajoltam és a fületem a földre illesztettem. Az erdő felől semmi gyanus neszt se hallatszott.

- Semmit se hallok, - mondtam, mikor a kunyhóba visszatértem.

- Elindultam anyámmal, a szász területen keresztül, remélvén, hogy veletek találkozhatunk, - folytatá János. - Azért mertük azt remélni, mert az anyám ismerte a rendőrség által számotokra kijelölt úti irányt... Legtöbbnyire éjjel utaztunk, a magános házaknál vásároltunk élelmiszereket, kerültük a városokat és inkább csak a falukon haladtunk át... egy faluban olvastam a hirdetést is, a mely díjat tűzött ki a fejemre.

- Mi ezt a hirdetést Gothában olvastuk a nénémrel! - mondtam.

- Célom az volt, - folytatá János úr, - hogy eljussak Thüningiába, mert úgy számítottam, hogy nektek még itt kell lennetek!... Ezenfelül itt nagyobb biztonságban is érezhettem magamat. Végre a hegyek közé értünk!... Ön jól tudja, Natalis, milyen nehéz út ez, hiszen nagy részét önnek is gyalog kellett megtenni...

- Valóban, úgy van, János úr, - viszonzám. - De kitől tudhatta ön meg...

- Tegnap este, mikor a Gebauer szoroshoz értünk, az úton egy összetört hintót találtunk. Megismertem Luranay úr kocsiját... Valamely szerencsétlenségnek kellett történni... Nem esett-e önöknek bajuk?... Ah! mily aggodalmak gyötörtek... Anyámmal együtt egész éjjel gyalogoltunk. Hajnalkor el kellett rejtőznünk.

- Elrejtőzni? - kérdé a néném. - Miért... Talán nyomozták önöket?

- Úgy van, - felelé János úr. - Három gazember nyomozott, a kikkel a Gebauer szoros tövében találkoztunk: Buch orvvadász a két fiával, Belzingenből. Már Magdeburgban is láttam őket a hadsereg nyomában sok más hozzájuk hasonló tolvajjal és martalócczal. Kétségkívül tudták, hogy ezer forintot kereshetnek, ha a nyomomat követik... Meg is tették és ma éjjel, alig két órája, megtámadtak bennünket, fél mérföldnyire innét... az erdőszélen...

- E szerint az a két lövés, a melyeket hallani véltem... - kérdém.

- Az ő fegyverük lövése volt, Natalis. A kalapomat egy golyó furta keresztül. Mindazonáltal anyámmal egy sűrűségben huzzuk meg magunkat és így menekülhettünk meg e nyomorultak elől!... Azt kellett hinniök, hogy visszafordultunk, mert ők is visszatértek a hegyek felé!... Mi aztán folytattuk az útunkat a síkság felé és az erdőszélen, Natalis, megismertem önt a füttyöléséről...

- És én önre lőttem, János úr!... Egy embert látván előbukkanni...

- Sebaj, Natalis! de lehetséges, hogy az ön lövését meghallották... ennek következtében azonnal útnak kell indulnom...

- Egyedül?... - kiáltá Mártha kisasszony.

- Nem! együtt fogunk elindulni, - viszonzá János úr, - és ha lehetséges, nem is válunk el egymástól, mielőtt a franczia határt el nem értük. A határon túl is elég idő lesz az elválásra, a mely talán nagyon soká fog tartani.

Mindent tudtunk, a mit tudnunk kellett. Tudtuk, mily veszélyben forogna János úr élete, ha Buch orvvadász és a fiai a nyomára akadnának. Kétségkívül védekeznénk e nyomorultak ellen! De vajjon mi lenne e küzdelem eredménye, ha Buchék még néhány gazember kíséretében támadnának, a milyenek oly nagy számmal csavarognak e vidéken?

János urat néhány szóval értesítettük mindarról a mi Belzingenből való elindulásunk óta történt és arról is, hogy mily kedvező körülmények közt jutottunk el a Gebauer szorosig.

Most azonban a lovak és a kocsi hiánya miatt nagy zavarba kerültünk.

- Minden áron kocsit kell szerezni, - mondá János úr.

- Remélem, hogy Tannban találunk lovakat, - mondá Luranay úr. - De mindenesetre, ne maradjunk tovább e viskóban, kedves János, Buch és fiai megint visszatérhettek erre... Fel kell használnunk az éjszakát...

- Képes lesz ön velünk jönni, Mártha? - kérdé János úr.

- Készen állok az indulásra! - mondá Luranay kisasszony.

- És te anyám, a ki máris annyi fáradságot álltál ki?

- Induljunk, fiam! - felelé Kellerné asszonyság.

Annai élelmiszerünk még volt, a mennyivel eljuthatunk Tannig: így majd nem kell állomást tartanunk a falukban, a hol Buch és fiai is megfordulhatnak vagy máris megfordulhattak volna.

Elindulás előtt a következőkben állapodtunk meg. Nem fogunk egymástól elválni mindaddig, míg az együttmaradás nem lesz veszélyes. Persze, a mi Luranay úrra, Mártha kisasszonyra, a nénémre és rám nézve aránylag könnyű volt, miután útleveleink a franczia határig védelmet nyújtottak, az sokkal nehezebb lehet Kellerné asszonyságra és fiára nézve. Ennélfogva óvatosságból nem is szabad bemenniök a városokba, a melyeken nekünk, a rendőrség utasításánál fogva át kell mennünk. Ilyen esetekben meg fogják kerülni a városokat és másik oldalon csatlakoznak ismét hozzánk. Ily módon talán nem lesz lehetetlen együtt utaznunk.

- Induljunk tehát, - mondám. - Ha sikerül lovakat vásárolnom Tannban, ez által sok fáradságtól fogjuk megkímélni Kellerné asszonyságot, Mártha kisasszonyt, a nénémet és Luranay urat. A mi pedig minket illet, János úr, mi nem ijedünk meg néhány napi gyaloglástól és néhány éjszakától a csillagos ég alatt, és ön meg fogja látni, hogy milyen szépek azok a csillagok, a melyek Franciaország felett ragyognak.

Ezzel mintegy húsz lépésnyire előre mentem az úton. Éjfél után két óra volt. De már érezni lehetett a hajnal első szürkületét a hegyek taraja felett.

Látni még ugyan semmit se lehetett, de hallani igen. Megfeszített figyelemmel hallgatóztam. A lég oly nyugodt volt, hogy egy lépés neszt is meg kellett volna hallanom akár a sűrűségből, akár az útról.

Semmi... Ebből azt kellett következtetnem, hogy Buch és fiai Keller János nyomát veszítették.

Elhagytuk a kunyhót. Én magammal vittem mindent, a mi élelmiszerünkből fenmaradt és ez bizony nem képezett nagy csomagot. Két pisztolyunk közül az egyiket átadtam János úrnak és a másikat megtartottam. Alkalmilag majd tudni fogjuk, hogyan használjuk.

E perczben, János úr megfogta Laurantay kisasszony kezét és meghatott hangon így szólt hozzá:

- Mártha, mikor önt nőül akartam venni, ura voltam az életemnek... most már csak szökevény vagyok, a kit halálra ítélték!... Nincs többé jogom az ön életét az enyééhez fűzni!...

- János, - felelé Mártha kisasszony, - az Isten előtt egymáséi vagyunk... Az Isten vezéreljen bennünket!...

XVIII.

Csak néhány szót fogok mondani első két napi utazásunkról, Kellerné asszonysággal és fiával. Thüningia területét elhagytuk a nélkül, hogy kellemetlen találkozásunk lett volna.

Különben folyvást nagy izgatottságban levén, sebesen gyalogoltunk. Úgy látszott, mintha a fáradság nem férközhetne hozzánk. Az ember azt hihette volna, hogy Kellerné asszonyság és Mártha kisasszony jó példával akarnak elől járni. Mérséklésre kellett őket inteni. Rendszerint négy órai gyaloglás után egy óráig pihentünk, s ily módon az ember jókora utat tesz meg reggeltől estig.

A nem éppen termékeny vidéket sok tekervényes vízmosás szelte át és füzek és nyárfák látszottak mindenfelé. Szóval a Hessen-Nassau tartomány e része, a melyből később a kasseli kerületet alakították, meglehetősen lakálytalannak mutatkozott.

Átmentünk a schmalkaldeni kerületen is, igen kedvező idővel. Az ég borus volt és kelet felől friss szellő lengedezett. Mindamellettt útítársaink meglehetősen fáradtak voltak, mikor végre augusztus 24-én, miután a thüningiai hegyektől fogva közel negyven kilométernyire utat hagytunk volna hátra, Tann elé értünk.

Itt János úr és az anyja, a megállapodás szerint elvált tőlünk. Czélszerűbb volt János úrnak elkerülnie a várost, a hol könnyen ráismerhetnek és az olvasó tudja, mi lett volna ennek az eredménye.

Elhatároztuk, hogy másnap reggel nyolcz óra tájban a fuldai uton fogunk találkozni. Ha nem jelennénk meg pontosan a kitűzött időben, ez annak volna tulajdonítható, hogy a ló és kocsis vásárlása hosszabb időt vesz igénybe, mint hittük. De Kellerné asszonyságnak és a fiának semmiesetre se szabad bemenni a városba. És ez nagyon okos elhatározás volt, mert az úgynökök ugyancsak szigorúan vizsgálták meg az útleveleinket. Szinte azt hittem, hogy le fogják tartóztatni a kiutasított idegeneket. Meg kellett mondanunk hogyan utazunk, mily körülmények közt vesztettük el a hintónkat stb.

De ez mindazonáltal hasznunkra vált. Az egyik ügynök, jutalom reményében ajánlkozott, hogy érintkezésbe tesz bennünket egy lócsiszárral. Ajánlatát elfogadtuk. Miután Laurantay úr, a ki nagyon jól beszélt németül, Mártha kisasszonyt és a nénémet a fogadóban elhelyezte volna, azonnal eljött velem a lócsiszárhoz.

Utazó hintóról szó se volt. Be kellett érnünk egy ponyvával fedett kétkerekű talyigával és egyetlen lóval. Szükségtelen megjegyezmem, hogy Laurantay úr kénytelen volt a lóért kétszeres és a talyigáért háromszoros árt fizetni.

Másnap reggel nyolcz órakor az országúton találkoztunk Kellerné asszonysággal és a fiával, a kik egy nyomoruságos korcsmában töltötték az éjszakát. János úr egy széken aludt. Kellerné asszonyság ellenben mégis ledőlhetett egy szalmazsákfelére. Laurantay úr és kisasszony, Kellerné asszonyság és Irma felültek a talyigára, a hol némi élelmiszereket helyeztem el, a melyeket Tannban vásároltunk. Ha jól összeszorunkodtunk még egy ötödik hely is maradt János úr számára, felajánlottam neki, de nem fogadta el. Végre aztán abban állapodtunk meg, hogy felváltva foglaljuk el ezt a helyet, de legtöbbnyire mind a ketten gyalogoltunk, nehogy a lovat nagyon kifárasztjuk. Ezuttal lovak dolgában nem válogathattam. Áh! szegény belzín-gen állataink!

26-án este Fuldába érkeztünk, miután már messziről megpillantottuk volna a székesegyház kupoláját és egy magaslaton a francziskánusok kolostorát. 27-én átmentünk Schlinchternen, Sodonon, és Salmünsteren, a Salza és Kinzig egyesülésénél. 28-án Gelnhausenbe érkeztünk és ha a saját multságunk kedvéért utazunk, meg kellett volna látogatnunk az itteni régi várat, a melyben, mint azóta hallottam, valaha Barbarossa Frigyes lakott. De körülbelül szökevények lévén, egyéb dolgunk volt.

A talyiga nem haladt olyan gyorsan, mint óhajtottam volna, mert az út rossz karban volt tartva és főleg Salmünster környékén végtelen mocsaras erdőségeken vonult keresztül. A ló csak lépésben mehetett, a mi valóban nyugtalanító késedelmeket vont maga után. Tizenhárom nap óta voltunk úton. Hét nap múlva útleveleink érvényessége megszűnik.

Kellerné asszonyság nagyon fáradt volt. Mi történik, ha az ereje elhagyja, ha hátra kell őt hagynunk valamelyik városban vagy faluban. A fia nem maradhatna vele, de ha maradhatna sem engedné, hogy maradjon. János úr halálos veszedelemben forog mind addig, míg a franczia határ nem lesz közte és a porosz ügynökök közt.

Mennyi bajba került, míg keresztül vergődünk azon az erdőségen, a mely a Kinzigtól a hessen-darmstadti hegyekig terjed! Azt hittem, hogy már soha se jutunk át a folyam tulsó partjára és míg gázlót találtunk is, sok időt kellett elvesztegetnünk.

Végre 29-én a talyiga megállt csekély távolságra Hanau előtt. Az éjszakát e városban kellett töltenünk, a mely szinte hemzsegett a katonaságtól. Miután János úrnak és anyjának hosszú utat kellett volna tenniök, hogy a várost megkerüljék, Laurantay úr és Mártha kisasszony náluk maradtak a talyigában. Én a nénémmel bementem a városba, élelmiszereket vásárolni. Másnap, 30-án találkoztunk azon az országuton, a mely a wiesbadeni kerületet vágja át. Deltájban elkerültük Offenbach városkát és este majnai Frankfurtba értünk.

E nagy városról nem mondhatok egyebet, mint hogy a folyam jobb partján fekszik és nagyon sok zsidó lakik benne. Miután a Majnán Offenbachnál keltünk át, az ottani kompon, egyenesen a Mainzba vezető útra jutottunk. Kénytelenek voltunk Frankfurtba bemenni az útlevelek láttamozása végett s e formáság megtörténte után ismét visszatértünk János úrhoz és az anyjához. Ezen éjjelre tehát nem kellett elválnunk egymástól, a mi mindig kínos pillanatot szerzett mindnyájunknak. De a mit még inkább méltányoltunk, az volt, hogy Sachsenhausenben, a Majna balpartján, ámbár szerény, de igen tisztességes éjjeli szállást találtunk.

A közös vacsora után mindenki sietett ágyába jutni, csupán én és a néném tettünk még némi bevásárlásokat.

Irma a péknél a következőket hallotta néhány embertől, a kik Keller János közkatonáról beszélgettek. Azt regélték, hogy a szökevényt Salmünster környékén elfogták, sőt az elfogás legapróbb részleteit is tudták. Ez valóban igen multságos lett volna, ha e pillanatban kedvünk lett volna tréfálni.

De ennél sokkal komolyabb volt az, hogy beszéltek a Keller János ezrede legközelebb várható megérkezéséről is. Az ezred Frankfurtból Mainzon át Thionville felé volt előnyomulandó.

Ha e hír igaz volt, akkor Grawert ezredes és a fia ugyanazon az úton fognak Franciaország felé menni, a mely a mi számunkra jelöltetett ki. A lehető találkozásra való tekintettel, nem lenne-e czélszerű úti irányunkat megváltoztatni és lekerülni dél felé, ha mindjárt azt kockáztatnók is, hogy a porosz rendőrség által kitűzött városokat elkerülve, kompromittáljuk magunkat?

Másnap, 31-én közöltem János úrral ezt a rossz hírt. Felkért, hogy ne szóljak felőle az anyjának, se Mártha kisasszonynak, a kiknek már úgylis bőven kijutott az aggodalmakból.

Mainzon túl majd meglátjuk mit határozunk és hogy szükséges lesz-e egymástól elválnunk a határszélig. Ha sietünk, talán sikerül hátrahagynunk a Grawerték ezredét és hamarabb elérnünk Lotharingiát.

Reggel hat órakor elindultunk. Szerencsétlenségünkre az út nehéz és fárasztó volt. Frankfurton túl mindjárt erdőkön kellett átmennünk. Ezenkívül néhány órai késést okozott Höchst és Hochheim városok megkerülése, a melyre azonban el kellett szánnunk magunkat, mert e városok tele voltak átvonuló katonasággal s hadiszeres szekerekkel. Már szinte magam előtt láttam a perczet, mikor ócska talyigánkat és sovány gebénket is lefoglalják kenyér és élelmiszer fuvarozásra. Noha Frankfurt nincs messzebb Mainztól 38 kilométernyinél, mégis csak 31-én este értünk oda.

Érthető, hogy Kellerné asszonyságnak és a fiának legnagyobb érdekében állt volna Mainzot elkerülni. E város a Rajna bal partján fekszik, a Majna torkolatánál, szemben Cassel külvárossal, a melylyel hatszáz lábnyi hosszú hajóhid köti össze.

A Franciaországba vezető utakra csak úgy lehet eljutni, ha az ember átkel a Rajnán, akár a város felett, akár a város alatt, ha ugyan nem akar átmenni a hídon.

Elindultunk tehát kompot keresni, a mely átszállítsa János urat és az anyját. Hasztalan. A komp a felsőbb katonai hatóság parancsa következtében beszüntette a közlekedést.

Este nyolcz óra volt. Valóban nem tudtuk, mit tegyünk.

- De nekem anyámmal együtt végre mégis át kell kelnem a Rajnán! - mondá Keller János.

- Hol és hogyan? - viszonzám.

A mainzi hidon, ha másutt nem lehetséges.

A következő tervben állapodtunk meg:

János úr felöltötte a köpenyemet és belecsavarta magát tetőtől talpig. Aztán megfogta a ló kantárszárát és elindult a casseli kapu felé.

Kellerné asszonyság, a talyiga fenekén huzta meg magát, az utazó ruhák alatt. Laurantay úr és kisasszony, Irma és én a két kocsipadot foglaltuk el. Így közeledtünk a bemohosodott téglákból épült régi bástyákhoz és a talyiga megállt a hidfőnél.

Itt nagy tolongás uralkodott, mert e napon vásár volt Mainzban és a vásárosok hazafelé igyekeztek. János úr az alkalommal rendkívüli lélekjelenlétet tanúsított.

- Az útleveleiket adják elő! - kiáltott ránk.

Átadtam neki az iratokat, a melyet ő maga nyújtott át az őrállomás parancsnokának.

- Kik ezek az emberek? - kérdék tőle.

- Francziák, a kiket a határra kísérek.

- És kicsoda ön?

- Nevem Friedel Miklós. Fuvaros vagyok Höchstben.

Útleveleinket szigorú pontossággal vizsgálták meg. Noha teljesen rendben voltak, mégis elképzelhető, milyen aggodalmak szorították össze a szívünket.

- Ezen útlevelek érvényessége már csak négy napig tart! - jegyzé meg az őrállomás parancsnoka. - Ezen embereknek tehát négy nap mulva túl kell lenniök a német területen.

- Túl lesznek rajta, - felelé Keller János, - de nincs vesztegetni való időnk.

- Tovább!

Fél óra mulva túl voltunk a Rajnán és elszállásoltuk magunkat a *Hotel Anhaltban*, a hol János úr tovább játszotta a fuvaros szerepét. Hanem azért a Mainzba való bevonulásunkat soha se fogom elfeledni.

Ilyen a világ! Mennyire másféle fogadtatásban részesültünk volna két hónap mulva, miután Mainz októberben megadta magát a francziáknak! Mily öröm lett volna ránk nézve itt a földieinkkel találkozni! Milyen szívesen fogadtak volna nem csak bennünket, a kiket a francia területről kiutasítottak, de Kellerné asszonyságot és a fiát is, ha megtudták volna életük történetét! És ha mindjárt hat hónapig, nyolcz hónapig kellett is volna e városban maradnunk, nos hát, derék ezredeinkkel együtt és a katonai becsület teljes megóvása mellett tértünk volna vissza hazánkba!

De hiába! az ember nem érkezik akkor, mikor akarná, és miután megérkezett, a földolog az, hogy el is mehessen a tetszése szerint.

Kellerné asszonyság, Mártha kisasszony és Irma elfoglalták szobájukat a *Hotel Anhaltban*, János úr a lovát látta el, én pedig Lauranay úrral kimentem híreket hallani.

A legczélszerűbb volt helyet foglalni valamelyik sörházban és elkérni a legujabb hirlapokat. Valóban érdemes is volt megtudni, mi történt Franciaországon, útrakelésünk óta. A borzasztó augusztus 10-ke óta, mikor a Tuillériákat megostromolták és a svájcz testőrséget lemészárolták, a királyi család a Templebe záratott és XVI. Lajos ideiglenesen felfüggesztetett királyi méltóságától!

Ezek oly tények voltak, a melyek csak siettethették, hogy a szövetséges seregek megszállják a francia területet.

De az egész Franciaország is készen állt, visszaverni az inváziót.

Még mindig három hadsereg létezett: éjszakon Luckneré, a középen Lafayetteé és délen Montesquieué. Dumouriez még akkor Luckner alatt szolgált, mint alvezér.

De - és ez a hír csak három napos volt, - Lafayette, néhány társa kíséretében az osztrák főhadiszállásra ment, a hol tiltakozása daczára, letartóztatták és úgy bántak vele mint hadi fogollyal.

Ebből megítélhető, milyen érzelmeket tápláltak ellenségeink minden iránt, a mi francia volt, és megítélhető az is, milyen sors várt volna ránk, ha a katonai ügynökök útlevél hiányában elfogtak volna bennünket.

Igaz, hogy nem kellett elhinni mindent, a mit az ujságok irtak. A dolgok valódi állása az utolsó órában a következő volt:

Tudva levő dolog, hogy Dumouriez, az éjszaki és a központi hadseregek főparancsnoka a legvitézebb katonák közé tartozott. A német császár és a porosz király Mainzba mentek, mert a legelső csapásokat ellene akarták intézni. A szövetségi hadsereget a braunschweigi herczeg vezényelte. E seregeknek rendeltetésük volt, miután az Ardenneken keresztül betörték Franciaországba, a chalonsi úton előnyomulni Páris felé. Hatvanezer poroszból álló hadoszlop Luxenburgon keresztül Longwy ellen indult. Harminczhatezer osztrák, két csapatban, Clairfayt és Hohenlohe herczeg vezénylete alatt a porosz hadsereg két szárnyát fedezte. Ilyen borzasztó tömegek fenyegették Franciaországot.

Ezeket a dolgokat, a melyekről csak később értesültem, azért mondom el most, mert érthetővé teszik a helyzetet.

Dumouriez Sedanban volt huszonháromezer emberrel. Kellermann, a kit Luckner helyére neveztek ki, Metzét tartotta megszállva húszezer emberrel. Custine Landauban állt tizenötezer katonával, Biron Elzászban harmincezerrel, hogy a szükség szerint akár Dumouriezvel, akár Kellermannal egyesülhessenek.

Végre a hírlapok legutolsó hírei szerint a poroszok bevették Longwytt, ostromzár alá fogták Thionvillet és a hadsereg zöme előnyomult Verdun felé.

Visszatértünk a fogadóba és mikor Kellerné asszonyság a történetekről értesült, határozottan vonakodott elvesztegettetni velünk huszonnégy órát Mainzban, noha e pihenőre nagy szükség lett volna. Reszketett attól a gondolattól, hogy a fiát felfedezhetnék. Ennélfogva másnap, szeptember elsején útnak indultunk. Körülbelül tizenkét mértföldnyi távolság volt még köztünk és a francia határ közt.

A lovunk, bármit tettem is, nem ment sebesen. Pedig mennyire sürgetett bennünket az idő! Csak estefelé pillantottuk meg egy hegyen egy régi vár romjait. A hegy alatt Kreuznach feküdt, a koblenzi kerület jelentékeny városa a Nahe partján, a mely, miután 1801-től fogva a francziáké volt, 1815-ben megint porosz kézre került.

Másnap Kirn mezővárosba értünk és huszonnégy órával később Birkenfeldbe. Szerencsére, el levén látva élelmiszerekkel, elkerülhettük e kisebb városokat, a melyek úti irányunkba nem voltak bejegyezve. De éjjeli szállásul be kellett érünk a talyigával és az ilyen körülmények közt töltött éjszakák nagyon kínosak voltak.

Ugyanez történt szeptember 3-án este is. Másnap éjfélkor letelt a határidő, a melyet a német terület elhagyására engedélyeztek. És még két napi járóföld választott bennünket a határszáltól! Mi történik velünk, ha a porosz ügynökök el találják bennünket fogni, érvénytelen útlevéllal a zsebünkben?

Talán lekerülhettünk volna dél felé, Sarrelouis irányában, a mely a legközelebb fekvő francia város volt. De ezzel azt kockáztattuk volna, hogy a Thionville ostromzárolásának erősítésére siető porosz csapatok kezébe kerülünk. Előnyösebbnek látszott inkább a hosszabb út választani e veszedelmes találkozás elkerülése végett.

Utóvégre is jó erőben és egészségben és már csak néhány mértföldnyire voltunk a határtól. Hogy mink, tudniillik Luranay úr és kisasszony, a néném s én szerencsésen eljutottunk idáig, ebben nem volt semmi rendkívüli. De Kellerné asszonyságról s a fiáról el kellett mondani, hogy a szerencse kedvezett nekik. Mikor Keller János találkozott velünk a thüringiai erdőben, bizony nem hittem volna, hogy a francia határon szoríthassunk kezét egymással.

Mindazonáltal igyekeznünk kellett elkerülni Saarbrückent, nem csak János úr és az anyja érdekében, de a magunkéban is. Ez a város hihetőleg inkább a börtönben, mint a fogadójában kínált volna meg vendégszeretetével.

Egy fogadóban szálltunk meg tehát, a melynek rendes vendégei aligha lehettek legelső minőségűek. A fogadós egyszerűen többször gyanus szemeket vetett ránk. Sőt úgy rémlett előttem, mintha elindulásunk pillanatában néhány szót váltott volna egy kisebb szobában tartózkodó egyénnel, a kiket azonban mink nem láthattunk.

Végre 4-én reggel elindultunk azon az úton, a mely Thionville és Metz közt fekszik és elhatároztuk, hogy szükség esetén egyenesen ezen utóbbi nagyváros felé tartunk, a melyet akkoriban a francziák tartottak megszállva.

Mily kínos utazás volt ez azon a sok apró erdőn keresztül, a mely az egész vidéket ellepi! A szegény gebe már alig birt menni. Délután két óra tájban kénytelen is volt mindenki leszállni a talyigáról egy bokros part tövében. Csupán Kellerné asszonyság maradt a kocsin, mert nagyon fáradtnak érezte magát.

Lassan gyalogoltunk. Én a lovat vezettem a kantárszáránál fogva. A néném mellettem gyalogolt. Laurantay úr, Mártha kisasszony és János úr valamivel hátrább jöttek utánunk. Kivülünk senki se volt az egész úton. Balról a távolban tompa ágyudörgés hallatszott. Ezen az oldalon, Thionville falai alatt, kétségkívül folyt a harcz.

Egyszerre jobbról egy lövés dördült el. A lovunk halálosan megsebesülve lerogyik és eltöri a talyiga két rúdját. Ugyanebben a pillanatban kiáltások hangzanak:

- Végre kezünkbe kerültek!

- Igen! ez csakugyan Keller János.

- A mienk az ezer forint!

- Még nem! - kiáltá János úr.

Egy második lövés dördült el. Ezuttal János úr lőtt és egy ember rogyott le a földre, a lovunk mellé.

- Ah!... a Buchék! - kiáltá János úr.

- Nos hát bánjunk el velük! - viszonzám.

Ezek a gazemberek csakugyan szintén abban a korcsmában voltak, a hol az éjszakát töltöttük. Miután a fogadóssal néhány szót váltottak volna, elindultak a nyomunkon.

De a három közül már csak kettő volt életben, az apa és a fiatalabbik fiú. Az idősebbik, a kinek a golyó a szívébe furódott, már kiadta a lelkét.

Most tehát e kettő ellen a harcz egyenlő lesz. A küzdelem különben nem tartott soká. Most én vettem célba a Buch fiút, de csak megsebezni tudtam a nyomorultat. Ekkor, látván hogy a fogás nem sikerült, apjával együtt berohantak az út bal oldalán levő cserjésbe és elszaladtak oly gyorsan, a mint a lábaik birták.

Utánuk akartam sietni. János úr megakadályozott. Talán nem helyesen tette.

- Nem! - mondá, - a legsürgősebb dolgunk az, hogy átlépjük a határt. Előre!... Előre!

Nem lévén többé lovunk, ott kellett hagynunk a talyigát. Kellerné asszonyság kénytelen volt kiszállni és a fia karjára támaszkodni.

Még néhány óra - és útleveleink többé nem fognak bennünket megvédelmezni!

Így gyalogoltunk, míg az éjszaka be nem állt. A fák alatt töltöttük az éjszakát és élelmiszeireink végmaradványaiból éltünk. Végre másnap, szeptember 5-én este felé átléptük a határt.

Igen! csakugyan a francia földet taposták lábaink valahára, de a francia földet idegen katonaság tartotta megszállva!

XIX.

A végéhez közeledtünk tehát e hosszú utazásnak, a melynek megtevésére a hadüzenet kényszerített bennünket. Végnélküli fáradalmak, ha talán nem is éppen rendkívüli veszélyek árán tettük meg ezt a kínos utat. Két vagy három eset kivételével - többek közt, mikor a Buchék megtámadtak bennünket - életünk és szabadságunk soha se forgott veszélyben.

A mit magunkról mondok, ráillik János úrra is, ama pillanattól fogva, mikor a thüringiai hegyek innenső oldalán hozzánk csatlakozott. Most már csak Németalföld valamelyik városába kellett eljutnia, a hol teljes biztonságban várhatja be az események kibonyolódását.

De a határvidék az ellenséges seregek birtokában volt. Az egész vonalon, a mely az argonnei erdőig terjed, osztrákok és poroszok álltak és a tovább utazás épp oly veszélyes volt, mintha a potsdami vagy brandenburgi kerületeken kellett volna átmennünk. A mult fáradalmai után a jövő sokkal komolyabb veszélyeket tartott fenn számunkra.

Sokszor megtörténik, hogy az ember azt hiszi, hogy már megérkezett, holott még alig indult útnak.

Valósággal csak néhány mértföldnyi utat kellett tennünk, hogy túl legyünk az ellenség előőrsein. De mennyire meg fog nyúlni ez az út a mellőzhetetlen kitérések és kerülők következtében!

Talán czélszerűbb lett volna az éjszaki vagy déli Lotharingián keresztül visszatérnünk Franciaországba. De csaknem teljesen ki lévén fosztva minden élelmiszerből és nem remélhetvén, hogy kocsit, lovat sikerül szereznünk, nagyon fontolóra kellett vennünk a dolgot, mielőtt ily kerülőt kockáztatnánk.

Ezt az indítványt meg is vitattuk Laurantay úrral és János úrral és miután a mellette és az ellene szóló érveket alaposan megvizsgáltuk volna, úgy hiszem jól cselekedtünk, hogy elvetettük.

Este nyolcz óra volt, mikor a határra értünk. Előttünk nagy erdőségek terültek el, a melyekbe nem lett volna tanácsos behatolnunk éjszaka idején.

Megállapodtunk tehát; pihenőt tartani reggelig. Az eső nem esett ugyan a magas fensíkon, de szeptember elején a csípős hideg nem igen szokta kimélni az embert.

Tüzet gyújtani nem lett volna tanácsos olyan szökevényeknek, a kik észrevétlenül akarnak átosonni. Amennyire lehetett meghuztuk magunkat egy bükkfa legalsó ágai alatt. A mi élelmiszert meg tudtunk menteni a talyigából, kenyeret, hideg sültet, sajtot, mind kiraktuk a térdeinkre. Egy patakából friss vizet merítettünk és néhány csöpp égettborral vegyítettük. Aztán néhány órai pihenést engedvén Laurantay úrnak, Kellerné asszonyságnak, Mártha kisasszonynak és Irmának, János úrral együtt letelepedtünk mintegy tíz lépésnyi távolságban.

János úr gondolatokba merült és eleinte nem beszélt. Nem háborgattam őt elmélkedésében, de végre megszólalt...

- Figyeljen rám, Natalis, és ne feledje el, a mit mondani fogok. Nem tudhatjuk mi fog történni és főleg velem. Lehetséges, hogy kénytelen leszek menekülni... Nem akarom, hogy az anyám önt elhagyja. A szegény asszony teljesen ki van merülve és nem engedhetem, hogy engem kövessen, ha önöktől el kellene válnom. Láthatja, mennyire elgyöngült bátorsága és lelki ereje daczára. Önre bízom őt tehát, Natalis, valamint Mártát is, tehát mindazt, a mi legkedvesebb előttem e világon.

- Számolhat rám János úr, - viszonzám. - Remélem, hogy semmi se fog többé bennünket egymástól elválasztani!... De ha az mégis megtörténnék, meg fogok tenni mindent, a mit ön oly embertől várhat, a ki önnek feltétlen híve!

János úr megszorítja a kezemet.

- Natalis, folytatá, ha engem elfognak, nem lehet kétség sorsom felől. Velem hamarosan elbánnak. Ekkor jusson eszébe, hogy az anyámnak soha se szabad többé visszatérni Poroszországba. Ő a házassága előtt francia nő volt. Többé nem levén se férje, se fia, abban az országban kell befejezni életét, a melyben született.

- Ön azt mondja, hogy francia volt, János úr? Mondja inkább, hogy még most is az, és hogy a mi szemeinkben soha se szűnt meg francia lenni.

- Igaza van, Natalis. Ön tehát el fogja őt kísélni Picardiába, a melyet soha se láttam és a melyet annyira szerettem volna látni. Reméljük, hogy anyám boldogság hiányában fel fogja ott találni a nyugalmat, a mely őt annyira megilleti. Mennyit kellett e szegény asszonynak szenvednie e földön!

- És vajjon János úrnak nem jutott-e bő rész a földi szenvedésekből?

- Ah! ez az ország! - folytatá. - Ha itt együtt meghuzhattuk volna magunkat Márhával és az anyámmal, mily boldog életet élhattunk volna és mily hamar elfeledtük volna gyötrelmeinket! De nem bolondság-e tőlem e dolgokra gondolni, mikor szökevény vagyok, a kit a halál akármelyik pillanatban utólérhet?!

- Ohó! János úr, ne beszéljünk így. Még nem fogták el önt és nagyon csodálkoznám rajta, ha ön az az ember volna, a ki könnyű szerrel el hagyja magát fogatni.

- Nem, Natalis... bizonynyal nem... legyen róla meggyőződve, hogy küzdeni fogok mindvégig.

- És én a segítségére leszek, János úr.

- Tudom! Ah barátom, hadd öleljem meg őt. Most történik először, hogy francia embert szoríthatok karjaim közé, francia földön.

- Nem utolszor lesz! - felelém.

Nem! a bizalom nem csökkent bennem, sok viszontagságunk daczára sem. Nem hiába tartottak Grattepancheban a legnyakasabb picardiainak.

E közben az éj előrehaladt. János úrral felváltva kissé pihentünk. Oly sötét volt a fák közt, hogy az ördög a saját fiát sem ismerte volna meg. Pedig az ördög nem lehetett messze a hálóival. Hogy még nem fáradt bele, annyira gyötörni ezt a szegény világot! Mialatt őrt álltam, folyvást hallgatóztam. - Gyanusnak tartottam a legcsekélyebb neszt is. Ebben az erdőben félni lehetett, ha nem is a katonáktól, legalább a martalóczoktól. Ezt tapasztaltuk a Buch-féle eset alkalmával.

Szerencsétlenségre a két Buch megmenekült előlünk. A legelső gondjuk bizonynyal az volt, hogy újból megtámadhassanak bennünket és e czélból kétségkívül egyesültek néhány magukszórrú tolvajjal, a kikkel majd megosztoznának az ezer forintot!

Ezekre a dolgokra gondoltam - és ez tartott ébren. Az is eszembe jutott, hogy ha János úr ezrede huszonnégy órával utánunk hagyta el Frankfurtot, eddig már szintén átléphette a határt. Vajjon nem lehetett-e ez esetben valahol a szomszédságunkban, az argonnei erdőben?

Ezek az aggodalmak kétségkívül túlzottak voltak. De hiszen mindig ez az eset áll elő, mikor az elme nagyon fel van izgatva. Nálam most éppen így állt a dolog. Lépéseket véltem hallani a fák közt. Árnyékokat véltem látni a sűrűségben. Nem kell mondanom, hogy az egyik pisztoly

ugyan János úrnál, de a másik az én övemben volt és mindketten erősen el voltunk határozva, hogy senkit sem engedünk magunkhoz közelíteni.

Végre az éj elmúlt minden riadalom nélkül. Igaz, hogy több ízben hallottunk trombita- és dobszót, főleg hajnal táján, mikor a dobosok az ébresztőt verték. E hangok nagyrészt dél felől jöttek s ez a körülmény arra vallott, hogy abban az irányban csapatok táboroztak.

Valószínűleg osztrák katonák voltak, a kik a kitűzött perczet várták, hogy Thionville vagy talán Montmédy ellen induljanak. Később kisült, hogy a szövetségeseknek soha se volt szándékukban e különböző helyeket elfoglalni, csupán a helyőrségeket akarták ártalmatlanokká tenni, hogy teljes erővel előnyomulhassanak az Ardenneken keresztül.

Könnyen megeshetett tehát, hogy e csapatok egyikével találkozunk és az esetben hamar elbántak volna velünk. Valóban osztrák vagy porosz kézbe kerülni annyi lett volna, mint akár a követ a bagolyhoz, akár a baglyot a kőhöz vágni! Egyik se lett volna jobb a másíknál!

Elhatároztuk tehát, hogy kissé éjszának kanyarodunk Stenay, sőt Sedan felé, hogy az Argonneba azon utak elkerülésével juthassunk át, a melyeken a szövetséges hadseregek valószínűleg előnyomulni fognak.

Napfelkeltekor útra keltünk.

Szép idő volt. Hallani lehetett a vörösbegyek énekét.

A tisztások szélén tücskök czinczogtak, a mi nagy meleget jelent. A pacsirták is hangos énekszóval emelkedtek fel a levegőbe.

Oly gyorsan mentünk, a mint Kellerné asszonyság gyöngesége engedte. A sűrű lombok alatt a napsugarak nem alkalmatlankodtak. Minden második órában pihenőt tartottunk. Főleg az nyugtalanított engem, hogy élelmiszereink teljesen fogyatékán voltak. Hogyan pótolhassuk a hiányt?

A megállapodás szerint kissé éjszak felé tartottunk, elkerülvén a falukat és helységeket, a melyeket az ellenség kétségkívül megszállva tartott.

Egész nap semmi nevezetesebb dolog se történt, hanem az út, a melyet egyenes irányban tettünk, nagyon csekély volt. Délután Kellerné asszonyság már csak vánszorogni birt. Ő, a kit Belzingenben olyan egyenesnek ismertem, mint a fenyőszál, most egészen összegörnyedt, a lábai minden lépten-nyomon inogtak alatta és közeledni láttam a perczet, a mikor többé nem lesz képes járni.

Éjjel folyvást lövések hallatszottak. Az ágyu dörgött Verdun felől.

A vidéket, a melyen áthaladtunk, csekély terjedelmű erdők borítják és a síkságot számos patak szeli át, a melyeken azonban a nyári hónapokban könnyen át lehet gázolni. A mennyire lehetett, a fák alatt maradtunk, hogy észre ne vegyenek bennünket.

Mint később megtudtuk, négy nappal előbb, szeptember 2-án Verdun megnyitotta hősie védelem után kapuit ötvenezer porosz előtt, miután a hős Beaurepeire inkább öngyilkossá lett, hogysen megadja magát. Ez a capitulatio lehetővé tette a szövetségeseknek, hogy néhány napra a Meuse völgyében erős állást foglalhassanak. Braunschweignak be kellett érnie Stenay bevételével, míg a ravasz Dumouriez Sedanban maradt és titokban előkészíté ellentállási tervét.

Hogy visszatérjek arra, a mi minket illet, semmi tudomásunk se volt arról a tényről, hogy ezelőtt nyolcz nappal, augusztus 30-ikán Dillon nyolczezer emberrel belopózott az Argonne és a Meuse közé. Miután Clairfayt és az osztrákokat, a kik a folyam mindkét partját megszállva tartották, a tulsó partra visszaűzte volna, előnyomult az erdő legdélibb átjárója felé.

Ha ezt tudtuk volna, okvetlenül arra felé tartunk mink is, a helyett, hogy éjszak felé kanyarodtunk. Itt, francia katonák közepette biztonságban lettünk volna. Úgy, de semmi sem értesíthetett bennünket e hadi mozgulatról és úgy látszik az volt a sorsunk, hogy még kemény viszontagságokon kelljen túlesnünk.

Másnap, szeptember 6-án összes élelmiszereink elfogytak. Minden áron újakat kellett beszereznünk. Este felé egy magános házat pillantottunk meg az erdő szélén, egy régi kút mellett. Nem volt helye a habozásnak. Kopogtattam az ajtón. Sietek megmondani, hogy becsületes földművelőkhöz nyitottunk be.

A derék emberek mindenek előtt elmondták, hogy a poroszok mozdulatlanul állnak elfoglalt állomásaikon, ellenben újabb osztrák csapatok megérkezése várható. A francziákról az a hír járt, hogy Domouriez végre elhagyta Sedant és Dillon nyomait követván, előnyomul az Argonne és a Meuse közt, hogy a braunschweigi herceget visszaszorítsa a határon.

Ez, a mint nem sokára látni fogjuk, álhír volt, a mely azonban nekünk szerencsére semmiféle kárt nem okozott.

A derék földművesek olyan vendégszeretettel részesítettek bennünket, a milyen e sajnos körülmények közt csak lehetséges volt. A tűzhelyen nagy tüzet gyújtottak és pompásan izlett mindnyájunknak a vacsora a mely rántott tojásból, sült kolbászból, árpakenyérből és savanykás moseli borból állt.

Néhány napra való élelmiszert is vittünk magunkkal, sőt én még a dohányról se feledkeztem meg a melyben máris kezdtem hiányt szenvedni. Laurantay úrnak némi fáradtságába került rábeszélni a derék embereket, hogy elfogadják a mivel nekik tartoztunk. Ez a körülmény János úrra igen jó benyomást tett. Megismerhette belőle a francziák jó szívét. A kellemes éjszakai pihenés után másnap már hajnalkor útnak indultunk.

Valóban úgy látszott, mintha a természet ezen a vidéken összehalmozott volna minden kigondolható akadályt, halmot és völgyet, áthatolhatatlan sűrűségeket, gödröket és vízmosásokat, a melyekbe az ember derékig elsüllyedhetett. Sehol se volt ösvény, a melyen biztos lábbal lehetett volna haladni. Az új világban láttam hozzáférhetlenebb sűrűségeket. Némely faüregben a szüzanya és különböző szentek apró szobrocskái voltak elhelyezve. Itt-ott néhány kecskepásztorral, szénégetővel vagy disznópásztorral találkoztunk. Az utóbbiak a sertéseiket makkoltatni vitték. Egyébiránt a mint bennünket megpillantottak, azonnal elmenekültek az erdőbe, alig birtunk egyiktől vagy másiktól egy-két utbaigazítást kapni.

Puskaropogás is hallatszott, a mi arra vallott, hogy az előőrsök egymásra lődöztek.

Mindazonáltal, a nagy akadályok dacára is előre haladtunk Stenay felé. De mindnyájan annyira fáradtak voltunk, hogy naponkint alig tettünk két mértföldnyi utat. Így volt ez szeptember 9-én és 10-én és 11-én is. De a talaj biztosabbá vált. Kellemetlen találkozásaink se voltak.

Midőn ezen irányban való haladásra szántuk rá magunkat, azt reméltük, hogy Dumouriez hadtestéhez fogunk csatlakozhatni. Azt persze nem tudhattuk, hogy már előbbre nyomult dél felé, és megszállta a Grand-Pré szorost az argonnei erdőben.

Ismétlem, hogy koronkint lövéseket hallottunk. Mikor nagyon közel voltak hozzánk, rendszerint megállapodtunk. A Meuse partján akkoriban nyilván sehol se harcoltak, talán csupán egyes falukat vagy mezővárosokat támadtak meg. Ez abból is látszott, mert néha nagy füstoszlopok emelkedtek fel a fák felett és esténként távoli tűzfény világította meg az erdőket.

Végre szeptember 11-én este elhatároztuk, hogy nem megyünk tovább Stenay felé, hanem egyenesen behatolunk az argonnei erdőbe.

Másnap a tervünket meg is valósítottuk. Egymást támogatva vánszorogtunk tovább. Elszorult a szívünk, mikor a szegény nőkre tekintettünk, a kik egykor oly bátrak és erélyesek voltak és most rongyos ruháikban, halvány vagyis inkább ónszínű arczczal, lesóványkodva alig birtak megállni a lábaikon.

Déltájban egy vágáshoz értünk, a mely meglehetősen terjedelmű volt.

Itt nemrég harcznak kellett folyni. A földön holttestek feküdtek. Megismertem a halottakat vörös hajtókás kék egyenruhájukról, keresztben fekvő szijjaikról, a melyekben annyira különböztek a világoskék egyenruhás poroszoktól és a fehér egyenruhás, hegyes süvegű osztrákoktól. Francia önkénytesek voltak. Nyilván Clairfayt vagy Braunschweig csapatai váratlanul ütöttek rajtuk. Annyi bizonyos, hogy nem estek el védelem nélkül. Néhány német hevert körülök, sőt bőrsüveges porosz is.

Oda mentem és irtózva néztem a holttest-rakást, mert soha se voltam képes egy csatatér látását megszokni.

Egyszerre egy kiáltás lebbent el ajkaimról. Laurantay úr, Kellerné asszonyság és fia, Mártha kisasszony és a néném, a kik mintegy ötven lépésnyire a tisztás szélén álltak, rám néztek és nem mertek előbbre jönni.

De János úr mégis oda szaladt.

- Mi baj, Natalis?

Ah! mennyire megbántam, hogy nem birtam magamon uralkodni! Szerettem volna eltávolítani János urat, de már késő volt. Egy pillanat alatt megértette mit jelentett a kiáltásom.

A lábaim előtt egy holttest hevert. János urnak nem kellett hosszasan rá nézni, hogy rá ismerjen. Aztán összefonta a karjait és komoran így szólt:

- Mártha és az anyám ne tudják meg... - De Kellerné asszonyság oda vánszorgott hozzánk és megpillantotta azt, a mit el akartunk titkolni előtte: egy porosz katona, egy altiszt holttestét, a János úr ezredéből, mintegy harmincz bajtársa hullái közt.

E szerint tehát az ezred talán huszonnégy óra előtt erre átvonult és most is a környéken tartózkodik.

Sohase fenyegette ennyire a veszély Keller Jánost. Ha elfognák, azonosságát azonnal megállapítanák és a kivégzés nem soká várhatna magára.

Mielőbb menekülnünk kellett e veszélyes területről. Be kellett hatolnunk az Argonne leg-sűrűbb erdőibe, a hova ellenséges seregek nem hatolhatnak be. Ha mindjárt napokig kellene is bujdokolnunk, nem volt szabad habozni. Ez volt az egyedüli lehetőség a menekülésre.

Gyalogoltunk egész nap, gyalogoltunk egész éjjel, gyalogoltunk, - nem! - kínosan vánszorogtunk a következő napon és szeptember 13-án estefelé végre eljutottunk a híres argonnei erdő szélére, a melyről Dumouriez azt mondta: «Ezek itt Franciaország Thermopylái, de én szerencsésebb leszek, mint Leonidas volt».

Dumouriez jóslata teljesült. És így tudta meg ezer meg ezer magamféle tudatlan ember, hogy ki volt Leonidas és mik voltak a Thermopylák.

XX.

Az argonnei erdő hatvan kilométernyi hosszúságu és 2-15 kilométernyi szélességű területet foglal el éjszakra Sedantól kezdve Passavant faluig, a mely a déli csúcsán fekszik. Hasonlít egy előre tolt erődhöz, a mely csaknem áthatolhatlan sűrűségeivel keleti határunkat fedezi. Erdők és vizek rendkívüli számmal váltakoznak benne; hegyek, völgyek, rohamos hegyi patakok és tavak közepette, a melyeken egy hadoszlop alig vergődhetnék keresztül.

Az erdő két folyam közt terül el. Az Aisne egész bal oldalát szegélyezi, a legelső cserjésektől az éjszakra felé Semuy faluig. Az Aire is mellette folyik el a Fleurytől a fő délfiléig. Itt a folyó hirtelen oldalt kanyarodik és visszatér az Aisne felé, a melylyel Senuc közelében egyesül.

Az Aire oldalán a következő nevezetesebb városok léteznek: Clermont, Varennes, ahol a menekülő XVI. Lajost elfogták, Buzancy; Le-Chêne-Populeux; az Aisne oldalán pedig Sainte-Ménéhould, Ville-sur-Tourbe, Monthois, Vouziers.

Alakjára nézve semmivel se hasonlíthatnám össze helyesebben ezt az erdőt, mint egy nagy rovarral, a mely a szárnyait összehúzta és mozdulatlanul szendereg két folyó közt. Az alsó rész képezi a hasát. Derekat és fejét a felső rész ábrázolja, a Grand-Pré szoros felett, a melyen, mint fentebb említettem, az Aire folyik keresztül.

Noha csaknem az Argonne egész területét patakok és sűrűségek lepik el, mégis át lehet menni keskeny, de járható szorosain, még hadoszlopokkal is.

E szorosokat itt meg kell jelölnöm, az elbeszélendő események könnyebb megérthetése végett.

Öt szoros vágja át az Argonnet. Dél felé az Islette, a mely Clermonttól Saint-Ménéhould felé nyúlik el, eléggé egyenes irányban; és a Chalade, a mely Vienne-le-Châteaunál jut az Aisne mellé.

Az erdő felső végén nem kevesebb mint három átjáró van. Ezek közül a legfontosabb a Grand-Pré szoros. Az Aire egész hosszában átvágja Saint-Juvintól fogva; elfolyik Termes és Senuc közt és másfél mértföldnyire Monthoistól az Aisnebe szakad. A Grand-Pré défilén felül, körülbelül nyolcz kilométernyi távolságban a Croix-aux-Bois szoros, - jól megjegyezzétek e nevet, - áthatja az argonnei erdőt Boulton-aux-Bois-tól Longwéig és csak szénégető-ösvénynek nevezhető. Ismét mintegy nyolcz kilométernyire éjszakra felé a Chêne-Populeux szoros, a melyen a Rethelből Sedanba vezető út vonul át, kétszeri kanyarodás után, Vouziers áttelében az Aisne mellé ér.

A szövetséges seregek csak ezen az erdőn keresztül nyomulhattak Chalons-sur-Marne felé. Innét aztán Párisig nyitva állna előttük az út.

A feladat tehát az volt: megakadályozni a braunschweigi herceget és Clairfayt tábornokot az argonnei erdőn való áthatolásban és elzárni előttük az öt szorost, a melyeken keresztül hadoszlopaik előnyomulhatnának.

Dumouriez, ügyes katona létére, belátta ezt a legelső pillanatban. Úgy látszik, hogy nagyon egyszerű dolog volt. De mégis gondolni kellett rá és a szövetségeseknek még csak eszükbe se jutott, hogy e szorosokat megszállják.

E tervnek még az az előnyös oldala is volt, hogy nem kellett visszavonulni a Marneig, a mely Páris előtt legutolsó védelmi vonalunkat képezte. A szövetségesek kénytelenek lesznek a Champagne e részén maradni, a hol minden segélyforrást nélkülöztek és nem terjeszkedhettek

szét az argonnei erdőn elterülő termékeny síkságon, hogy ott teleljenek, ha ugyan a kedvük tartaná.

Ezt a tervet tanulmányozták tehát összes részleteiben. És - a mi a végrehajtás kezdete volt - Dillon, augusztus 30-án, nyolcezer ember élén egy merész hadi mozdulatot tett, a mely által, mint már említettem, az osztrákokat átkergette a Meuse tulsó partjára. Ez a hadoszlop aztán megszállta a legdélibb Islette szorost is.

E hadmozdulat valóban merész volt. A helyett, hogy az Aisne oldalán az erdő sűrűségeinek oltalma alatt hajtattott volna végre, a Meuse felől vétetett foganatba, úgy hogy az ellenség a mieinket oldalt támadhatta volna meg. De Dumouriez így akarta, hogy valódi terveit annál jobban elpalástolhassa a szövetségesek előtt.

Tervének sikerülnie kellett.

Dillon szeptember 4-én érkezett az Islette szorosba. Dumouriez, a ki tizenötezer emberével utána indult el, valamivel előbb szállta meg a Grand-Pré szorost s ezáltal elzárta az argonnei erdő legfontosabb átjáróját.

Szeptember 7-én Dubourg tábornok behatolt a Chêne-Populeux szorosba, az erdő éjszaki részét megvédelmezendő minden ellenséges betörés elől.

Mindenütt azonnal siettek sánczokat vetni, az ösvényeket palánkokkal eltorlaszolni és ágyú-ütegeket felállítani a szorosok teljes elzárására. A Grand-Pré défilé valóságos táborrá lett s a csapatok félkörben helyezkedtek el az Aire által is védelmezett magaslatokon.

E pillanatban az Argonne öt kapuja közül négy el volt zárva úgy, mint egy várkapu, a melynek a hidját felhúzták.

Mindazonáltal egy ötödik szoros még nyitva maradt. Ez annyira járhatlannak látszott, hogy Dumouriez nem sietett megszállni. És hozzáteszem, hogy balszerencsénk éppen e szoros felé vezetett bennünket.

Csakugyan a Chêne-Populeux és a Grand-Pré közt létező Croix-aux-Bois szoros, a mely mindegyiktől csaknem egyenlő távolságban vágja át az erdőt, ez a szoros volt az, a melyen az ellenséges hadoszlopok átvonultak.

És most visszatérek a magunk dolgára.

Szeptember 13-án estefelé értünk az Argonne oldallejtőjére, miután gondosan elkerültük volna Briqueney és Boult-aux-Bois falukat, a melyeket kétségkívül az osztrákok tartottak megszállva.

Ismervén az Argonne szorosait, a melyeket több ízben bejártam, midőn a keleti határokon feküdtem helyőrségen, éppen a Croix-aux-Bois szorost választottam, a mely legnagyobb biztonságot látszott nyújtani. Sőt tulságos óvatosságból nem is a défilén akartam végigmenni, hanem egy keskeny ösvényen, a mely kissé oldalt, Briqueneyből Longwébe vezet. Ezen az úton átmehettünk az erdő legsűrűbb részének egyikén, a tölgyek, bükkök, nyirfák, fűzek és gesztenyefák oltalma alatt, a melyek a téli fagyoktól kevésbé megtört lejtőkön buján tenyésznek. Ily módon biztosak lehettünk a felől, hogy nem találkozunk elmaradozottakkal és marta-lóczokkal és végre eljuthatunk az Aisne bal partjára, Vouziers környékén, a hol többé nem kell tartanunk semmitől.

Szeptember 13-ika és 14-ike közt az éjszakát szokás szerint a fák alatt töltöttük.

Minden pillanatban előbukkanhatott egy porosz gránátos csákója. Siettem is minél hamarább eljutni az erdő mélyébe és szabadabban kezdtem lélegzeni, mikor másnap felfelé kezdtünk menni az ösvényen, a mely Longwé felé vezet, jobbra hagyván a Croix-aux-Bois helységet.

Ez a nap rendkívül kínos volt. A meredek talaj tele gödrökkel, vízmosásokkal és kidőlt főtörzsekkel, nagyon nehezé tette a gyalogolást.

Az út annál rosszabb és járhatlanabb volt, minél kevesebb ember használta. Laurantay úr elég jól tartott velünk lépést, noha ez csakugyan keserves fáradság volt ily öreg emberre nézve. Laurantay kisasszony és a néném, abban a tudatban, hogy utunk a végéhez közeleg, erősen feltették magukban, hogy egy pillanatra se fognak csüggedni. De Kellerné asszonyság teljesen kimerült. Támogatni kellett őt, különben minden lépésnél lerogyott volna. És mégse panaszkodott soha. Ha a test el is gyöngült, a lélek erős maradt. Kételkedtem rajta, hogy eljuthat velünk az utazás céljához.

Este szokás szerint letelepedtünk. Élelmiszerünk még maradt annyi, a mennyi elég volt, mert az éhség rendszerint háttérbe lépett a pihenési és alvási vágy elől.

Egyedül maradván János úrral, az anyja állapotáról beszélgettünk, a mely kezdett nagyon nyugtalanítóvá válni.

- Addig fog menni, a míg bírja, - mondtam, - és ha nem sikerül néhány napi pihenést engednünk neki...

- Látom mindezt, Natalis! - viszonzá János úr. - Minden lépésnél, a melyet a szegény anyám tesz, úgy érzem, mintha a szívemet taposná. Mit tegyünk?

- Be kell térnünk a legközelebbi faluba, János úr. Mi ketten elviszszük őt odáig. Az osztrákok és a poroszok sohase fognak elkalandozni az Argonne e részébe és ott valamely házban bevárhatjuk, míg a vidék kissé lecsöndesül.

- Úgy van, Natalis, ez a legcélszerűbb. De nem juthatunk el Longwéig?

- Ez a falu még nagyon messze van, János úr. Kellerné asszonyság nem képes elmenni odáig.

- De hát hová menjünk?

- Azt tanácsolnám, hogy térjünk le jobbra az erdőn keresztül és menjünk Croix-aux-Bois faluba.

- Milyen messze van az innét?

- Legfeljebb három-négy kilométernyire.

- Jól van, - viszonzá János úr, - holnap, hajnalkor elindulunk Croix-aux-Bois felé.

Őszintén megvallom, nem gondoltam, hogy ennél okosabbat tehetnénk, mert meg voltam róla győződve, hogy az ellenség nem mer behatolni az argonnei erdő éjszakai részébe.

Azonban ez éjjel nagyon sok puskaropogást, sőt koronkint tompa ágyúdörgést is hallottunk. De minthogy a lövések még messziről és mögöttünk dörögtek, valószínűnek tartottam, hogy Clairfayt vagy a braunschweigi herczeg keresztül akar törni a Grand-Pré szoroson, az egyedülin, a mely elég széles volt arra, hogy a hadoszlopok átkelhessenek rajta. Se János úr, sem én nem birtunk egy óráig se pihenni. Folyvást résen kellett lennünk, noha a legsűrűbb erdőben voltunk elrejtőzve, a briqueneyi ösvénytől oldalt.

Hajnalba ismét elindultunk. Levágtam néhány ágat, a melyeket kissé összetáktunk saraglya gyanánt. Ha néhány nyaláb száraz fűvet helyezünk rá, Kellerné asszonyság kinyújtózhatik rajta és így talán sikerülni fog őt kissé megkímélni az út kellemetlenségeitől.

De Kellerné asszonyság belátta, hogy ezzel a mi fáradalmainkat növelné.

- Nem, nem, fiam, - mondá. - Még van erőm gyalogolni.

- Nem gyalogolhatsz tovább anyám! - viszonzá János úr.

- Valóban nem, Kellerné asszonyság, - mondám én is. - A mi tervünk az, hogy elérjük a legközelebbi falut és igen fontos, hogy ez mielőbb megtörténjék. Ott be fogjuk várni, míg ön ismét erőre kap. Hiszen utóvégre is Franciaországban vagyunk és nem lesz ajtó, a mely ki ne nyíljék előttünk.

Kellerné asszonyság nem adta meg magát. Felkelt és néhány lépést próbált tenni, de lerogyott volna, ha a fia és a néném fel nem fogják.

- Kellerné asszonyság, - mondám ekkor, - mi valamennyien a menekülést óhajtjuk. A múlt éjjel nagy lövöldözés volt az argonnei erdő szélén. Az ellenség nincs messze. Remélem, hogy ezen az oldalon nem fog tenni semmiféle kísérletet. Croix-aux-Boisban nem lesz okunk meglepetéstől tartani, de még ma oda kell érkeznünk.

Mártha kisasszony és a néném egyesítették könyörgéseiket a mieinkkel. Laurantay úr is közbelépett. Kellerné asszonyság végre tágitott.

A legközelebbi pillanatban már a saraglyán feküdt, a melyet János úr az egyik végénél fogott meg, én pedig a másikonál. Útnak indultunk és éjszaki irányban rézsut átmentünk a briqueneyi ösvényen.

Nem részletezem e kínos utat a sűrűségek keresztül, az átjárók keserves keresését, gyakori megállapodásainkat. Elég az hozzá, hogy szeptember 15-én déltájban eljutottunk Croix-aux-Boisba, miután öt kilométernyi utat tettünk, a mely öt órát vett igénybe.

Nagy meglepetésemre és nagy bosszankodásomra a falu el volt hagyatva. Az összes lakosok elmenekültek, részint Vouziers, részint a Chêne-Populeux felé. Vajjon mi történhetett?

Az utczákon tévelyegtünk. Valamennyi ajtó és ablak be volt zárva. Vajjon nem találjuk-e fel a segílyt, a melyre számoltam?

- Amott füst látszik! - mondá a néném és a falu vége felé mutatott.

Elszaladtam ama kis ház felé, a melynek a kéménye füstölt.

Egy férfi jött elém. Jó arcza volt, egyike azon arcoknak, a melyek a legelső látásra rokonszenvet ébresztenek. Csakis derék ember lehetett.

- Mit kíván ön? - kérdé.

- Szíves fogadtatást magam és a társaim számára.

- Kicsodák önök?

- Francziák vagyunk, a kiket Németországból kiutasítottak és a kik nem tudják, hova meneküljenek.

- Jöjjenek be.

E parasztembert Stenger Jánosnak hívták. Anyósával és a nejével lakott e házban. Csak azért nem hagyta el Croix-aux-Boist, mert az anyósa béna létére, már évek óta nem birt felkelni a karos-székéből.

Stenger János azután elmondta, miért volt a falu elhagyatva. A francziák megszállták az Argonne összes átjáróit, csupán a Croix-aux-Bois szoros maradt nyitva. Ennélfogva azt

várták, hogy a szövetségesek ezt fogják hatalmukba keríteni, a mi nagy szerencsétlenségek okozója lehetett volna. A mint láthatjátok, balszerencsénk odavezetett bennünket, a hova nem kellett volna mennünk. Kellerné asszonyság állapota nem engedte, hogy elhagyjuk Croix-aux-Bois és ismét behatoljunk az Argonne sűrűségeibe. Még szerencséről beszélhattunk, hogy oly becsületes francziákhoz kerültünk, mint Stengerék voltak.

Ezek az emberek bizonyos jólétnek örvendtek. Boldogoknak látszottak, hogy szorongatott földijeiknek szolgálhattak.

Nem kell említenem, hogy nem szóltunk nekik Keller János nemzetiségéről, mert ez által csak bonyolultabbá tettük volna a helyzetet.

Szeptember 15-ike minden riadalom nélkül mult el. Szeptember 16-ika sem igazolta az aggodalmakat, a melyeket Stenger János keltett bennünk. Sőt éjjel se hallottunk lövéseket. Talán a szövetségesek nem tudták, hogy a Croix-aux-Bois szoros nyitva volt. Miután keskenysége nagy akadályául szolgált a csapatok és a társzekerek átkelésének, valószínűbbnek látszott, hogy a Grand-Pré vagy az Islette szorosban fogják az előnyomulást erőszakolni. Reményünk tehát visszatért. Ezenkívül a pihenés és az ápolás máris észrevehető javulást idézett elő Kellerné asszonyság állapotában. Derék, bátor asszony! Testi ereje hiányzott, nem pedig lelki erélye.

Kutya sors! Szeptember 16-án délután már gyanús arcok kezdtek mutatkozni a faluban, mint mikor a görény vagy a róka a baromfi-ól körül ólálkodik. Kétségkívül voltak köztük martalócok is. De a legelső pillantásra lehetett látni, hogy a német fajhoz tartoztak és hogy a legnagyobb rész kémekből állt.

Nagy ijedelmünkre, János úrnak el kellett rejtőznie, nehogy ráismerjenek. Miután ez feltűnhetett volna a Stenger család előtt, elhatároztam, hogy mindent elmondok nekik, mikor öt óra tájban a házigazda berohant e szókkal:

- Az osztrákok!... az osztrákok!

Csakugyan, néhány ezer fehér egyenruhás és kétfejű sassal diszített hegyes süvegű császári katona nyomult be Boultnál a Croix-aux-Bois szorosba. Kémeik kétségkívül kinyomozták, hogy a szoros nyitva van. Ki tudja, vajjon nem fog-e az egész invázió erre behatolhatni?

Stenger János kiáltására János úr megjelent abban a szobában, a hol az anyja feküdt.

Még most is látom őt! A tűzhely előtt állt. Várt!... Vajjon mit várt?... Azt-e, hogy minden menekülési utat elzárjanak? De ha az osztrákok kezébe jutna, a poroszok azonnal követelnék a kiadatását és ez esetben veszve lenne!

Kellerné asszonyság felült az ágyán.

- János, - mondá, - menekülj, menekülj azonnal!

- Nélküled, anyám?...

- Akarom!

- Meneküljön, János, - mondá Mártha kisasszony. - Az ön anyja az enyim is... Mi nem fogjuk őt elhagyni.

- Mártha!...

- Én is úgy akarom.

E két akarat előtt meg kellett hajolni. A zaj nőttön-nőtt. A hadoszlopok legelső szakaszai már a faluba értek. Az osztrákok nem sokára meg fogják szállni Stenger házáat is.

János úr megölelte az anyját, megcsókolta Mártha kisasszony homlokát és eltűnt.

Ekkor hallottam, a mint Kellerné asszonyság e szókat suttogta:

- A fiam!... A fiam!... egyedül ebben az országban, a melyet nem ismer!... Natalis...

- Natalis! - ismételte Mártha kisasszony, az ajtóra mutatván.

Megértettem, hogy mit vár tőlem e két szegény nő.

- Isten önökkel! - kiáltám.

A legközelebbi perczben már a falun kívül voltam.

XXI.

Elválni egymástól három heti együtt utazás után, a mely csak némi szerencsével célhoz vezetett volna! Elválni, mikor néhány mértföldnyivel tovább mentve lettünk volna! Elválni azzal a félelemmel, hogy többé sohase fogjuk egymást viszontlátni!

És e szegény nők, a kik egy parasztháznál maradtak, az ellenségtől megszállt falu közepette, egy aggastyán védelme alatt!

Valóban, nem maradhattam-e volna náluk? De habozhattam-e János úr után sietni, mikor eszembe jutott, hogy menekülnie kell a nagy erdőségeken keresztül, a melyeket nem ismert és a hol olyan jó szolgáltatásokat tehettem neki? A mi Laurant urat és utitársait illeti, nekik csak a szabadságuk forgott veszélyben, legalább úgy reméltem. De Keller Jánosnak az élete forgott kockán. Ez az egy gondolat is visszatartóztatott volna, ha általában eszembe jut visszatérni Croix-aux-Boisba.

Elmondom egyébiránt, mi történt és miért szállta meg az ellenség ezt a falut szeptember 16-án.

Már előbb említettem, hogy az Argonne öt szorosa közül a francziák csupán a Croix-aux-Bois szorost nem szállták meg.

Azonban Dumouriez, minden meglepetéstől őrizkedni akarván, Longwé felé, a szoros kijáráshoz egy ezredest küldött, két lovas századdal és két zászlóaljjal. De a kijárási messze volt Croix-aux-Bois falutól, hogy Stenger János nem bírhatott tudomással e körülményről. Különben annyira meg voltak győződve arról, hogy a szövetségesek nem mernek behatolni a szorosba, hogy semmiféle intézkedést se tettek a megvédelmezésére. Még csak fákat se vágtak ki és sánczokat se hánytak. Sőt az ezredes, abban a meggyőződésben, hogy az Argonnet ezen az éjszaki részen semmi se fenyegeti, engedélyt kért csapatainak egy részét visszaküldhetni a főhadiszállásra és ezt az engedélyt meg is kapta.

Az óvatosabb osztrákok ekkor kémszemlét tartottak a szorosban. Előbb egész csapat kém jelent meg Croix-aux-Boisban, aztán következett a défilé megszállása. És így történt, hogy egy hibás számítás következtében, az Argonne egyik kapuja nyitva maradt Franciaország felé.

Mihelyt a braunschweigi herceg megtudta, hogy a Croix-aux-Bois szoros szabad, azonnal parancsot adott az elfoglalására. És ez ugyanabban a pillanatban történt, mikor nem tudván, hogyan jusson át a Champagne síkságaira, éppen készült elvonulni Sedan felé és éjszaken megkerülni az argonnei erdőt. De ha a Croix-aux-Bois szorost hatalmába keríti, igaz, hogy nagy nehézségek legyőzése után, de mégis átvonulhat a défilén. Előre küldött tehát egy osztrák hadosztályt az emigránsokkal, Ligne herceg vezénylete alatt.

A francia ezredes e támadás által meglepetve, kénytelen volt tágitani és Grand-Pré felé visszavonulni. Az ellenség az átjáró urává lett.

Így álltak a dolgok abban a pillanatban, mikor menekülni kényszerültünk. Azóta Dumouriez megkísérelte helyreütni ezt a nagy hibát és elküldte Chazot tábornokot két dandárral, hat lovassági századdal és négy ágyúval, hogy elkeresse az osztrákokat, mielőtt elsánczolnák magukat.

Szerencsétlenségre Chazot se 14-én, se 15-én nem volt képes működni. Midőn 16-án este megtámadta az ellenséget, már késő volt.

Igaz ugyan, hogy eleinte visszaszorította az osztrákokat, a mely alkalommal Ligne herceg el is esett, de csakhamar túlnyomó erő ellen kellett harcolnia. A Croix-aux-Bois szoros veszve volt, a leghősiesebb erőfeszítések daczára.

Nagyon sajnós hibának bizonyult ez Franciaországra nézve, de hozzátehetem, ránk nézve is, mert nélküle már szeptember 15-én a francia seregeknél lehettünk volna.

Ez most már lehetetlen volt. Chazot látván, hogy el van vágva a főhadiszállástól, visszavonult Vouziersbe, míg Dubourg, a ki a Chéne-Populeuxt tartotta megszállva, attól félván, hogy az ellenség bekeríti, visszament Attigny felé.

Franciaország határa tehát nyitva volt a szövetségesek előtt. Dumouriez abban a veszélyben forgott, hogy körülkerítik s kénytelen lesz lerakni a fegyvert.

Akkor aztán semmiféle komoly akadály sem állna az ellenség útjában Páris és Argonne között.

A mi engem és Keller Jánost illeti, meg kell vallanom, hogy csunya helyzetbe jutottunk.

Kevéssel azután, hogy Stenger János házát elhagytam, feltaláltam János urat a legmélyebb sűrűségben.

- Ön... Natalis? - kiáltá.

- Úgy van... én vagyok!...

- Nem ígerte-e ön meg nekem, hogy soha se hagyja el Márthát és az anyámat?

- Figyeljen rám, János úr.

És ekkor elmondtam neki mindent. Elmondtam, hogy én ismerem az argonnei vidéket, a melynek ő sem a terjedelmét, sem a fekvését nem ismerte. Elmondtam, hogy Kellerné asszonyság és Mártha kisasszony úgyszólván rám parancsoltak, hogy őt kövessem és hogy én nem haboztam.

- És ha rosszul tettem, János úr, - mondám, - büntessen meg érte a jó Isten!

- Jőjjön, hát!

Most nem az volt a feladat, hogy tovább menjünk a szoroson az argonnei erdő széléig. Az osztrákok esetleg ki is mehettek a szorosból, sőt a briqueneyi ösvényt is megszállhatták. Okvetlenül délnyugat felé kellett tehát tartanunk, hogy a mennyire lehetséges, átkelhessünk az Aisne vonalán.

Ebben az irányban haladtunk tovább, míg egészen be nem sötétedett. A homályban nem mehettünk tovább, mert nem tudtuk volna magunkat tájékozni. Ennélfogva éjjeli állomást tartottunk.

Az első éjjeli órákban folyvást lövéseket hallottunk, nem egészen fél mértföldnyi távolból. A longwéi önkénytesek iparkodtak visszahódítani a szorost az osztrákoktól. De nem lévén kellő számmal, kénytelenek voltak széteszlani. Szerencsétlenségre nem vonultak vissza az erdő felé, a hol találkozhattunk volna velük és megtudhattuk volna tőlük, hogy Dumouriez főhadiszállása a Grand-Pré défilében van. Velük mentünk volna és a mint később meghallottam, itt feltaláltuk volna az én derék Royal Picardie ezredemet, a mely elhagyta Charlevillet és a központi hadsereghez csatlakozott. A Grand-Pré szorosban János úrral együtt barátaink közepette mentve lettünk és elhatározhattuk volna, mit lehessen tenni a Croix-aux-Boisban hátrahagyott kedveseink megszabadítására.

De az önkénytesek kivonultak az argonnei erdőből és az Aisne mellett tértek vissza a főhadiszállásra.

Kellemetlen éjszaka volt, hideg ködhullással, a melytől csontig átáztunk. A tüskéktől és bokroktól széttépett ruháink lefoszladoztak a testünkről. Még a köpönyegem is egészen rongyos volt. Főleg a cipőink fenyegetőztek azzal, hogy meztelb hagynak bennünket. Szinte meg voltunk dermedve, mert az eső átszivárgott a fák lombjain és hiába kerestem lyukat, a melybe bebujhattunk volna. Képzeltetek ehhez néhány riadalmat, puska lövéseket, a melyek oly közel dördültek el, hogy kétszer-háromszor a tűz felvillanását is látni véltem és azt az aggodalmat, hogy a legközelebbi pillanatban felharsanhat a poroszok hurrah-ja!... Ez esetben még mélyebben be kellett volna hatolnunk az erdőbe. Ah! mily soká késett a hajnal!

Mihelyt hajnalodni kezdett, azonnal tovább folytattuk futásunkat az erdőben. Futásunkat, mondom, mert oly sebesen mentünk, a mennyire csak a talaj természete engedte, mialatt én a lehetőséghez képest igyekeztem magamat tájékozni a felkelő nap állása szerint.

A gyomrunk is korgott és az éhség gyötört bennünket. János úrnak, mikor a Stengerék házából menekült, nem volt ideje élelmiszereket magához venni. Én úgy futottam el, mint egy örült, attól való félelmemben, hogy az osztrákok elvághatnak az utamat, következésképpen én se láttam el magamat semmivel. Az apró madarak százával röptek el a fa ágai közt, de a vad annál ritkább volt. Alig láttunk itt-ott egy-egy nyulat vagy egy pár császármadarat, a melyek elsurrantak a sűrűségbe. De hogyan foghattunk volna el akár egyet is közülök. Szerencsére az argonnei erdőben sok a gesztenyefa és a gesztenyék se hiányoztak ebben az évadban. Gesztenyét sütöttem tehát egy rakás száraz ág hamujában és ez mentett meg bennünket az éhenhalástól.

Az éjszaka beállt. Az erdő oly sűrű volt, hogy egész nap alig haladtunk másfél mértföldnyire. Pedig az argonnei erdő széle nem lehetett messze, legfeljebb egy vagy fél mértföldnyire. Hallani lehetett az Aisne partján felállított portyázók lövéseit. Mindazonáltal alig remélhattuk, hogy huszonnégy óra eltelte előtt menhelyet találhassunk a folyam tulsó partján, akár Vouziersben, akár valamelyik balparti faluban.

Fáradalmainkról nem is beszélek. Időnk se volt ilyesmire gondolni. Ez este, noha ezerféle aggodalom keringett az agyamban, fáradt levén, ledőltem egy fa alatt. Tisztán emlékezem, hogy abban a pillanatban mikor a szemeim lecsukódtak, a Grawert ezredére gondoltam, a melynek mintegy harmincz halottját láttam ezelőtt néhány nappal. Ezt az ezredet az ezredesével és az összes tisztikarával együtt a pokol fenekére kívántam és éppen oda indultak, mikor elszenderültem.

Reggel jól láttam, hogy János ur egész éjjel be se hunyta a szemét. Saját magára nem is gondolt, e felől bizonyos lehet mindenki, a ki őt ismeri. Az a tudat kinozta a szívét, hogy az anyja és Mártha kisasszony a croix-aux-boisi parasztházban van, az osztrákok kezei közt, annyi veszélynek kitéve.

Szóval ez éjjel János úr virrasztott. Ugyancsak egészséges álmom lehetett, mert a lövések még mindig csekély távolságban hallatszottak. Minthogy azonban nem ébredtem fel, János úr nem akarta az álmomat zavarni.

Abban a pillanatban, mikor megint útra akartunk kelni, János úr így szólt hozzám:

- Natalis, figyeljen rám.

E szókat olyan hangon mondta, mint a kinek az elhatározása szilárdul áll. Jól tudtam, mit forgat az eszében és azért, be nem várva a további magyarázatot, így feleltem:

- Nem, János úr, hiába is beszél, ha elválásról akar beszélni.

- Natalis, ön engem merő önfeláldozásból akart követni.

- Ám legyen!

- Míg csak fáradalmakról lehet szó, semmiféle ellenvetést se tettem. De most már veszélyekről van szó. Ha engem elfognak, önt is elfogják és bizonynyal nem fogják kimélni. Ez egyértelmű volna önre nézve a halállal, Natalis és ezt el nem fogadhatom. Váljunk el tehát!... Menjen ön át a határon... Én is megkísérlem ugyanezt és ha többé nem látnánk egymást...

- János úr, - mondtam, - ideje, hogy induljunk. Együtt fogunk megmenekülni, vagy meghalni!

- Natalis!...

- Esküszöm az élő Istenre, hogy el nem hagyom önt.

Ezzel útnak indultunk. Az első reggeli órák nagyon zajosak voltak. Ágyúdörgés is vegyült a puskaropogás közé. A mieink újabb támadást intéztek a Croix-aux-Bois szoros ellen, de az ellenség túlnyomó száma miatt ez a támadás se sikerült.

Nyolcz óra tájban minden elcsendesült. Puskalövéseket se lehetett többé hallani. Ez a bizonytalanság borzasztó volt.

Nem lehetett kétség az iránt, hogy a défilében ütközet volt. De vajjon milyen eredménnyel végződött? Visszatérjünk-e az erdőn keresztül? Nem. Ösztönszerűleg éreztem, hogy ez annyi volna, mint az ellenség kezébe adni magunkat. Folytatni kellett utunkat minden áron és minden körülmény közt, Vouziers felé.

Délben ismét néhány hamuban sült gesztenye képezte egyedüli táplálékunkat. Az erdő oly sűrű volt, hogy óránként alig haladhattunk ötszáz lépésnyire. Ezenkívül a jobbról és balról eldördülő lövések folyvást riasztgattak bennünket. Legnagyobb rémületet pedig az a körülmény keltett lelkünkben, hogy az Argonne összes faluiban zúgott a vészharang.

Beállt az este. Alig lehattunk négy kilométernyire az Aisnetől. Ha semmi akadályba nem ütközünk, másnap biztonságban leszünk a folyam túlsó partján. Egy órai gyalogolás után a jobb parton elérünk a senuci vagy a grand-hami hidhoz, a melyek még nem kerültek se Clairfayt sem a braunschweigi herczeg hatalmába.

Nyolcz óra tájban megállapodtunk. Lehetőleg védekezni igyekeztünk a hideg elől egy sűrűségben. Semmi se hallatszott, csupán az eső hullása a falevelekre. Minden csendes volt az erdőben és nem tudom miért, de ez a nyugalom nagyon nyugtalanítónak látszott előttem.

Egyszerre, mintegy húsz lépésnyire tőlünk, hangok hallatszottak. János úr megfogta a kezemet.

- Igen, - monda egy hang, - Croix-aux-Bois-tól fogva a nyomában vagyunk!

- Ezúttal nem fog megmenekülni!

- De az osztrákok semmit se kapnak az ezer forintból!...

- Nem... nem... pajtások.

Éreztem, hogy János úr keze mind erősebben szorongatta az enyimet.

- A Buchék hangja! - sugá a fülembé.

- A nyomorultak! - viszonzám. - Talán öten vagy hatan is vannak!... Ne várjuk be őket!

És ezzel kilopóztunk a sűrűségből négykézláb mászva a magas fű közt.

Egyszerre egy száraz ág recsegése elárult bennünket. Csaknem nyomban rá egy lövés tüze megvilágította a fák alját. Üldözőink észrevettek minket.

- Jöjjön János úr, jöjjön! - kiáltám.

- Nem megyek, mielőtt e nyomorultak közül egynek be nem zúztam a fejét.

És e szókkal elsütötte a pisztolyát a felénk rohanó csoport irányában.

Azt hiszem, hogy az egyik gazember elesett. De egyéb dolgom volt, mint e felől meggyőződni.

Futottunk, a hogy csak a lábaink birtak. A sarkunkban éreztem Buchot és társait. Az erőnk a végét járta.

Egy negyedóra múlva a banda utólért bennünket. Egy féltuczatra rugatott a számuk és valamennyien fel voltak fegyverezve.

Egy pillanat alatt legyűrtek bennünket, megkötözték a kezeinket és hajtottak előre, az ütlegeket se kimélvén tőlünk.

Egy óra múlva Longwéban voltunk, az osztrákok kezei közt, a kik egy parasztházba zártak el bennünket, szigorú őrizet alatt.

XXII.

Vajjon a véletlen vitte-e Buchékát a nyomunkra? Hajlandó voltam azt hinni, hogy igen, mert bizonyos idő óta a véletlen nem volt jó barátunk. De később megtudtuk, a mit akkor még nem tudhattunk, hogy tudniillik Buch fia legutolsó találkozásunk óta nem szünt meg bennünket nyomozni és pedig elhihetitek nem annyira azért, hogy a testvére halálát megboszulja mint inkább azért, hogy az ezer forintot elnyerhesse. Azon a napon, mikor az argonnei erdőbe behatoltunk a nyomunkat vesztette, de Croix-aux-Boisban megint feltalálta. Ama kémek közt volt, a kik szeptember 16-án délután a faluba jöttek. Stengeréknél megismerte Laurant urat és kisasszonyt, Kellerné asszonyságot és a nénémet. Megtudta, hogy mi alig néhány percz előtt hagytuk el őket. Következőleg nem lehattunk messze. Néhány hozzá hasonló gazembert vett maga mellé. Mindnyájan elindultak üldözésünkre. A többit tudjátok.

Oly szoros őrizet alatt tartottak bennünket, hogy a megszökésre gondolni se lehetett. A sorsunk eldöntése nem tarthatott soká és nem is lehetett kétséges.

Mindenekelőtt megvizsgáltam a szobát, a mely börtönünk gyanánt szolgált. E szoba egy alacsony ház földszinti részében volt. Két, egymással szemközt levő ablak világította meg. Az egyik az utcára, a másik az udvarra nyílt.

Ebből a házból fognak bennünket kétségkívül a vesztőhelyre vinni.

János úr kettős vád alatt állt: egy tisztet tettelesen bántalmazott és háború idején megszökött. Én bűnrészesem voltam és francia létemre kétségkívül kémkedéssel is fognak vádolni. Semmi se volt bizonyosabb, mint hogy halálra ítéltetünk.

János úr e szókat mormogta:

- Most már mindennek vége!

Nem feleltem semmit. Megvallom, hogy szokott bizalmam erősen megrendült és helyzetünk kétségbeesettnek látszott.

- Vége! - ismétlé János úr. - De mit törődném ezzel, ha tudnám, hogy az anyám, Mártha és mindazok, a kiket szeretünk, veszélyen kívül vannak! De ha mink meghaltunk, mi történik velök? Vajjon még mindig abban a faluban vannak-e az osztrákok kezei közt?...

Ha még nem vitték el őket, akkor csak csekély távolság választott el bennünket egymástól. Croix-aux-Bois alig van hat kilométernyire Longwétól. Csak meg ne tudják, hogy el vagyunk fogva!

Mindig erről gondolkoztam és ettől féltem mindenekfelett. Ez halálos csapás lett volna Kellerné asszonyságra nézve. Azt óhajtottam, bár az osztrákok elvitték volna őket előőrseikre, az argonnei erdőn túl. De Kellerné asszonyság alig volt elszállítható állapotban, ha nem lenne, a ki őt ápolja...

Az éjszaka elmúlt, a nélkül, hogy a helyzetünk változott volna. Milyen szomorú gondolatok gyötrik az embert, mikor ilyen közel áll a halálhoz! Ilyenkor egész életünk elvonul egy pillanat alatt a szemeink előtt.

Meg kell jegyeznünk, hogy az éhség is nagyon gyötört, mivel két nap óta csak gesztenyéből éltünk. Senkinek se jutott eszébe, hogy eleséget hozzon nekünk. Pedig kétezer frankot keresett rajtunk az a nyomorult Buch! Ezért az árért csakugyan élelmezhetett volna bennünket.

Igaz, hogy azóta nem láttuk őt. Kétségkívül elment értesíteni a poroszokat elfogatásunkról. Azt gondoltam, hogy ez némi időt fog igénybe venni. Az osztrákok őriztek bennünket, de a poroszoknak kellett itélni a sorsunk felett. Vagy ők jönnek Croix-aux-Boisba, vagy minket visznek el a főhadiszállásukra. Ez mindenesetre némi késedelmet fog okozni, hacsak a kivégzési parancsot nem küldik Longwéba. Bármint legyen is, csakugyan nem járja, hogy éhen hagyjanak elveszni bennünket!

Reggel hét óra tájban kinyílt az ajtó. Egy markotányos egy tál levest hozott, a mely akár meleg víznek is bevált volna. A folyadékban néhány kenyérdarab uszkált. A mennyiség pótolta a minőséget. Nem volt jogunk válogatásnak lenni, én tehát faltam is, a mint csak belém fért, annyira gyötört az éhség.

Szerettem volna kikérdezni a markotányost, mi történik Longwéban és főleg Croix-aux-Boisban, beszélnek-e a poroszok közeledéséről, szándékoznak-e tovább előnyomulni e szorosban, szóval hogyan állnak a dolgok? De nem bírtam eléggé a német nyelvet, hogy megérthessem őt és megértethessem magamat vele. János úr pedig gondolataiba volt elmerülve és hallgatott. Nem mertem őt zavarni elmélkedéseiben. Következőleg lehetetlen volt ezzel az emberrel értekezni.

A délelőtt folytán semmi újabb se történt. Szoros őrizet alatt tartottak bennünket. Hanem annyit mégis megengedtek, hogy sétálhassunk a kis udvaron, a hol az osztrákok - elhihetitek - nagyobb kíváncsisággal, mint rokonszenvvel bámultak ránk.

Én feladatomnak véltem, minél közönyösebben viselni magamat, fel s alá sétáltam tehát zsebredugott kezekkel és a Royal Picardie legvigabb indulóit fűtyörészttem.

Pedig több okom lett volna, így szólni magamban:

- Fűtűlj csak, szegény kalitkába zárt rigó, fűtűlj... majd a kedvedet szegik nemsokára!

Délben megint egy tál levest hoztak. Az étlapunk nem volt nagyon változatos és csakhamar visszakiváncsoltam az argonnei gesztenyék után. De hát be kellett érni a sorsunkkal, annyival inkább, mert ennek a tolvaj markotányosnak a ravasz pofája ezt látszott mondani: «még ez is túlságosan jó nektek!»

Lelkemre mondom, szerettem volna a fejéhez vágni a tálat! De jobb volt nyugodtan maradni és lehetőleg erőre kapni, hogy az utolsó pillanatban erőt ne vegyen rajtunk a gyöngeség.

Még János urat is sikerült rábírom, hogy megoszssa velem ezt a sovány ebédet. Belátta érveim alaposságát és evett némi keveset. Egészen más dolgokon járt az esze. Gondolatai Stenger János házában kalandoztak, az anyja és a jegyese körül. Némelykor hangosan ejtette ki a nevüket. Egy-egy lázas pillanatában az ajtóhoz rohant, mintha hozzájuk akart volna sietni. Nem tehetett róla. Magánkívül volt. Ilyenkor aztán visszahanyatlott a székére. Annál borzasztóbb volt őt látni, mivel nem sírt. A könnyek enyhítették volna a szívét. De nem! nem bírt sírni. A szívem majdnem megszakadt érte.

E közben a katonaság rendetlenül, bomlott sorokban haladt el a ház előtt, majd újabb hadoszlopok mentek végig a helységen. Nem hallatszott trombita szó, se dobszó. Az ellenség csöndesen lopózott előre az Aisne felé. Sok ezer ember vonult el így előttünk. Szerettem volna tudni, vajjon osztrákok voltak-e avagy poroszok. Egyébiránt az Argonne nyugati lejtőjén már egyetlen lövés se dördült el. Franciaország kapuja tárva-nyitva állt!... Nem is védelmezték többé.

Este tíz óra felé egy katonaszakasz jelent meg a szobánkban. Ezúttal poroszok voltak. És a mi leginkább megdöbbenett, megismertem János úr ezredének egyenruháját. Az ezred Longwébe jött, az argonnei önkénytesekkel való összecsapása után.

Mindkettőnket kivezettek a házból, miután a kezeinket hátra kötötték volna.

János úr a szakaszvezető altiszthez fordult:

- Hova visznek bennünket? - kérdé.

Felelet helyett egy lökéssel kilódítottak bennünket a kapun. Úgy néztünk ki, mint egy pár szegény ördög, a kiket ítélet nélkül fognak kivégezni. Pedig engem fegyvertelenül fogtak el! De hát hiába, mondaná ezt valaki az ilyen barbároknak. A szeme közé nevetnének.

Szakaszunk végigment a longwéi utcán, a mely az argonnei erdő széle felé vonul le és a falu alatt a vouziersi úttal egyesül.

Ötszáz lépéssel tovább megállapodtunk egy tisztáson, a hol a János úr ezrede táborozott.

Néhány pillanat múlva Grawert ezredes elé vezettek bennünket.

Az ezredes csupán végignézett rajtunk és egy szót se szólt. Majd sarkon fordult és jelt adott az indulásra, a minek következtében az egész ezred útnak indult.

Ebből megértettem, hogy haditörvényszék elé akarnak minket állítani és mégis némely formákat akarnak végrehajtani, mielőtt tizenkét golyót lőnének a mellünkbe és hogy mindez azonnal megtörtént volna, ha az ezred Longwében marad. De úgy látszik a körülmények siettetést parancsoltak és a szövetségeseknek nem volt vesztegetni való idejük, ha a francziákat meg akarták előzni az Aisnenél.

Csakugyan, Dumouriez megtudván, hogy a szövetségesek megszállták a Croix-aux-Bois szorost, egy új terv megvalósításához fogott. E terv abból állt, hogy lefelé vonuljon az argonnei erdő nyugati szélén az Islette szorosig és itt Dillonra támaszkodják, a ki a défilét megszállva tartotta. Ily módon a mi katonáink szemközt fognak állni Clairfayt hadoszlopaival, a melyek a határszél felől és a braunschweigi herczeg hadaival, a melyek Franciaország felől fognak érkezni, mert csakugyan várni lehetett, hogy a poroszok átmennek az argonnei erdőn, mihelyt a mieink a Grand-Pré szorosból kivonultak. Valószínű volt, hogy a francia csapatok elől a chalonsi utat elvágják.

Dumouriez tehát szeptember 15-dikről 16-dikra éjjel csöndesen, zajtalanul kivonult a főhadiszállásról. Miután átment volna az Aisne két hídján, csapataival megállapodott az autryi magaslatokon, mintegy tizenöt kilométernyire Grand-Prétől. Innét, daczára két riadalomnak, a melyek a katonáinkat némi rendetlenségbe hozták, folytatta útját Dammartin-sur-Hans felé, hogy elfoglalhassa a Sainte-Ménéhould melletti hadállásokat, az Islette szoros kijárásnál.

Egyúttal, miután a poroszok a Grand-Pré szoroson át fognak előnyomulni az argonnei erdőből, megtette a kellő intézkedéseket, hogy a chalonsi úton levő tábort Epine mellett az ellenség el ne foglalhassa, azon esetre, ha ezt támadná meg, a helyett, hogy Sainte-Ménéhould ellen nyomulna elő.

E percben Bournonville, Chazot és Dubouquet tábornokok már parancsot kaptak, hogy Dumouriezhez csatlakozzanak, ezen utóbbi pedig gyorsabb menetekre sürgette Kellermannt, a ki már szeptember 4-én elindult Metzből.

Ha mindezen tábornokok pontosan megjelennek a légyotton, Dumouriez több mint harmincezer ember élén fog állni és szembeszállhat a szövetségesekkel.

A braunschweigi herceg és poroszai bizonyos ideig haboztak, mielőtt haditervüket végleg megállapították volna. Végre elhatározták, hogy átmennek a Grand-Pré szoroson, előnyomulnak az Argonneból, hatalmukba kerítik a chalonsi utat, körülkerítik Sainte-Ménéhouldnál a francia hadsereget és kényszeríteni fogják, hogy lerakja a fegyvert.

Ezért sietett el a János úr ezrede oly gyorsan Longwéből és ezért nyomultunk előre az Aisne mellett.

Csunya ködös, esős idő volt. Az utak bokáig érő sárban úsztak. Borzasztó ily útban és időben gyalogolni, hátrakötött kezekkel. Valóban jobban tették volna, ha mindjárt agyonlőnek bennünket.

És aztán milyen rosszul bántak el velünk ezek a poroszok! Mily becsstelen szitkokkal halmoztak el. Ez még a sárnál is rosszabb volt.

És ez a Grawert Ferencz, a ki tízszer is a szemünk elé került. János úr alig bírta magát visszatartóztatni. A kezei viszkettek a kötél alatt, annyira szerette volna a hadnagyot torkon ragadni és megfojtani, mint valamely kártékony vadállatot!

Erőszakolt menetekben haladtunk az Aisne mellett. Félczombig érő vízben keltünk át a Dormoise, Tourbe és Bionne patakokon, úgyszólván pihenőt se tartottunk már, hogy jókor célhoz érhessünk és megszállhassuk a magaslatokat Sainte-Ménéhould mellett. De a hadoszlop nem mehetett sebesen a borzasztó sár miatt. És remélhető volt, hogy mikorra a poroszok szemközt fognak állni Dumouriezvel, a francziák már az Islette szorosra támaszkodhatnak.

Így gyalogoltunk este tíz óráig. Alig osztottak szét élelmi szereket és már a poroszok is hiányt szenvedtek. Képzeltető mi maradt hátra a foglyok számára.

Alig beszélgethettem János úrral. Csaknem minden szót, a melyet egymással váltottunk, egy-egy lökés követte a puskaagygyal. Ezek az emberek valóban kegyetlen fajhoz tartoznak. Kétséggel Grawert Ferencz hadnagy kedvében akartak járni, a mi nagyon jól sikerült is nekik.

Ez az éjjel egyike volt a legkínosabbaknak azok közül, a melyeket átéltünk. Szinte vissza-sírtunk éjjeli pihenőnk után az argonnei erdőben. Végre hajnalkor, Sainte-Ménéhouldtól balra egy mocsaras területre értünk. Két lábnyi mély sárban ütöttünk tábort. Tüzet nem is gyújtottak, mert a poroszok nem akarták elárulni jelenlétüket.

A nagy embercsapatból undok bűz párolgott ki. Az ember jobban szerette volna, hogy ne legyen orra.

Végre megjelent a reggel - ama nap reggele, a melyen a csata kétséggel véghez fog menni. S a Royal Picardie talán részt fog venni és én nem lehetek bajtársaim közt!

A táborban nagy volt a járás-kelés. Futárok, hadsegédek nyargaltak minden pillanatban a mocsáron végig. Szólt a dob és a trombita. Jobboldali irányban néhány lövés is hallatszott...

Végre! A francziák megelőzték a poroszokat Sainte-Ménéhouldnál!

Tizenegy óra körül lehetett, mikor egy katonai szakasz jött értünk. Egy sátorba vezettek mindkettőnket, a melyben hat tiszt volt egybegyűlve Grawert ezredes elnöklete alatt. Igen! ő maga elnökölt a haditörvényszéken!

A tárgyalás nem tartott soká és csak egyszerű formaságból állt, azonosságunk megállapítására. Keller János, a ki már egyszer halálra volt ítélve egy tiszt tettleges bántalmazása miatt, másodszor is halálra ítéltetett szökés miatt; engem is halálra ítélték, mint francia kémet.

Ellenmondásnak nem volt helye és mikor az ezredes kijelentette, hogy az ítélet azonnal végre fog hajtani, felkiáltottam:

- Éljen Franciaország!

- Éljen Franciaország! - kiáltá Keller János is.

XXIII.

Ezúttal csakugyan vége volt mindennek. Mondani lehet, hogy a puszkák már ránk voltak szegezve. Csak a parancsszóra kellett várni. Nos hát Keller János és Delpierre Natalis úgy fognak meghalni tudni, a mint katonákhoz illik.

A sátor előtt állt a katonaszakasz, a mely bennünket ki fog végezni. Tizenkét ember a János úr ezredéből, egy hadnagy vezénylete alatt.

A kezeinket nem kötözték meg. Mire való is lett volna! Néhány lépést kell csak tennünk és ott, egy fal mellett, vagy egy rossz fa tövében le fogunk rogygni a porosz golyók alatt. Ah! mit nem adtam volna érte, ha a csatatéren halhatok meg, hús sebből vérezve, vagy ágyugolyótól széttépvé! Kemény dolog meghalni a nélkül, hogy az ember védelmezhetné magát.

Szótlatlanul haladtunk tova. János úr Márthára gondolt, a kit többé nem fog viszontlátni és az anyjára, a kit ez az utolsó csapás meg fog ölni.

Én Irma nénémre és Firmine nénémre gondoltam, a kik egyedül maradnak hátra a családból!... Viszontláttam az atyámat, a szülőfalumat, mindazokat, a kiket szerettem, a hazámat, az ezredemet...

Egyikünk se nézte, hogy merre visznek bennünket a katonák. Mindegy volt akár itt, akár ott lőnek le bennünket, mint egy pár ebet.

Miután én magam beszélem el nektek, illetőleg saját kezemmel írom le számotokra ezeket a dolgokat, hát világos, hogy megszabadultunk. De ha a meseíró leleményességével bírnék is, még akkor sem lettem volna képes elképzelni a történet kibonyolódását. De hiszen majd megtudjátok nemsokára.

Ötven lépésnyivel tovább végig kellett mennünk János úr ezredének sorai közt. Valamennyien ismerték Keller Jánost. Nos hát, sehol még csak nyoma se volt a részvétnek iránta, annak a részvétnek, a melyet az ember soha se szokott megtagadni azoktól, a kik a halálba mennek. Ezek a poroszok csakugyan méltók voltak rá, hogy olyan emberek vezényeljék őket, mint a két Grawert. A hadnagy is látott bennünket. Hosszasan nézett János úrra, a ki a pillantását viszonzta. Az egyiknél e pillantás a kielégített bosszúvágyat fejezte ki, a másiknál a megvetést...

Egy pillanatig azt hittem, hogy ez a nyomorult el fog bennünket kísérni. Valóban, a felett tűnődtem magamban, vajjon nem ő maga fogja-e a kivégzést vezényelni! De e pillanatban trombitaszó hallatszott... A hadnagy eltűnt a katonák közt.

Ezután egy magaslatot kerültünk meg, a melyet a braunschweigi herczeg tartott megszállva. E dombok tövében vonul el a chalonsi út. A francziák a szomszéd halmok gerinczein álltak.

Alant számos hadoszlop bontakozott ki, a melyeknek az volt a céljuk, hogy a mi hadállásainkat elfoglalják és a sainte-ménéhouldei pozíciót féken tartsák. Ha ez a poroszoknak sikerül, Dumouriez nagy bajba keveredhetik a túlnyomó számú ellenséggel szemben, a melynek tüzelése roppant pusztítást okozhat a katonái közt.

Tiszta időben megpillanthattam volna a francia egyenruhákat a magaslatokon. De minden eltűnt a sűrű ködben, a melyet a nap nem birt eloszlatni. Már is hallani lehetett néhány lövést, a melyeknek a tüzeit azonban alig lehetett látni.

Elhinné-e az ember! Még maradt fenn egy reményem, vagyis inkább erőltettem magamat, hogy ne essem kétségbe.

Pedig hát ki várhatott volna segílyt onnét, a hova most minket vittek? Az összes iderendelt francia csapatok Dumouriez kezeügyében voltak Sainte-Ménéhould alatt. De hiába! az ember annyira vágyik megmenekülni a haláltól, hogy még efféle gondolatok is megfordulnak az eszében!

Körülbelül negyed tizenkét óra lehetett. Már a mi számunkra szeptember 20-án nem fognak delet harangozni.

Megérkeztünk a helyszínére. A kis szakasz letért balra a chalonsi országútról. A köd még mindig oly sűrű volt, hogy a tárgyakat száz lépésnyi távolságból alig lehetett megkülönböztetni. De mégis érezhető volt, hogy a napsugarak nemsokára át fognak hatolni rajta.

Behatoltunk egy kis erdőbe, a hol a kivégzésnek végre kellett hajtatnia és a melyet többé nem fogunk elhagyni élve.

A távolból dob- és trombitaszó hallatszott ágyudörgések és a puskák sortüzével vegyest.

Igyekeztem számat adni magamnak arról, a mi történt, mintha ez ily pillanatban érdekelhetett volna engem! Észrevettem, hogy a csatazaj jobbról hallatszott és közeledni látszott. E szerint összeütközés történt volna a chalonsi úton. Talán egy hadoszlop jött elő az épinei táborból és oldalról támadta meg a poroszokat? Nem birtam megmagyarázni magamnak a dolgot.

Azért beszélem el mindezt oly szabatosan, mert akarom, hogy tudjátok, milyen volt akkor a lelki állapotom. A részletek mélyen bevésve maradtak emlékezetemben. Különben is az efféle dolgokat nem szokta elfeledni az ember. Úgy rémlik előttem, mintha tegnap történt volna.

Bementünk a kis erdőbe, mintegy száz lépésnyire. A kis szakasz itt megállt, néhány levágott fa mellett.

Ez a hely volt kiszemelve vesztőhelyünkül.

A vezénylő tiszt - egy kemény arcú ember - megállapodást parancsolt. A katonák oldalt sorakoztak és még most is hallom a puskáik zörejét, mikor fegyvereik a földet érintették.

- Ez a hely, - mondá a tiszt.

- Jól van, - felelé Keller János szilárd hangon, emelt homlokkal, biztos tekintettel.

És ekkor hozzám közeledett és megszólított francia nyelven, a melyet annyira szeretek és a melyet most fogok utólszor hallani.

- Natalis, - mondá - meg fogunk halni. Legutolsó gondolatom az anyámé lesz és Márháé, a kit utána legjobban szerettem a világon. Az Isten oltalmazza a szegényeket. Ön pedig Natalis, bocsásson meg nekem.

- Hogy megbocsássak önnek, János úr?

- Igen, miután én miattam...

- János úr, - felelém, - nincs mit megbocsátanom önnek. A mit szabad akaratomból tettem, ma újból megtenném. Engedje, hogy megöleljem önt és haljunk meg a mint bátor katonákhoz illik.

Egymás keblére borultunk.

Soha se fogom elfeledni milyen volt Keller János magatartása, mikor ismét a tiszthez fordult és oly hangon, a melyben nyoma se volt a remegésnek, így szólt:

- Rendelkezésére állunk.

A tiszt intett. Négy katona kilépett a sorból és egy fa alá vezetett bennünket. Úgy volt elhatározva, hogy egyszerre és együtt kell meghalnunk. Jobban is szerettem így.

Emlékezem, hogy a fa bükk volt. Még ma is magam előtt látom lehámlott kérgével. A köd oszlani kezdett és a többi fák is lassankint kibontakoztak a párákból.

János úrral, egymás kezét fogva szemközt álltunk a kivégzésre kirendelt szakasszal.

A tiszt kissé félre lépett. A puskák sárkányai megcsettentek a mint felhúzták. Megszorítottam Keller János kezét, a mely, esküszöm nektek, nem reszketett az enyémben!

A katonák a vállukhoz emelték a puskát. A következő parancsszóra célba fognak bennünket venni. A másodikra a puskák eldördülnek és vége lesz mindennek.

Egyszerre az erdőben, a katonaszakasz mögött kiáltások hallatszottak.

Szent Isten! Kit látok?... Kellerné asszonyságot, Mártha kisasszony és Irma néném által támogatva. Kezében egy papírt csóvált és Mártha kisasszony, Laurantay úr és a néném, vele együtt kiáltották:

- Francia vagy!... Francia vagy!

E perczen borzasztó robbanás történt és Kellerné asszonyságot lerogyni láttam.

Sem én nem estem el, se János úr. E szerint hát nem a németek lőttek!...

Nem bizony, sőt hat német katona a földön hevert, a tiszt pedig a többiekkel együtt futott a mint csak a lába birta.

Ugyanekkor az erdő különböző oldaláról e kiáltás hallatszott, a mely még most is fülemben cseng:

- Előre! Előre!

E szók francia nyelven hangzottak.

Egy szakasz a mieink közül letérven a chalonsi útról, az erdőbe érkezett, mondhatom, hogy éppen a kellő perczen! Lövéseik néhány másodpercczel megelőzték a németek lövéseit, a melyek ránk lettek volna irányozva!... És ez elég volt ahhoz, hogy egészen más fordulatot adjon a dolognak. Hogyan történt, hogy derék bajtársaink éppen alkalmas időben érkeztek ide.

Ezt csak később tudtam meg.

János úr az anyjához rohant, a kit Mártha kisasszony és a néném tartottak karjaik közt. A szerencsétlen nő azt hívén, hogy a lövések minket öltek meg, eszméletlenül rogyott le.

De a fia csókjára felocsúdott, eszméletre tért és ajkairól megint csak e szók lebbentek el, oly hangon, a melyet életemben soha se fogok elfeledni:

- Francia vagy!... Francia vagy!

Vajjon mit akart ezzel mondani? Laurantay úrhoz fordultam, de az öreg úr nem birt beszélni.

Mártha kisasszony ekkor kivette a papírt Kellerné asszonyság kezéből, a mely azt görcsösen szorongatta és átnyujtá János úrnak.

Még most is látom ezt a papírt. A *Zeitblatt* című német hirlap volt.

János úr átvette és olvasott belőle. A szemei könnyekkel teltek meg. Teringettét! mily szerencse, ha az ember ilyen alkalommal olvasni tud!

Ekkor aztán ő is csak ezt mondta:

- Francia vagyok! Francia vagyok!

Ezzel felkelt. Úgy nézett ki, mintha hirtelen megtébolyodott volna. A torkát annyira elszorította a megilletődés, hogy alig birtam megérteni a szavait.

- Francia vagyok! - kiáltá. - Francia vagyok! Ah! anyám!... Mártha!... Francia vagyok!

Aztán hálakitörésben térdre borult.

De ekkor Kellerné asszonyság egyenesedett fel és így szólt:

- Most már nem fognak kényszeríteni, János, hogy Franciaország ellen harcolj!

- Nem, anyám, most már jogomban és kötelességemben áll Franciaországért harcolni.

XXIV.

János úr elvonszolt engem magával, a nélkül, hogy időt vett volna magának, megmagyarázni a dolgot. A francziákhoz csatlakoztunk, a kik az erdőből kirohantak és arrafelé mentünk, a hol az ágyúk folytonos dörgéssel zúgtak.

Hasztalan igyekeztem kitalálni, hogyan lehet Keller János úr, a német származású Keller úr fia francia. Nem értettem a dolgot. Csak annyit mondhatok, hogy úgy harczolt, mintha valódi francia lett volna.

De most el kell mondanom, mily események történtek szeptember 20-án reggel és hogyan történt, hogy egy francia szakasz oly kellő időben jelent meg a kis erdőben a chalonsi út mellett.

Említettem már, hogy Dumouriez szeptember 16-án reggel elhagyta a Grand-Pré szorosban levő táborát és elindult Sainte-Ménéhould felé, a hova másnap érkezett meg.

Sainte-Ménéhould előtt különböző magaslatok emelkednek, a melyeket mély vízmosások választanak el egymástól. E magaslatok alját is vízmosások és mocsarak védik, a melyeket az Aure képez addig a helyig, a hol ez a patak az Aisnebe szakad.

E halmok közül a jobb felől levőt hyroni, a baloldalt gizaucourti dombnak hívják. Köztük és Sainte-Ménéhould közt egy ingoványos meder terül el, a melyet a chalonsi út vág keresztül. E mederből néhány jelentéktelen halom emelkedik ki, többek közt a valmyi szélmalom dombja a hasonló nevű falu felett, a mely 1792-iki szeptember 20-án oly híressé lett.

Dumouriez, megérkezése után azonnal megszállta Sainte-Ménéhouldot. Ilyképen Dillon hadtestére támaszkodott, a mely készen állt megvédelmezni az Islettes szorost, bármily osztrák vagy porosz hadoszlop ellen, a mely ezen az oldalon akart volna előnyomulni az argonnei erdőn. Sainte-Ménéhouldban Dumouriez katonái, jól el levén látva élelmiszerekkel, ünnepezték a vezérüket, a ki egyébiránt szigorú fegyelmet tudott tartani, a mit be is bizonyított a Chalonsból érkezett önkénytesekkel szemben, a kiknek nagyobb része még annyit sem ért, mint a kötél, a melylyel őket felakaszthatták volna.

Kellermann e közben a Grand-Pré szorosban létezett főhadiszállás kiürítése után hátráló mozdulatot tett és 19-én még nyolcz kilométernyire volt Sainte-Ménéhouldtól, a hova Bournonville, kilencezer emberével már megérkezett a mauldei táborból.

Dumouriez terve szerint Kellermannnak a gizaucourti magaslatokat kellett volna megszállnia, hogy uralhassa a középső dombot, a mely felé a poroszok előnyomultak. De a parancs félre magyaráztatván, Kellermann a valmyi fennsíkot szállta meg Valence tábornokkal és a chartresi herczeggel egyetemben, a ki tizenkét gyalogsági zászlóalj és tizenkét tüzér század élén e csatában különösen kitüntette magát.

Ez alatt a braunschweigi herczeg is megérkezett és azt remélte, hogy elvághatja a chalonsi utat és kiverheti Diliont az Islettes szorostól. Mihelyt aztán Sainte-Ménéhouldot bekerítette nyolczvanezer emberével, a kikhez az emigránsok lovassága is csatlakozott, Dumouriez és Kellermann kénytelenek lesznek lerakni a fegyvert.

És ettől csakugyan félni lehetett, miután a gizaucourti magaslatok nem voltak a francziák kezében, a mint Dumouriez akarta volna. Ha e magaslatokat a poroszok hatalmukba keríthették, ágyúik tarthatlanokká tehetnék volna az összes francia hadállásokat.

A porosz király ezt be is látta és a braunschweigi herceg véleménye ellenére nem nyomult elő Chalons felé, hanem parancsot adott a támadásra, azon reményben, hogy Dumouriezt és Kellermannt beszorítja a sainte-ménéhouldi vízmósások közé.

Déli féltizenkét óra tájban a poroszok kezdtek levonulni a középső dombról, szép rendben és a lejtő feleútján megálltak.

E pillanatban, vagyis a csata kezdetén történt, hogy egy német hadoszlop a chalonsi úton találkozott Kellermann egy utócsapatával, a melyből néhány század átvágott a kis erdőn és megfutamította azt a porosz szakaszt, a melynek a mi halálos ítéletünket kellett volna végrehajtania.

Most mink is, János úrral a leghevesebb csatába kerültünk és éppen itt találtam fel bajtársaimat a Royal Picardie ezredtől.

- Delpierre?... - kiáltá egyik tiszt a századomból, a ki abban a pillanatban vett engem észre, mikor a porosz ágyugolyók a sorainkat ritkítani kezdték.

- Itt vagyok, százados úr! - felelém.

- No, éppen jókor érkezélt!

- Éppen jókor, hogy harcolhassak!

- De hiszen gyalogos vagy!

- Nos hát, százados úr, gyalogosan fogok harcolni, de azért épp olyan jól teljesítem a kötelességemet!

János úrnak és nekem egy-egy puskát és kardot adtak. Igaz, hogy a ruháink rongyosak voltak, de hát az ezred szabójának nem volt ideje megvarrni az egyenruhánkat!

Meg kell vallanom, hogy a csata kezdetén visszaverték a francziákat, de Valence tábornok karabélyosai oda siettek és helyreállították az egy pillanatra megbolygatott rendet.

E közben az ágyútűz eloszlatta a ködöt. Fényes napvilágnál verekedtünk. Két óra alatt húszezer ágyulövést váltottunk az ellenséggel. Mások szerint huszonegyezer is lehetett. No, sebjaj. A mint a közmondás tartja, jobb volt hallani az ágyuszót, mint siketnek lenni.

E pillanatban nem volt könnyű dolog, megtartani a pozíciót a valmyi szélmalom mellett. A golyók egész sorokat söpörtek le. Kellermann alól ellőtték a lovát. Nemcsak a középső domb volt a poroszok kezében, de már közel voltak ahhoz is, hogy a gizaucourti magaslatokat elfoglalják. Igaz, hogy a hyroni domb még a mienk volt, de Clairfayt ezt is igyekezett elfoglalni huszonötezer emberével és ha ez sikerül neki, a francziákat előlről és oldalról fogják lődözhetni.

Dumouriez észrevette a veszélyt. Kiküldte Stengelt tizenhat zászlóaljjal, hogy visszaverje Clairfayt csapatait és Chazot tábornokot, hogy előzze meg a poroszokat Gizaucourti megszállásában. Chazot későn érkezett. A helység már el volt foglalva és Kellermann kénytelen volt magát Valmyban védelmezni az ellenség tüzésége ellen, a mely minden oldalon pusztított. A malom mellett egy lőporos szekér a légbe röpült. Egy pillanatra nagy zavar támadt. Mink is ott voltunk János úrral, a francia gyalogság soraiban és csodával határos dolog, hogy a robbanás meg nem ölt bennünket.

Ekkor érkezett meg a chartresi herceg a tartalékos tüzéséggel, a mely szerencsére megfelelt a német tüzéségnek.

De a csata még hevesebbé is vált. A poroszok három hadoszlopban megrohanták a valmyi malmot, hogy bennünket a hadállásunkból kiverjenek és az ingoványok közé szorítsanak.

Még most is szinte látom és hallom Kellermannt. Parancsot adott, hogy engedjük az ellenséget a dombpárkányáig előre hatolni, mielőtt rajta ütnénk. A mieink ott állnak készen. Csak a jeladást várják.

S ekkor, éppen a kellő pillanatban, Kellermann elkiáltja magát:

- Éljen a nemzet!

- Éljen a nemzet! - visszhangzik minden oldalról, még pedig oly erővel, hogy az ágyudörgés daczára is meghallatszik.

Ekkor a poroszok a domb párkányához értek. Borzasztó dolog volt szembeszállni e kimért léptekkel és hidegvérűen, szép rendben közeledő hadoszlopokkal. De a francia hév diadal-maskodott. Rajtuk ütöttünk. Az összecsapás rettentő és az elkeseredés minden oldalról irtóztos volt.

Egyszerre a körülünk dörgő lövések löporfüstje közül előrohanni látom Keller Jánost, magasra emelt karddal. Felismerte az egyik porosz ezredet, a melyet kezdtünk lefelé szorítani a valmy-i lejtőkön.

A Grawerték ezrede volt. Grawert Ferencz hadnagy vitézül harczolt, mert nem a bátorság az, a mi a német tiszteknél hiányzik.

János úr szemközt állt vele.

A hadnagnak azt kellett hinnie, hogy elestünk a porosz golyók alatt és íme itt álltunk előtte! Könnyen elképzelhető, mennyire meg volt lepetve!... De alig volt ideje magához térni. János úr egy ugrással rárohant és a kardjával kettéhasította a fejét.

A hadnagy holtan rogyott le. És én mindig azt tartottam, hogy igazságos dolog volt, hogy Keller János keze ölte meg!

De a poroszok folyvást igyekeztek elfoglalni a fennsíkot. Rendkívüli hévvel támadtak. De mi se tágitottunk és délután két órakor kénytelenek voltak megszüntetni a tüzelést és levonulni a síkságra.

A csatának ezzel még nem volt vége. Négy órakor a porosz király, három hadoszlop élén, a melyet legjobb gyalogságából és lovasságából alakított, újra kezdte a támadást. De akkor egy huszonnégy ágyuból álló üteg, a mely a malom mellett volt felállítva, oly gyilkos módon lödözte a poroszokat, hogy nem voltak képesek előnyomulni az ágyugolyóktól végigsöpört lejtőn. Este felé aztán végleg visszavonultak.

Kellermann ura maradt a fennsíknak és Franciaország visszhangozta a Valmy nevet, ugyanazon a napon, mikor a konvent második ülését tartván, Franciaországot köztársaságnak nyilvánította.

XXV.

Elérkeztünk elbeszélésem végéhez, a melynek e nevet is adhatnám: *Németországban töltött szabadságidőm története*.

Ugyanezen este egy falusi házban mindnyájan együtt voltunk: Kellerné asszonyság, Laurantay úr és kisasszony, Irma néném, János úr és én.

Képzeltető, mily öröm volt ránk nézve, ismét együtt lehetni ennyi megpróbáltatás után is, képzelhetni, mennyi elbeszélni valónk volt!

- Megálljunk csak, - mondtam. - Én ugyan nem vagyok kíváncsi, de mégis csak szeretném tudni...

- Ugyebár azt, Natalis, hogyan történt, hogy János úr egyszerre a földiddé lett? - monda a néném.

- Azt Irma, és ez oly különösnek látszik előttem, hogy talán tévedés van a dologban.

- Ilyen tévedéseket nem szokott az ember elkövetni, Natalis barátom, - monda János úr.

Aztán néhány szóval a következőket beszélték el nekem.

Croix-aux-Bois faluban, a hol Laurantay urat és társait, Stenger János házánál hátrahagytuk, az osztrákokat nemsokára egy porosz hadoszlop váltotta fel. Ebben a hadoszlopban néhány fiatal ember volt azok közül a kiket a június 30-iki általános felkelési parancs kiragadott a családjukból.

E fiatal emberek közt volt egy Pertz Lajos nevű derék fiú is Belzingenből. Jól ismerte Kellerné asszonyságot és megtudván, hogy porosz fogságban van, meglátogatta őt. Tőle tudta meg, mi történt János úrral és hogyan szökhetett meg az argonnei erdőn keresztül.

Ekkor Pertz Lajos így kiáltott fel:

- De hiszen az ön fiának nincs mitől félnie, Kellerné asszonyság! Nem volt joguk őt besoroztatni! Ő nem is porosz, hanem francia!

Képzeltető, milyen hatást tett ez a nyilatkozat! És mikor Pertz Lajost felhívták, hogy igazolja az állítását, a *Zeitblatt* egy számát nyújtotta át Kellerné asszonyságnak.

E hirlap azon ítéletet tartalmazta, a mely augusztus 17-én hozatott a Keller család perében, az állam ellen. A Kelleréket elutasították keresetükkal abból az indokból, hogy a hadsereg számára csak porosz származású németek szállíthatták a szükségletüket. Miután pedig kiderült, hogy Keller úr ősei, a kik a nantesi ediktum visszavonása után Németországban telepedtek meg, soha se kérték, se nem nyerték el a honfiusítást, következésképp a felperes Keller úr soha se volt porosz, ennél fogva az állam nem is tartozik neki semmivel.

Ez aztán a szép ítélet. Kétségkívül igaz, hogy Keller úr francia maradt. De ez nem volt elég ok arra, hogy ki ne fizessék, a mivel neki tartoztak. No de hát ilyen volt az igazságszolgáltatás Berlinben 1792-ben! Elhihetitek, hogy János úrnak eszébe se jutott az ítéletet felebbezni. Teljesen elveszettnek tartotta a perét. Annyi kétségtelen volt, hogy francia apától és anyától születvén, ő se lehetett más, mint francia. És ha e célból keresztségre lett volna szüksége, abban is részesült Valmynál - a tűzkeresztségekben, a mely bizonyára felér a másikkal!

Pertz Lajos közleménye után természetesen a földolog volt, feltalálni János urat, minden áron. Croix-aux-Boisban éppen megtudták, hogy elfogták őt az Argonneban utitársával, már mint velem együtt és Longwébe, majd a porosz táborba vitték. Egy órai veszteni való idő se volt. Kellerné asszonyság visszanyerte erejét a veszélylyel szemben, a mely a fiát fenyegette. Az

osztrák hadoszlop eltávozása után, Laurantay úr, Mártha kisasszony és a néném kíséretében, a derék Stenger János kalauzálása mellett elindult Croix-aux-Boisból, végigment a szoroson és a braunschweigi herceg táborába érkezett ugyanazon reggel, a mikor a mi kivégeztetésünknek végre kellett volna hajtatnia. Éppen elhagytuk a tábor, a melyben a hadi tanács az ülését tartotta, mikor ő oda megérkezett.

Hasztalan hivatkozott az ítéletre, a mely Keller Jánost francziának nyilvánította. Visszautasították őt. Ekkor elrohant a chalonsi úton arra, a merre minket elvezettek...

A többi tudjátok.

Utóvégre is, mikor minden úgy bonyolódik ki, hogy a derék emberek, a kik a boldogságot megérdemlik, csakugyan boldogok is lesznek, az ember kénytelen elismerni, hogy az Isten mégis csak jól intézi el a dolgokat!

Néhány szót akarok még mondani a francziák helyzetéről Valmy után.

Mindenekelőtt Kellermann csapatai még ugyanazon éjjel megszállták a gizaucourti magaslatokat, a mi végleg biztosította az egész hadsereg pozícióit.

Azonban a poroszok elvágták a chalonsi utat, következésképp nem közlekedhettünk többé rak-tárainkkal. De miután Vitry a kezünkben volt, a társzekerek mégis megérkeztek és a hadsereg nem volt kénytelen sükséget szenvedni Sainte-Ménéhouldban.

Az ellenséges seregek hadállásaikban maradtak szeptember végeig. Alkudozások indultak meg, de nem vezettek célhoz. Mindazonáltal a porosz táborban nagy volt a hajlandóság visszamenni a határon. Az élelmiszerek fogytán voltak, a betegségek nagy pusztításokat tettek. Végre a braunschweigi herceg október 1-jén elindult hazafelé.

Meg kell vallani, hogy mialatt a poroszok az argonnei erdőn visszavonultak, nem igen nyomatékosan üldözték őket. Kényük-kedvük szerint hagyták menni. Miért? Nem tudom. Sem én, se mások nem igen értettük Dumouriez magatartását ez alkalommal.

Kétségkívül politika rejlett alatta és én - ismétlem - nem értek a politikához.

A fődolog az volt, hogy az ellenség visszament a határon - lassan ugyan, de mégis visszament és egyetlen porosz sem állt francia területen - még János úr se, mert ő most már földünk volt.

Mihelyt lehetségessé vált, vagyis október első hetében mindnyájan visszatértünk a kedves Picardiába, a hol végre megtartottuk Keller János és Laurantay Mártha menyegzőjét.

Emlékezhettek rá, hogy már Belzingenben is János úr tanujának kellett volna lennem, nem csodálkozhattok tehát a felett, hogy Saint-Sauflieuban is a násznagya voltam. Ha létezett valamikor házasság, a mely biztos boldogságot ígért, úgy bizonynyal ez volt az.

Én néhány nap mulva visszatértem az ezredemhez. Megtanultam írni, olvasni és mint már említettem, a császárság háborúi alatt hadnagy, majd százados lett belőlem.

Ebből áll a történetem, a melyet azért irtam le, hogy véget vessek grattepanchei barátaim vitáinak.

Ha talán nem is olyan szépen beszéltem, mint egy imádságos könyv, legalább úgy mondtam el a dolgokat, a mint történtek. És most olvasóim, engedjétek meg, hogy a kardommal tiszteleg-hessem nektek.

Delpierre Natalis,
nyugalmazott lovassági százados.

Gil Braltar

I.

Legalább is hét- vagy nyolczszázan lehettek. Alacsony termetűek, de izmosak, hajlékonyak és ügyesek voltak, óriási ugrásokat tudtak véghez vinni és ugráltak is a kikötő nyugati oldalán tornyosuló hegyek mögé leáldozó nap utolsó sugarainak fényénél. A vörös napkorong nemsokára eltűnt és sötétség kezdett borulni a tengeröbölre, a melyet Sanorra és Ronda és a sivár Cuervo vidék távoli heglánczai környeznek.

Egyszerre az egész csapat mozdulatlaná lett. A főnöke megjelent ama hegynyergen, a mely egy sovány számár hátához hasonlít és a hegy taraját képezi. Ama katonai őrhelyről, a mely az óriási szikla legvégső csúcsán van, semmit se lehetett látni abból, a mi a fák alatt történt.

- Szriszsz!... Szriszsz! - hangzott a főnök ajkairól, a melyeknek összecsucsorított mivolta rendkívül élessé tette a fütyöt.

- Szriszsz!... Szriszsz! - ismétlé a csapat bámulatos egyértelműséggel.

Furcsa egy teremtés volt ez a főnök, magas termetével, majombőrből készült öltözkével, a melynek a szőre kifelé volt fordítva, bozontos hajával, rövid, tarlószerű szakálával és mez-telen lábaival, a melyeknek a talpa olyan kemény volt, mint a ló patája.

Felemelte a jobb karját és a hegy alsó gerincze felé mutatott. Azonnal valamennyien utánozták e taglejtését, katonás vagy talán inkább mondhatnék gépies egyöntetűséggel, mint a marionettek, a melyeket egy és ugyanaz a rugó mozgat. A főnök lebocsátotta a karját. Ők is lebocsátották a karjukat. A főnök lehajolt a földre. Ők is lehajoltak. A főnök egy erős botot ragadott a kezébe és azt megcsóválta a levegőben. Ők is megcsóválták a botjaikat egészen úgy, a mint a főnök tette.

Végre a főnök megfordult, leguggolt a fűbe és tova mászott a fák közt. A csapat szintén mászva ment utána.

Nem került tíz perczbe, míg lementek az eső által részben elmosott hegyi ösvényeken, a nélkül, hogy egyetlen kavics legurulása elárulta volna az előnyomuló tömeg jelenlétét.

A főnök egy negyed óra mulva megállt. Valamennyien megálltak, mintha ott, a helyszínen, kővé meredtek volna.

Alattuk, mintegy kétszáz méternyire, a város terült el a tenger partján. Számos gyertya- és lámpafény világítja meg a mólók, az utcák, a nyaralók és a kaszárnyák egymás közé vegyült csoportjait. A városon túl, a horgonyaikon nyugvó hadi és kereskedelmi hajók és pontonok fáklyáit és lámpáit tükrözte vissza a csendes vizek tükre. Az «európai csúcs» legvégén a világító torony vetette fénysugarát a tengerszorosra.

E pillanatban ágyuszó dördült el, a *First gun fire*, a parti ütegek egyikéből. Erre azonnal felhangzott a dob- és sípszó is.

A takarodó ideje volt, a melyen túl semmiféle idegennek se szabad a városban járkálnia, kivéven valamelyik helyőrségbeli tiszt kíséretében. A hajók legénységének is a fedélzeten kell lennie, kapuzárás előtt. Az őrzérek negyed óránként czirkáltak és bekisérték az elkésettet és az ittasokat. Aztán elcsöndesült minden.

Mac Kackmale tábornok alhatott akár mind a két fülén.

Úgy látszott, hogy Angolországnak ez éjjel még nem kellett féltenie a gibraltári szikláját.

II.

Mindenki ismeri névről vagy leírásból ezt a négyszázhuszonöt méternyi magas óriási sziklát, a melynek szélessége a tövénél ezerkétszáznegyvenöt méter és hosszúsága négyezerháromszáz méter. Hasonlít némileg egy fekvő oroszlánhoz, a mely a fejét Spanyolország felé fordítja és farkát a tengerben áztatja. Az arcza a fogait is vicsorítja, a mennyiben kétszáz ágyu torka kandikál ki a sziklahasadékokból. A vén oroszlán keményen harapdálna, ha boszantanák. Angolország erős állást is foglalt itt, épp úgy mint Perinben, Adenben, Maltán, Poulo-Pinangon, Hongkongban, megannyi sziklákon, a melyeket a mechanika fejlődésével valamikor megannyi várakká fog átalakítani, a melyek a saját tengelyük körül forgathatók lesznek.

Addig is Gibraltar biztosítja az egyesült királyság számára az uralmat a tizennyolcz kilométernyi szélességű tengerszoroson, a melyet Herkules sulyokja nyitott meg Abila és Calpe közt, a Közép-tenger legmélyebb vizeiben.

Vajjon a spanyolok lemondtak-e félszigetük e részecskéjének visszavételéről? Kétségkívül lemondtak, mert úgy a tenger, mint a szárazföld felől bevehetetlennek látszik.

Mindazonáltal létezett valaki, a kit az a gondolat gyötört, hogy visszahódítsa e bevehetetlen sziklát. Ez a valaki pedig a csapat főnöke - egy bizarr, sőt mondhatnók bolondos lény volt. Ez a hidalgó a Gil Braltar nevet viselte és kétségkívül azt hitte, hogy a neve mintegy hivatásává tette ezt a hazafias hódítást. Az elméje nem birt erőt venni ezen a gondolaton és a helye inkább a tébolydában lett volna. Jól ismerték őt. Mindazonáltal tíz év óta nem tudták, mi lett belőle. Talán szerteszét barangolt a világban. De voltaképen egy órára se távozott el a szülőföldről. Valóságos troglodyta életet folytatott az erdőkben, a sziklaüregekben és főleg a San-Miguelről nevezett hozzáférhetlen barlangokban, a melyek állítólag a tengerrel közlekednek. Mindenki holtnak hitte. Pedig hát élt, de csak a vademberek módja szerint, a kik az emberi elméből kivetközve, csupán az állatiasság ösztöneinek engedelmeskednek.

III.

Mac Kackmale tábornok mélyen aludt mind a két fülén, a melyek a rendesnél jóval hosszabbak voltak. Szerfelett hosszú karjaival, gömbölyű szemeivel, a melyek tömött szemöldökei alól pislogtak elő, durva sörtés szakálával, torz arczával, majomszerű taglejtéseivel, rendkívül kifejtett előnyuló állkapcsájával, valóban kiválóan rút volt - még egy angol tábornokhoz képest is. Valóságos majomnak lehetett mondani, ámbár tagadhatatlanul kitűnő katona volt.

Igen! mélyen aludt, kényelmes lakásában a Mainstreetben, abban a tekervényes utczában, a mely a vízi kaputól elnyulik az Alameda kapuig. Talán éppen arról álmodott, hogy Angolország a hatalmába kerítette Egyiptomot, Törökországot, a Németalföldet, Afghanistánt, a Szudánt, a boerok földjét, szóval a földgolyó valamennyi pontját tetszése szerint; ilyen álmai lehettek éppen abban a pillanatban, mikor Anglia abban a veszélyben forgott, hogy Gibraltart elveszítse.

A szobája ajtaja hirtelen kinyílt.

- Mi baj? - kérde Mac Kackmale tábornok egyszerre felülván az ágyában.
- Tábornok úr, - felelé egy hadsegéd, a ki úgy rontott be, mint egy bomba. - A várost ellepték...
- A spanyolok?
- Valószínűleg!
- Vakmerősködtek volna!...

A tábornok be se fejezte a mondatot. Felkelt, ledobta a kendőt, a melylyel a feje be volt kötve, belebujt a nadrágjába, felölté az egyenruháját, beleugrott a csizmáiba, feltette a kalapját, felkötötte a kardját és így szólt:

- Miféle zaj az, a melyet hallok?
 - A szikladarabok robaja, a melyek úgy hullanak a városra, mint a zápor.
 - Sokan vannak azok a gazemberek?
 - Kétségkívül.
 - Bizonyára az összes tengerparti banditák egyesültek a támadásra: a rondai dugárusok, a san-roquei halászok, a menekültek, a kiktől a faluk hemzsegek.
 - Valóban, ilyesmitől lehet tartani, tábornok úr.
 - Értesítették a kormányzót?
 - Nem! lehetetlen eljutni a nyaralójához az európai csúcson. A kapuk el vannak vágva, az utcákat ellepték a támadók.
 - Hát a vízi kapu melletti kaszárnya?
 - Oda se lehet eljutni. A tüzérek is kétségkívül ostromzár alatt vannak a laktanyájukban.
 - Hány emberünk van itt?
 - Mintegy húsz, tábornok úr, a 3-ik gyalogezredből. Ezeknek még sikerült megmenekülniük.
 - Szent Dunstanre esküszöm, - kiáltá Mac Kackmale tábornok, - hogy ezek a narancsárusok rabolják el Gibraltárt Angolországtól, az nem fog megtörténni! Nem!... az nem fog megtörténni!
- E pillanatban egy bizarr külsejű lény rohant be az ajtón és a tábornok vállára ugrott.

IV.

- Add meg magad! - kiáltá durva hangon, a mely inkább állati bömböléshez, mint emberi hanghoz hasonlított.

Néhány ember, a kik a hadsegéd segítségére siettek, éppen ezen emberre akart rohanni. De e perczen ráismertek.

- Gil Braltar! - kiálták mindnyájan.

Csakugyan ő volt, a hidalgo, a kire senki se gondolt hosszú idők óta, a San-Miguel barlangok vadembere!

- Add meg magadat! - ordítá.

- Soha! - felelé Mac Kackmale tábornok.

Gil Braltar abban a pillanatban, mikor a katonák körülvették, egy éles és hosszú «szriszsz»-et füttyentett.

A tábornok házának udvarát, majd magát a lakást is egyszerre ellepte a támadó tömeg.

Ki hinné! A tömeg csupa majmokból állt. Sok százan voltak. Vajjon azért jöttek-e, hogy visszahódítsák az angoloktól a sziklát, a melynek ők a valódi tulajdonosai, ezt a hegyet, a melyet sokkal előbb foglaltak el a spanyoloknál, sokkal előbb, mintsem Cromwellnek eszébe jutott, hogy azt megszerezze Nagy-Britannia számára? Úgy van! azt akarták! És a számuknál fogva félelmesek voltak e farkatlan majmok, a kikkel csak ama feltétel alatt lehetett jó barátságban élni, ha az ember eltúrta apró tolvajlásaikat; ezen értelmes és merész lények, a kiket háborgatni mindenki őrizzék, mert úgy szokták magukat megboszulni, - a mint ez több ízben történt, - hogy óriási szikladarabokat hengerítenek alá a városra.

És most e majmok egy bolond ember katonáivá lettek, a ki épp oly vad volt mint ők; Gil Braltar parancsára hallgattak, a kit jól ismertek, a ki épp oly szabad életet élt, mint ők maguk és ezen elmajmosodott Tell Vilmos egész élete ezen egyetlen gondolat körül központosult: elűzni az idegeneket a spanyol területről!

Mily szégyen volna az egyesült királyságra, ha a merénylet sikerülne; ha az angolokat, a hinduk, az abyssinaiak, a tasmaniak, az ausztráliak, a hottentoták legyőzőit egyszerű majmok legyőznék!

Ha ez a katasztrófa bekövetkeznék, Mac Kackmale tábornoknak nem maradna egyéb hátra, mint magát föbelőni. - Ilyen meggyaláztatást az ember nem élhet túl.

Mielőtt azonban a főnökük füttyölésére egybesereglett majmok a szobát ellephették, néhány katona Gil Braltarra rohant. A rendkívüli erejű őrjöngő ember ellenszegült és csak nagy bajjal sikerült őt leteperni. A küzdelemben letépték róla a majombőrt és most megkötözve, betömött szájával, csaknem meztelenül ott guggolt a szoba szegletében. Nem bírt se beszélni, se mozdulni. Néhány pillanat múlva Mac Kackmale tábornok kirohant a házból, el levén szánva győzni vagy meghalni, a mint a hadvezérek mondani szokták.

De künn nem kevésbé nagy volt a veszély. Igaz, hogy néhány katonának sikerült egybegyűlnie a vizi kapunál és ezek el is indultak a tábornok lakása felé. A Main-streetben és a főtéren néhány lövés dördült el. Mindazonáltal a majmok oly nagy számmal voltak, hogy a gibraltári helyőrség nem sokára kényszerülve láthatta magát tágítani. És ha a spanyolok a majmokkal egyesülnek, akkor az erődökben és az ütegekben egy ember se marad, a ki azokat

védelse és az angolok, a kik ezt a sziklát bevehetlenné tették, nem lesznek többé képesek azt visszafoglalni.

De egyszerre váratlan fordulat következett be.

Az udvart megvilágító fáklyák fényénél látni lehetett, a mint a majmok visszavonultak. A csapat élén a vezér ment, a botját csóválva. Valamennyien utánozták lábainak és karjainak mozdulatait és mentek utána.

Vajjon Gil Braltárnak sikerült-e megszabadulni a kötelékeiből és kimenekülnie a szobából, a melyben őrizték? Ez iránt többé nem lehetett kétség. De vajjon hova fog most menni? Talán az európai csúcs felé, hogy megtámadja a kormányzó nyaralóját és a kormányzót is megadásra szólítja fel, mint a tábornokkal tette?

Nem! a tébolyodott ember és csapata végig mentek lefelé a Main-streeten Az Alameda kapun túl rézsut átvágtak a parkon és felfelé indultak a hegy lejtőin.

Egy óra múlva egyetlenegy se maradt Gibraltárban a város ostromlói közül.

De vajjon mi történt?

Csakhamar megtudták, mihelyt Mac Kackmale tábornok megjelent a park végén.

Ő maga volt az, a ki átvette Gil Braltar szerepét és miután a fogoly majombőrbe burkolta volna magát, a csapat visszavonulását vezényelte. Ez a derék ember annyira hasonlított a majmokhoz, hogy magukat a majmokat is tévedésbe ejtette. A megjelenése magában is elég volt ahhoz, hogy az egész csapat utána menjen.

Ezt a genialis ötletet az angol kormány meg is jutalmazta azzal, hogy a Szent-György-rend keresztjével díszítette fel a tábornokot.

A mi Gil Braltart illeti, az egyesült királyság kormánya átengedte őt készpénzért egy vállalkozónak, a ki körülhordozza az ó- és az újvilág városaiban és nagy jövedelmet húz belőle. Sőt a ravasz vállalkozó némelykor azt engedi sejtetni, hogy nem is a San-Miguel barlangok vademberét mutogatja, hanem magát Mac Kackmale tábornokot.

Mindazonáltal e kaland jó lecke volt Ő brit Felsége kormányára nézve, a mely megértette belőle, hogy Gibraltárt ha nem is az emberek, de a majmok bevehetik. A praktikus Angolország el is határozta, hogy ezentúl mindig a legrútabb tábornokait fogja oda küldeni, hogy a majmok még egyszer tévedésbe eshessenek.

Ez a rendszabály valószínűleg örökre biztosítani fogja Angolország számára Gibraltár birtokát.

-&-